

1999 ж. шыға бастады

Тіркелген куәлік № 13395-Ж
Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
22.02.2013 ж. берген

Редакция алқасы

Н.Л. Сейтахметова (бас редактор)
А. Сағиқызы (бас редактордың
орынбасары)

К.Н. Бұрханов
Т.Х. Габитов
С.Ю. Колчигин
А.К. Назарбетова
З.К. Шәукенова
М.С. Шәйкемелев
Ш.М. Жандосова
М.Н. Смағұлов (жауапты хатшы)

Редакционная коллегия

Н.Л. Сейтахметова (главный
редактор)
А. Сағиқызы (зам. главного
редактора)

К.Н. Бурханов
Т.Х. Габитов
С.Ю. Колчигин
А.К. Назарбетова
З.К. Шаукенова
М.С. Шайкемелев
Ш.М. Жандосова
М.Н. Смагулов (ответ. секретарь)

Регистрационное свидетельство
№ 13395-Ж выдано Комитетом
информации и архивов
Министерства культуры
и информации Республики
Казахстан 22.02.2013 г.

Издается с 1999 года

**ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ-
ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖУРНАЛ**

Адам әлемі

**ФИЛОСОФСКИЙ И ОБЩЕСТВЕННО-
ГУМАНИТАРНЫЙ ЖУРНАЛ**

1 (71)·2017

**Халықаралық редакциялық кеңес
Международный редакционный совет**

Нысанбаев А.Н. (кеңес төрағасы, Қазақстан)
Фиерман У. (АҚШ)
Халилов С. (Әзірбайжан)
Мехди Санаи (Иран)
Жумағұлов М. (Қырғызстан)
Зотов А.Ф. (Ресей)
Лекторский В.А. (Ресей)
Малинин Г.В. (Ресей)
Нечипоренко О.В. (Ресей)
Тощенко Ж.Т. (Ресей)
Кенан Гюрсой (Түркия)
Шермухамедова Н.А. (Өзбекстан)

Колонка главного редактора.....	3
Жолдауды қолдау • За строкой Послания	
Айтымбетов Н. Конституциялық реформалар шеңберінде Қазақстанның саяси жүйесінің жаңғыртылуы.....	4
Философия. Мәдениет. Қоғам • Философия. Культура. Общество	
Zhanbatyr A., Gabytov T. Problems of formation of Kazakhstan culture in the context of cultural heritage.....	7
Бузунова И. Духовность, нравственность и креативность как ориентиры личностного развития в период кризиса юности.....	16
Кульжанова Ж. Философский анализ экологических проблем современности.....	26
Сейтахметова Н., Жандосова Ш., Нигметжанов К. К праксису глобальной экологии: зарубежный опыт и применимость.....	33
Байдаров Е. Философия экономики как предмет философии (к вопросу необходимости философии экономики в экономических вузах Республики Казахстан).....	42
Ким Л., Борецкий О. Лицо и маска (по роману Кобо Абэ «Чужое лицо»).....	51
Әбдіраманова А. Кәсіпкерлікті түсінудің мәдени-антропологиялық қырлары.....	61
ИСЛАМТАНУЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР •	
ИСЛАМОВЕДЧЕСКИЕ И РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Аташ Б., Калдыбай К., Абдрасилов Т. Түп шаманизм мен алғашқы діни сенімдердің кірігуі.....	70
Нурматов Ж. Исламдағы ажал мәселесі.....	79
Сұлейменов П. Қазақстандағы діни сананың қалыптасу ерекшелігі.....	89
Әділбаева Ш. Қазақ хандығына дейінгі қазақ халқының моральдық-этикалық дүниетанымында хадис пен сүннеттің орны.....	98
Сейтахметова Н., Смагулов М. Концепция «инсан аль-камил» как модель совершенного человека и ее ценностная роль в образовательном процессе.....	105
ҚОҒАМДАҒЫ МӘДЕНИ-ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ СЯСИ ҮРДІСТЕР •	
СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ОБЩЕСТВЕ	
Кокумбаева Б., Ахметова Г., Кожамжарова М., Смирнова Н. «Мәңгілік Ел» как новая ступень духовной эволюции (проект).....	114
Мекебаева М., Халикова Ш. Основные тенденции развития молодежных организаций в Казахстане.....	123
Темиртон Г. К истории мировой интеграции (в контексте изучения процессов культурной интеграции, социокультурной модернизации).....	132
БІЗДІҢ АВТОРЛАР • НАШИ АВТОРЫ.....	
	140

Уважаемые авторы и читатели!

Мы приветствуем Вас на страницах журнала «Адам әлемі» и приглашаем к дискуссиям, плодотворному диалогу и творческому сотрудничеству. 2017 год для Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК обещает быть плодотворным и насыщенным. Событийный ряд будет репрезентирован на страницах журнала в философских, политологических и религиоведческих исследованиях ученых нашего Института, зарубежных и отечественных. Международная конференция «Актуальные проблемы модернизации Казахстана в контексте общенациональной идеи «Мәңгілік Ел», посвященная 80-летию доктора философских наук, профессора, академика НАН РК А.Н. Нысанбаева, несколько круглых столов, которые пройдут в Институте, откроют диалогические дискуссионные площадки актуальных темам современности в области философии, политики, культуры и религии

В 2018 году Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК отметит свое 60-летие, в преддверии этого замечательного события мы планируем серию публикаций в рубрике: Институт философии, политологии и религиоведения: вчера, сегодня, завтра, в которой будут представлены значимые научные результаты ученых нашего Института, их личный вклад в развитие социогуманитаристики современного Казахстана. Институт является известным философско-гуманитарным центром, в котором всегда осуществлялась фундаментальная наука и свободное творчество. В последние годы научные исследования, проводимые ведущими научными сотрудниками в различных сферах гуманитаристики, отличаются новыми междисциплинарными подходами, методологическими установками постмодерна, все это позволяет вливаться в современные тренды мирового социогуманитарного процесса. Именно с этих позиций в Институте философии, политологии и религиоведения КН МОН РК выполняются научно-исследовательские проекты, которые в этом году будут завершены коллективными монографиями. Отдельные результаты этих исследований планируем представить в нашем журнале.

На страницах журнала «Адам әлемі» будут опубликованы статьи ведущих и молодых ученых Казахстана, зарубежных мэтров и докторантов, в которых проблематизируются актуальные вопросы современности через призму философско-гуманитарных наук.

Уважаемые авторы и читатели! Желаем Вам творческих успехов и надеемся на конструктивное сотрудничество в 2017 году!

Нуркен Айтымбетов¹

¹ ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАР ШЕҢБЕРІНДЕ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЯСИ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢҒЫРТЫЛУЫ**

ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен билік тармақтары арасындағы өкілеттікті қайта бөлу мен конституциялық реформалар мәселесін бүкілхалықтық талқылау еліміз үшін өте маңызды тарихи оқиға болып табылады. Билік тармақтары арасындағы өкілеттікті қайта бөлу мен ҚР Конституциясына өзгерістер енгізу туралы жоғарғы билік тарапынан болған ұсыныстарды Қазақстанның саяси жүйесінің қайта жаңғыртылуы ретінде қарастыруға болады.

Мемлекеттік басқару жүйесін реформалау ҚР Парламентінің бірқатар өкілеттіліктерін Президент билігі есебінен бөлісуді білдіреді. Бұл мемлекеттік басқаруда Парламенттің рөлін арттыруға, оның өкілеттік және заңдық қызметтерін кеңейтуге жағдай жасайтыны белгілі. Билік тармақтары арасындағы өкілеттіліктердің қайта бөлініске салынуы саяси жүйенің дамуының маңызды міндеттерінің бірі, сондай-ақ, ол атқарушы биліктің іс-әрекетін қоғамның жіті бақылап отыруы тетіктерінің жетілдірілуі негізінде биліктің қоғаммен етене байланысының тереңдетілуін көрсетеді.

Биліктің тармақтары арасындағы өкілеттіктің қайта бөліске түсуі ҚР Үкіметі мен Парламенті арасындағы өзара қарым-қатынастың белгілі бір деңгейде өзгеріске ұшырағанын білдіреді. Бұл мәселе алдағы саяси жаңару аясында биліктің заңды және атқарушы тармақтары арасындағы өзара қарым-қатынасты тереңдетуде маңызы зор. Сондықтан қоғамдағы бұл жаңғыртылу 2017 жылғы 31 қаңтардағы Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында ұсынылған Қазақстанның «Үшінші модернизациясы» ретінде қарастырылу үрдісі белең алуға.

Қазақстанның тәуелсіздік алған уақытынан бастап саяси билік жүйесін жетілдіру мәселесі және оның қалыптасуы, дамуы проблемалары қоғамдық пікірдің назарынан түскен емес. Сондықтан қоғамдық санаға өзінің терең әсерін қалдыратын саяси жүйе әрқашан өзгеріп, сондай-ақ, үнемі жетілдіру мен дамуды талап етіп отыратыны заңдылық. Қазақстандағы саяси жүйенің трансформацияға ұшырауына, біріншіден, жаһандану ықпалдарына байланысты қазіргі саяси жүйенің дағдарысы болса, екінші жағынан, жаңа жүйенің қалыптасуына деген алғашқы қадамдардың басталуы болып табылады. Яғни, Қазақстанның саяси жүйесінің трансформациясын жүзеге асырудың негізгі алғышарты мен ұстанымдары ретінде Қазақстан Республикасының тұрақты мемлекет ретінде қалыптасуы, әлеуметтік-экономикалық салаларды реформалау және т.б. факторларды атауға болады.

Қазақстанда тиімді мемлекеттік-саяси басқарудың түрін іздестіру елдің дамуының бағыттарын және жүріп жатқан үрдістерді айқындауға жол ашады. Қазақстандық тәуелсіз саяси жүйе тарихындағы бастапқы кезеңде қазақстандық қоғам республикалық басқарудың президенттік және парламенттік түрі арасындағы таңдау мәселесімен бетпе-бет келгені ақиқат. Дегенмен, сол уақытта әлемде кең таралған ғаламдық демократиялық трендтердің ықпалы мен қоғамдық пікірдің басымдығына сәйкес либералды құндылықтар мен ұстанымдардың негізінде Президенттік басқаруға негізделген демократиялық, құқықтық және әлеуметтік құрылымға басым назар аударылды.

Қазақстандағы басқару жүйесінің ерекшелігі ретінде президенттік институттың мемлекеттік және ұлттық құрылысты қалыптастырудағы ерекше рөлін айтпасақ болмайды. Қазақстанның тәуелсіздік тарихында саяси жүйесінің өзгеруінің алғашқы жылдары қоғам алдында президенттік билік пен парламенттік билік арасында таңдау болғаны рас. Алайда, президенттік билік Қазақстанда уақыт өте келе толықтай берік орнығып, суперпрезиденттік дәрежеге дейін көтерілді. Жалпы сонымен бастапқы парламенттік режимге деген жолдан суперпрезиденттік республиканың қалыптасуына дейін аралық бірнеше мәрте кезең-кезеңмен іске асты. Атап айтқанда екі мәрте парламент таратылып, билік тармақтары арасында өкілетіліктер мен мәртебелік ұстанымдар қайта бөлініске салынды.

1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттің саяси жүйесінде президент институтының басымдығын толықтай бекітіп берді. Мемлекеттің негізгі заңы президент институтының биліктің барлық саласына ерекше ықпалын растады. Әрине, осыдан кейін Президенттің қолында елімізде жүргізілетін саясаттың, реформалардың және өзгерістердің айтарлықтай билігі мен әкімшілік мүмкіндіктерін арттырды. Президент институтында мемлекетті басқарудың қызметтері мен мүмкіндіктерінің жоғарғы деңгейде шоғырлануы қоғамда және ғылыми ортада ерекше талқылау объектісіне айналды. Бұл президент институтының нормативтік-құқықтық жағдайда саяси жүйенің басты элементі болып табылғандығын айқындады.

Осы тұста мемлекеттік және ұлттық құрылысты іске асыру барысында мемлекеттің болашақтағы бағыт-бағдарын айқындауда президент институтының қызметі орасан зор. Оған елімізде Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен іске асырылған ұлттық саясат саласында жүргізілген саяси реформалар мен стратегиялық бағдарламалар дәлел бола алады. Сол кезде мемлекеттің алдына қойған мақсаты мен бағыты елдегі ішкі тұрақтылықты сақтай отырып, мемлекетті және ұлттық құрылысты қалыптастыру еді. Ал тұрақтылықты тек Қазақстанға ғана емес, жалпы посткеңестік ортада маңызды болып отырған бірегейлікті қалыптастыру арқылы ғана жүзеге асыруға болатын.

Президент ел ішіндегі барлық азаматтардың ұлты, тілі, жынысы мен тегіне қарамастан бәрін біріктіруші, ұлтаралық және мемлекетаралық қарым-қатынас саласындағы татулық пен бірліктің кепілі саналады. Қазақстан Республикасы Президентінің елімізде бейбіт және толерантты қарым-қатынас орнатудың басты символына айнала бастағанын көруге болады. Сондықтан Елбасының басшылығымен жасалған мемлекеттік ұлттық саясат еліміздегі тұрақты, төзімді ұлтаралық және этносаралық қарым-қатынасты сақтауға және орнатуға бағытталған. Осы ретте ұлттық саясатты жетілдіруге және мемлекеттік-ұлттық бірегейлікті қалыптастыруда президент институтының рөлін ең алдымен, заңнамалық негіздер мен стратегиялық тұжырымдамалардан көруге болады.

Осы орайда, елімізде жүріп жатқан саяси жүйенің трансформациялық үрдістері қазақстандық қоғамның демократиялық жаңғыруын бастан өткеруімен сипатталады. Саяси жүйенің тұрақтылығы саяси іс-қимыл бағдарларының жиынтығы ретінде биліктің және әртүрлі әлеуметтік топтарды ұйыстырудың өзегі болып табылады. Қоғам үшін құндылықтардың шашыраңқылығы саяси тұрақсыздыққа алып келетін жоғарғы қауіп-қатер мен әлеуметтік наразылық деңгейінің арту қаупін тудыруы мүмкін. Сондықтан қазіргі қазақстандық қоғамда жалпы біріктіруші құндылықтарды іздестіру өзінің жалғасын табуда.

Қазақстанның саяси жүйесінің өзгерісі қазақстандық демократиялық құндылықтардың топтасуы мен қалыптасуы мәселесінің маңыздылығының арта түскендігін байқатады. Оның себебі жанадан негізі қаланған демократиялық жүйеге сәйкес билік пен азаматтар арасындағы өзара қарым-қатынастың өзгеріске ұшырауында болып отыр. Осы ретте мемлекеттік басқару саласында табиғи жолмен туындап отырған саяси жүйенің өзгеруі, үшінші модернизацияның жүзеге асырылуы уақыт талабы болып табылады. Әлемдік дамыған елдердегі демократиялық үрдістерді тезірек іске асыру, қоғамда демократиялық құндылықтарға баса мән беру саяси жүйенің парламенттік-президенттік басқару кезеңіне өтуді қажет етеді.

MRNTI 13.01.11
UDK 130.2(574)

*Amangeldy Zhanbatyr*¹, *Tursyn Gabytov*²

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University

PROBLEMS OF FORMATION OF KAZAKHSTAN CULTURE IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE

Abstract. This article is devoted to the problems of formation of the modern culture of Kazakhstan in the context of cultural heritage. Culture is a reflection of the spirit of the nation, its values, intelligence and nobility. Cultural heritage is a part of the material and spiritual culture created by the past generations, has stood the test of time, and transmitted to following generations. Cultural heritage includes a variety of human activities, such as music, art, architecture, language, writing and literature, philosophy and more. The authors believe that the cultural heritage of our ancestors, values of national culture must take its rightful place in the formation of modern Kazakhstan culture.

Key words: Culture, Cultural Heritage, Language, Morality, Values, Crisis, Identification.

Introduction

Indeed, above all, a cultural heritage is a memory. Society, culture should preserve socially relevant information in any form and in any medium. Historical path traversed by people is deposited in the form of social memory and traditional attitudes of its culture. The history of each culture has a history of memory, which is powerful to resist to time laws.

The loss of historical memory is the destiny of mankurt (spiritual blind person). If this disease takes one person, it is misfortune. But it becomes a tragedy when whole nation suffers from this disease. The loss of historical memory dazzled us in recent times, when whole generations were unavailable to achieve humanistic values of world civilization, and the heritage of its own nation (during the Soviet Union period). There were known facts of attempting to ban and concealment of many works and thoughts of famous historical figures, philosophers, historians, lawyers, and others. With the acquisition of Kazakhstan's independence, at last, it's time the revival of genuine spirituality, historical memory, entering the mainstream values of whole human civilization. After a long and painful slumber, it becomes possible, with a huge thirst for knowledge, to turn to the ever living source of human spirituality. It became necessary to quench that thirst, but it must be done at the level of the requirements of the methodology and values of the modern information civilization, avoiding distorting mirrors and creation of new myths That is what is aimed in initiates of the president of Kazakhstan Nursultan

Nazarbayev's government program «Cultural Heritage». The development of the spiritual heritage of past generations, recovery of historical memory will open the way for the prosperity of Kazakhstan.

Values accord to selected targets in the field of spiritual development strategy «Kazakhstan – 2030», where the health, education and welfare of citizens are identified as the top priorities [1]. The starting point for the practical implementation of the reform of society should be the unity of the process of production of material goods and the development of an individual. Items attributed to cultural values are «the moral and aesthetic ideals, norms and patterns of behavior, languages, dialects and sub-dialects, national traditions and customs, historical place names, folklore, arts and crafts, works of art and culture, methods and results of scientific research of cultural activities which have historical and cultural significance, buildings, structures, objects and technology, unique in the historical and cultural area» [2]. This implies that the core cultural values of the Republic of Kazakhstan are the products and artifacts, state and potential of the creative art of the peoples of this country. A.N. Nysanbayev states: «Becoming a sovereign state, Kazakhstan, like other countries must realize that Kazakhstan has no permanent friends and permanent enemies, but only eternal national interests. If they are ignored, it can quickly undermine the young and feeble country» [3].

Language of human morality and Cultural heritage

Meaning of the life is always topical question for humankind. Especially this issue became important on the threshold of the 21st century. A man stopped to think over analyzing and evaluating the outgoing century. What good and evil sides did that century have? What will we have in our luggage stepping from one century to the next? One thing is certain: we have little to be proud before descendants, but we have much to be ashamed. «The twentieth century has been the worst in the history of human civilization. In the series of global anxieties century were fascism, totalitarianism, with its massive repression, forcing large numbers of people leave their homes, hunger, walking on the planet, growing up to universal scale environmental problems» [4].

In the twentieth century colonial empires have fallen, but the relationship has not disappeared, just changed the form of its execution. Economic chain is not less strong than the military-political. On the world stage there raised a new type of empire – a superpower. Humanity is proud of the achievements of scientific and technological progress and economic growth. And it is absolute fair. The human mind has penetrated into the micro cosmos, mastered nuclear energy. He has reached the heights in rocketry and astronautics. There were achieved great achievements in television and radio communications, microelectronics and molecular biology.

But what is in the other side of coin? More and more sophisticated and destructive weapons, the environmental crisis and the creation of a consumer

culture, catastrophically losing spirituality and filling the vacuum industry pleasures. Increasing economic inequality, the extreme poverty of some and over-enrichment of others. Ch. Aitmatov and M. Shakhanov in their dialogue «Crying over a precipice Hunter (confession at the end of the century)» pay attention to these problems.

From the point of view of M. Shakhanov, our civilization approached to the brink of a precipice because the spirit priority is forgotten. He writes that the western mind which has destroyed traditional values and under the badge of scientific experiment (at the beginning of a century) anatomizing and systematizing «the three-dimensional world», addressed then to a life's wrong side, to the dark, «return» side» of a human nature and the world. «All forbidden, unusual, unknown draws of its sick attention, and habitual and traditional, «positive» lost any interest and value. This fundamental installation of the European consciousness defined the general atmosphere and cultural orientation of the West at the end of the 20th century» [5].

Ch. Aitmatov totally agrees with him. «What a pity that for a long time we didn't pay attention to this fact. Alive person is weaved from different actions: creative and destructive, deliberate and spontaneous. Labyrinths of internal life of the person are difficult and dangerous. But anyway, to prevent the birth of the blood-sucker from the blood-sucker, villains from the villain, to besiege plague of a mankurtizm starting up in revelry and a zombizm – the greatest duty of all mankind» [5, 134].

According to scientists, 20th century became the tragedy for a human civilization because it subjected its foundations to the various social experiments which destroyed and have carried away them, irrespective of a nationality, the religion, carried them away to utopian idea of social equality. As result world outlook values, spiritual reference points, the main living positions of people have been destroyed [5, 120].

National systems of morality peculiarly form universal moral concepts. The simplest of moral ideas include respect for elders, patriotism, hard work and solidarity. They accumulate in the concept of the conscience of the people. Conscience of the nation, constantly guarded and multiplied by its best representatives, is inseparable from the state, the vast expanses of land, from her soul – culture and language. Live and work in good conscience is inherent, perhaps, to all nations and people, but to the Western mentality is typical to live by the rules, the laws, whereas we teach our generation to live honestly, in order not to be ashamed before the memory of ancestors and court of the descendants.

The general concept of morality cannot be reduced either to the will of the Supreme Being, or to an inherited capacity for self-sacrifice, or to service to the economic and political interests of certain social groups.

It is important to emphasize that today it is necessary to abandon the idea of the existence of one, the only true morality. Each of the areas of morality has in

its content a rational principle, reflects some real aspect of this phenomenon. The closest to the truth is the understanding of morality as a separate, stand-alone part of human existence expressing its special quality – quality of humanity. Inner world of a man is the main thing that determines the moral value and moral character of an individual. Understanding oneself and one's place and meaning of existence is possible only through relation to other people, to society. Man lives in the complex world of the intersection of the natural and social, individual and social, private and collective. Moral condition of the people depends on relations in society.

Cultural heritage of Kazakhstan as a factor in the formation of national values

Civilization of any state is defined, first of all, by its relation to a cultural heritage. Before a state policy of Kazakhstan in the field of culture there is a double task: on the one hand it is necessary to develop a complex of the actions directed on development and maintenance of original ethnic cultures; with another – creation of conditions for optimum development and painless integration into uniform of universal culture. As it is stated in the concept of social cultural development of the Republic of Kazakhstan, the cultural heritage allows the people to remember traditions of the past, to derive spiritual strength, skillfully introduce it in lines of other cultures for development of process of consciousness. From identity of national cultures form unity of cultural values of the people of Kazakhstan. Therefore the Republic of Kazakhstan will keep and protect a cultural heritage of all people, will provide equality of cultures and the right of each people to approve, preserve and develop the cultural originality.

Careful relation to own cultural heritage and the perception of valuable elements of other cultures is the unique way of development of human civilization. All its main achievements are obtained in this way. For example, we all admire the achievements of medieval Muslim culture in the period of the beginning of 9th century and 13th centuries, which is considered as Islamic Golden age. In that period was recognized as the second teacher Al-Farabi, who wrote his immortal treatise, Avicenna completed his 12-volume work on medicine, and Khoja Ahmat Yassawi raises human spirituality to an unprecedented level, urban culture of Central Asia provides the most advanced patterns of material and spiritual culture, etc. for that time. Researchers of this phenomenon point to many reasons and factors of heyday of the culture (synthesis of Arabian, Iranian and Turkic cultures, the role of the Great Silk Road, the dynamics of the nomadic civilizations, the role of Islamic civilization and spiritual potential of Tengrianism, Zoroastrianism, Manichaeism and other indigenous religions and etc.).

After the analysis of role and place of cultural heritage in long-term development of the country, there's always a problem, which cannot be ignored as a ratio of the tradition and innovation in the social and cultural dynamics of the country. There can be distinguished three forms of interaction:

- 1) Resistance and boycott of the new, return to the old order and values;
- 2) Breaking tradition by borrowing new values and orders;
- 3) Transformation of the new and making it acceptable to tradition forms.

If in traditional culture exist (or it easily implanted) values of growth and development, the elements of modernization, innovation, it is accepted to say about the society in which these elements have space for development, as the best traditional society. The connection of the values of modernization with the national cultural identity creates the possibility of realization of the optimistic scenario of the way of entering the modern civilization.

Probably, each of us came across with national customs and folk culture during the traditional rites, rituals, and various celebrations in childhood. From time immemorial it all passed from mouth to mouth, from generation to generation. Such is the power of memory – the greatest of the foundations upon which culture rests.

It seems that the history of human culture can be understood as a long experience in the centuries and millennia, the way of sufferings and achievements. The way in search of a human, people, humanity, which runs through the city, countries, across the planet.

An educated man, feeling the past, nature, space, as part of his life, as his ancestral house and who feels his need in their care, is a very special person. It is impossible for him to lose or forget the past. He will not be looking at cultural values and history heartlessly. But he will try to understand, to feel, to hear the voices, issues of the past, the experience of others. Therefore, cultural heritage is cultural dialogue, time dialogue.

«To feel something alien as native» – translation greatly helps this communication strategy of culture, as it provides intercultural communication in the level of texts. To some extent every cultural activity can be considered as communicative, because it contains and expresses certain information. The communicative aspect grows into the cultural dialogue in translation.

Therefore, we consider translation as a channel of initiation to global cultural heritage, as a way to enrich your own cultural resources.

Typically, a large number of problems emerge during translation of information from one language to another. The greatest difficulty in contact with the other culture raise due to inability to acquire symbolic space because of ignorance of its cultural code. Obviously, that an accurate translation is impossible because of the different images of the world created by different languages. The development of another language, and its use – whether it is a live communication or translation – mediates the new position of «the old view of the world».

Dialectic of global social-spiritual processes of 20th and the beginning of the 21st centuries in dramatic peripeteia had enriched philosophy of civilization with new behavior stereotypes where general universal does not exclude patriotic, cultural heritage consolidated as component of the universe. Cultural

heritage is confessed as initial environment of transformation of general human moral rules into national cosmos and contemporary interest to its canons is certainly, sign of humanization of a society. In the other hand, idealization of the ancient experience which reached to us in deep-rooted forms of way of life and mythologized comprehension of phenomena of the reality would mean in the epoch of qualitative change of general environment of humankind and dynamism of all sides of his life as such halt in development without which essence of an individual would lose any meaning. So, in the art it is justified doubts of personage as condition caused in one hand by trouble, from the other hand with difficulty of rationalization of contemporary phenomena of human activities, and with imperfectness of established moral categories.

In spite the fact of enormous technical achievements of contemporary civilization, in the sphere of cultural heritage and moral culture it is facing with serious crisis phenomena. Beside world economic crisis, humanity is experiencing either poverty of his moral, spiritual basis. This is reflected in relations of a man and the universe, man and man.

Dream about a man and humanity, far from all cultural heritage, is loss of the whole world of values and wealth. Culture has never been and will never be human abstractedly. It is always concrete i.e. national, individual, peculiar to people. Only in this feature it can reach general humanistic level.

Whole creativity process represents multi-level and multi stage action which can be imagined as construction of house of artistic reality where artistic reality lives. Building materials for this house are flowers, light, sounds, words, actions etc. All these represent the part of aesthetics, which is titled as sphere of artistic activity of people. Widening this image to artist creator, we can see that he must be simultaneously producer of fabrics, builder and architecture. Who will settle in the house will depend on the author's professionalism. According to M. Bakhtin: «author is a sole forming energy which is not given in psychologically concept consciousness but in significant cultural product and its active reaction is given through its conditioned structure of active vision of a character as whole unity in the structure of its image, rhythm, in intonation structure and choice of notional moments» [6].

Art (rather its creation) is imperishable. It is connected with people as with «consumers» of creativity, with condition of their spirituality, deformed irrelevance of art. It is related with added to historical field of art with new lands which can be sewn not with grass, but with noxious weeds. What is more if not to discard that grayness, banality from art, it will feed humanity with all its assortment.

Art as science could not resist to powerful stream of the 21st century which involved it into industry of satisfaction and transferred it into a kind of commercial spiritual «bacon» which captures taste of consumer: sharp feelings, illusions, hallucinations etc. Academician D.S. Likhachev stated: «I do not believe into progress in decrease of culture» [7].

All problems of an individual and collective character lie in human nature. At the turn of centuries the life arises really significant question: will we be able to wake up earlier than the concentration of exposable problem will achieve its critical point?

Crisis of spirituality is related with unceasing cataclysms, because of which a human is perishing, hardening, losing his social relations and stops believing to anyone. His soul is emptied. It appeared absolutely new situation. It is going feverish search of guides, mechanisms, balances and by his natural essence a human is arriving to the simple social relations. On this basis there are easily developing religious and political charlatans and totalitarian monsters. People are searching for love but facing holders of kindness with claw or they are directly worshipping the evil.

As M. Orynbekov states: «Moral decline is highly influence to youths, since they are devoid from ideals of purity and loyalty, wisdom and honor from the early childhood and as result they gravitate to betrayal, squabbles and scandals» [8].

Crisis of humanism in the world brings up problem of a human to stay a man in a spiritual meaning rather that rational person, a man with conscience. Ch. Aitmatov writes: «The worst of the threatening dangers for us is neither atomic, neither other similar threatens of physical destructions of humanity (probably of all the Universe) in the Earth, but rather destruction of humanity in human. This is a catastrophe which means that a human could not become a human» [9].

Revival of national self-consciousness should be begun from up-bringing of youth who are the future of a country. Youths must have good higher education, developing high intellectual level and civic maturity. It is necessary to revive unity of intensions and aspirations which will be ruled by honor and will make regulations. It is necessary to get united in the sake of preservation of unique spiritual culture, mother-tongue, history and sovereignty.

To become a man, Homo sapiens, he needs a soul – a special light of the Supreme Spirit. Spirituality itself is recognizable by certain criteria. One of its main features is unselfishness, which protects from the alienation from humanity, patriotism, personal thoughts and ideals of service to the fatherland. It is an indicator of spirituality of the society and civilization of public relations, protecting the souls of men from moral corruption, callousness. Culture is based on the spiritual consequence of spirituality, civilization. A spiritual aspiration creates prerequisites for the ideal, the possibility of perception and concentration of national and universal values. Values are shown where there are spiritual prerequisites, the culture, education, interest in the development and enrichment of national and universal values, and through them – to the affirmation of the nation in the civilized space.

Our society has to work in order to make the family i.e. a society that we live to be a strong and physically and spiritually healthy. A leading place in it must take philosophical sciences, art and psychology. By recognizing the world,

philosophy directs people to the truth. These changes of the psychological state are directly related to the development of society's spirituality, art is the core and the main means of an esthetic education. The best result of this union – the formation of a coherent and harmonious, self-sufficient and socially valuable, creatively active personality with high culture, which allows a person to live humanely and act with conviction, focused, selective, productive, practical and with universal significance.

Conclusion

Any person sees himself as a representative of the human race and as a member of a particular ethnic group, nation. As a representative of the human race, the individual acts as a carrier of universal values - goodness, beauty, truth, freedom, justice, etc. As a representative of a particular ethnic group or nation he shares the values of the individual ethnic group or nation: loves his country, feels proud for belonging to his ethnic group, esteems his language, culture, and historical past of his nation.

But, as a rule, the individual does not share the kind of universal and national values. However, human values, usually appears before him in the national-ethnic appearance. «The individual as the center of the universe, – tempted to impulses and feelings, impressions and experiences, he thinks and has his own beliefs and values, attitudes and ideas, stereotypes. The inner world of a man is of great importance. His thoughts are the basis of self-identity and self-awareness – the center of his consciousness», – says M. Orynbekov [8, 115].

Comprehending the world of culture, man knows the ideas and ideals, languages and standards of behavior, which leads to understanding and perception of the spiritual and moral principles, ideas of goodness, beauty, good, truth, and justice. These values guide the motivations and the motives of man, interests and goals of the identity, form his spirituality.

References

- 1 *Baltabayev M.H.* Modern Art Culture of Kazakhstan. – Almaty, 2003. – P. 71.
- 2 Law of the Republic of Kazakhstan from December 24, 1996 on «Culture» // Culture and the Media: Issues of Interaction / Comp.: A. Kodar and Others. – Almaty: ID «Credo», 2000. – 360 p.
- 3 *Nysanbayev A.N.* Kazakhstan. Democracy. Spiritual Renewal. – Almaty: kaz. Encyclopedia, 1999. – 416 c.
- 4 *Nysanbayev A.N.* Globalization and Problems of Intercultural Dialogue. In two volumes. – Astana: KIPP MES. V.2., 2004. – 308 p.
- 5 *Aitmatov Ch., Shahanov M.* Crying Hunter Over the Abyss (Confessions at the end of the century). – Almaty: Rauan, 1996. – 384 c.
- 6 *Bahtin M.M.* The aesthetics of verbal creativity. – Moscow: Art, 1986. – P. 1836.

7 *Lihachev D.S.* About Good and Beautiful. – Moscow: Child. Lit., 1989. – P. 205.

8 *Orynbekov M.S.* Abai's Opinion of Philosophy. – Almaty: Bilim, 1995. – P. 114.

9 *Aitmatov Ch., Ikeda J.* Oda to Greatness of Spirit. – Moscow: Progress, Litera, 1994. – P. 63.

Түйін

Жанбатыр А.С., Габитов Т.Х. Мәдени мұра аясында қазақстандық мәдениетті қалыптастыру мәселелері

Бұл мақалада қазіргі Қазақстан мәдениетінің қалыптасу мәселелері мәдени мұра аясында қарастырылады. Мәдениет дегеніміз ұлттың рухының бейнесі, оның құндылықтары, парасаты мен тектілігі. Мәдени мұра дегеніміз ата-бабаларымыз жасап, қалдырған, уақыт сынынан өтіп, өскелең ұрпақтарға жеткен материалды және рухани мәдениеттің бір бөлігі. Мәдени мұра адамзат қызметінің музыка, бейнелеу өнері, сәулет өнері, тіл, жазу мен әдебиет, философия және тағы да көптеген әртүрлі қырларын қамтиды. Мақала авторларының пікірінше, ата-бабаларымыздың мәдени мұрасы, ұлттық мәдениетіміздің құндылықтары қазіргі заманғы Қазақстан мәдениетін қалыптастыруда өзіне лайық орнын алуы қажет.

Түйін сөздер: мәдениет, мәдени мұра, тіл, адамгершілік, құндылықтар, дағдарыс, сәйкестілік.

Резюме

Жанбатыр А.С., Габитов Т.Х. Проблемы формирования казахстанской культуры в контексте культурного наследия

В данной статье рассматриваются вопросы формирования современной культуры Казахстана в контексте культурного наследия. Культура – это отражение духа нации, ее ценностей, ума и благородства. Культурное наследие – часть материальной и духовной культуры, созданные прошлыми поколениями, выдержавшая испытание временем и передающаяся последующим поколениям. Культурное наследие подразумевает различные виды человеческой деятельности, такие как музыка, изобразительное искусство, архитектура, язык, письменность и литература, философия и многое другое. Авторы статьи считают, что культурное наследие наших предков, ценности национальной культуры должны занять свое достойное место в формировании современной казахстанской культуры.

Ключевые слова: культура, культурное наследие, язык, нравственность, ценности, кризис, идентификация.

*Ирина Бузунова*¹

¹ Магнитогорский государственный технический
университет им. Г.И. Носова

ДУХОВНОСТЬ, ПРАВСТВЕННОСТЬ И КРЕАТИВНОСТЬ КАК ОРИЕНТИРЫ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ В ПЕРИОД КРИЗИСА ЮНОСТИ

Аннотация. Автор статьи считает, что исследования проблемы личностного развития являются наиболее важными для формирования духовности, нравственности и креативности. Анализируя данную проблему, автор отмечает, что в исследованиях теории поколений утверждается особая социальная ориентация современной молодежи, готовность к бескорыстной волонтерской, социально-ориентированной деятельности. Наиболее важным представляется вопрос: как и каким образом в сознании сегодняшних молодых людей представлены ценностные ориентиры, опираясь на какие смысловые модели они строят собственное мировоззрение и жизненный путь.

Ключевые слова: духовность, молодежь, ценности, духовно-нравственные ориентиры, креативность, личность.

Проблема трансляции ценностно-смысловых оснований жизни молодежи безусловно является актуальной в современном мире с его размытыми социальными и духовными границами, активной, даже агрессивной информационной средой. Исследования теории поколений, появившейся в 1991 г. в США (Н.Хоув, У.Штраус) и развивающейся также в России, отражают качественное своеобразие субъективного мира сегодняшних молодых людей, их непохожесть на предыдущие поколения молодежи. Отличительными чертами современных молодых людей является доминирование так называемого «файлового» или «калейдоскопичного» типа сознания и мышления, важность собственной свободы и независимости в противовес системности и социальной стабильности.

В своей работе мы опираемся на периодизацию психического развития В.И.Слободчикова и Е.И.Исаева, центральным фокусом которой является становление субъективного мира личности. Согласно данной периодизации, возрастные границы между 17-21 годами рассматриваются как кризис юности или переход к молодости как первой фазе периода зрелости [1].

Этот период связывают с началом становления подлинного авторства в определении и реализации собственного взгляда на жизнь и индивидуаль-

ного способа жизни, это сензитивный период для ценностно-смыслового развития. Человек становится ответственным за собственную субъективность, которая ранее зачастую складывалась под влиянием внешних факторов. Основная задача периода – выработка собственного мировоззрения, нахождение индивидуального, подлинно собственного отношения к социальной реальности, к своей культуре и к своему времени, определение своей самобытности и уникальности, самоопределение и поиск своего места в жизни, своей жизненной позиции [1].

Критичность периода обусловлена переживаниями чувств утраты прежних ценностей, представлений и интересов, сопровождающимися разочарованием, ощущением неопределенности и внутренней нестабильности. Именно в это время молодые люди впервые сталкиваются с экзистенциальным кризисом – кризисом смысла жизни, для них актуальны вопросы о смысле жизни вообще и смысле своей жизни, о назначении человека, о собственном Я – вопросы, которые в философии относят к экзистенциальным. Отсюда – интерес к нравственно – этическим проблемам, психологии самопознания и самовоспитания [1].

Причем вопросы ценностно-смыслового развития интересуют молодых людей в контексте построения собственной жизни, по сути в рамках проблемы определения собственной жизненной стратегии.

В отечественной психологии можно выделить следующие направления исследований в рамках проблемы жизненной стратегии: С.Л.Рубинштейн и его последователи – К.А.Абульханова-Славская, Л.И.Анцыферова, А.В.Брушлинский; Б.Г.Ананьев и его психологическая школа и др. Другие разработки данного вопроса связаны с учением о жизненной стратегии творческой личности как части теории творчества Г.С.Альтшуллера, И.М.Верткина и др. [2, 3, 4, 5].

Продолжая данное направление О.С.Васильева и Е.А.Демченко выделяют жизненную стратегию творчества, при которой человек сознательно или неосознанно занимает позицию активного творца своей жизни и опирается на такие ценности, как любовь, красота, творчество, добро, развитие. Реализующие ее субъекты удовлетворены своей жизнью и имеют более высокие показатели психического здоровья. Важными характеристиками жизненной стратегии являются уровень ответственности, степень осмысленности жизни, система ценностей и отношений человека [6].

Мы выделяем два ключевых измерения жизненной стратегии: креативность и духовно-нравственные ориентиры, поскольку именно творческий подход к собственной жизни и ориентация на духовность и нравственность как собственно человеческое измерение жизни и ее событий лежит в основе жизненной стратегии творчества. Именно эти параметры мы изучали у современных молодых людей в период кризиса юности.

Задачами нашего исследования были:

- изучение места креативности в системе ценностных ориентаций молодежи;
- выявление связи ценности креативности с различными сферами жизни студентов;
- исследование представления студентов о духовности и нравственности как ориентирах ценностно-смыслового развития.

В исследовании приняли участие студенты 1-3 курса ГОУ «Колледж предпринимательства № 11» г. Москвы. Количественный состав выборки – 113 чел., из них мужского пола – 60 чел., женского – 53 чел.

Исследование проводилось при помощи следующих методик: «Опросник терминальных ценностей» (ОТеЦ) Сенина И.Г. и разработанной нами методики «Мнения: духовность и нравственность» [7].

Обозначим основные результаты, полученные в нашем исследовании:

1. Место креативности в системе ценностных ориентаций молодежи.

По результатам методики «Опросник терминальных ценностей» (ОТеЦ) можно сделать вывод о невыраженных приоритетах в отношении терминальных ценностей у студентов, поскольку большинство ценностей относится к уровню средней значимости и даже наиболее важные для них ценности по степени количественной оценки субъективной значимости незначительно отличаются от среднего уровня (на 0,07 – 0,15 стенов).

Большинство терминальных ценностей (5 из 8) относится к среднему уровню значимости для студентов. При этом самый низкий уровень значимости получили такие ценности, как креативность, престиж, духовное удовлетворение. Такое положение можно интерпретировать, как:

- наименьшая оценка по шкале «Креативность» (5,13 ст.) отражает невыраженное стремление студентов к реализации своих творческих возможностей, внесению различных изменений во все сферы своей жизни, подверженность влиянию социальных стереотипов и невысокое стремление к разнообразию своей жизни. Такие показатели по шкале креативности противоречат возрастным нормам развития для студенческого возраста и нуждаются во внимании специалистов.

- невыраженное в студенческой аудитории стремление к признанию, уважению, одобрению со стороны других, как правило, наиболее значимых лиц, к чьему мнению прислушиваются в наибольшей степени и на чье мнение ориентируются, в первую очередь, в своих суждениях, поступках и взглядах (оценка по шкале «престиж» – 5,32). Невысокая заинтересованность в мнениях окружающих о себе может рассматриваться, с одной стороны, как позитивная тенденция, отражающая способность студентов к самодостаточности, независимость их от социального одобрения своего поведения. С другой стороны, данный показатель отражает кризисность авторитетности как составляющей сознания, как важной социальной детерминанты личностного развития. Вместе с тем, невысокий уровень по шкале

социального престижа, с указанными замечаниями, можно отнести к специфике возрастных особенностей студентов.

- оценка по шкале «духовное удовлетворение» (5,46 стена) показывает его невысокое субъективное значение для студентов. Духовное удовлетворение как терминальная ценность наиболее значимо только для 17,86 % студентов. Для большинства же студентов не характерно стремление к получению морального удовлетворения во всех сферах своей жизни, они не ориентируются на внутреннее удовлетворение и интерес как критерии выбора.

Более высокую позицию в рейтинге ценностей студентов занимают активные социальные контакты и развитие себя (6,25 и 6,33 стена). Активные социальные контакты относятся к сфере высокой значимости у 21,43% студентов, что свидетельствует о выраженности у них стремления к установлению благоприятных взаимоотношений с другими людьми. Для таких людей, как правило, очень значимы все аспекты человеческих взаимоотношений, они часто бывают убеждены в том, что самое ценное в жизни – это возможность общаться и взаимодействовать с другими людьми. Но для большинства студентов характерна обратная тенденция размышлений.

Такая ценность, как развитие себя относится к области высокой значимости только у 23,81% студентов. Высокий балл по данному показателю отражает заинтересованность человека в объективной информации об особенностях своего характера, своих способностях, других характеристиках своей личности. Такие люди, как правило, стремятся к самосовершенствованию, считая при этом, что потенциальные возможности человека почти неограниченны, и что в первую очередь в жизни необходимо добиваться наиболее полной их реализации. Но для большинства студентов развитие себя относится к области средней значимости.

В нашей выборке незначительно преодолевают количественный барьер средних значений (4-7 стенов) только такие жизненные ценности, как высокое материальное положение, достижения, сохранение собственной индивидуальности. Такие результаты можно интерпретировать, как:

- выраженное стремление студентов к возможно более высокому уровню своего материального благосостояния (7,07 ст.), убежденность в том, что материальный достаток является главным условием жизненного благополучия. Высокий уровень материального благосостояния при такой позиции оказывается основанием для развития чувства собственной значимости и повышенной самооценки.

- стремление к достижению конкретных и осязаемых результатов в различные периоды жизни (7,15 ст.), большое количество жизненных достижений служит при такой позиции основанием для высокой самооценки.

- стремление к независимости от других людей, сохранению своей индивидуальности (7,07). Такие люди, как правило, считают, что самое

важное в жизни – это сохранить неповторимость и своеобразие своей личности, своих взглядов, убеждений, своего стиля жизни, стремясь как можно меньше поддаваться влиянию массовых тенденций.

2. Связь ценности креативности с различными сферами жизни студентов.

Вторым диагностическим конструктом опросника выступает значимость для индивида той или иной жизненной сферы как источника реализации определенной терминальной ценности.

Результаты методики показали, что большинство жизненных сфер: сфера профессиональной деятельности, обучения и образования, семейной жизни, увлечений – относятся к уровню средней значимости для студентов (оценки от 5,82 до 6,52 ст.). Только сфера общественной жизни является высоко значимой для студентов (7,12 ст.). Обозначенные тенденции можно интерпретировать следующим образом.

- Высокий балл по показателю «Сфера общественной жизни» отражает высокую субъективную значимость проблем жизни общества. Такие люди, как правило, быстро вовлекаются в общественно – политическую жизнь, считая, что самое главное для человека – это его общественно-политические убеждения. Это соответствует возрастным особенностям в период юности и кризиса юности.

- Средние баллы по сферам профессиональной деятельности, обучения и образования, семейной жизни, увлечений можно интерпретировать, как невысокую эмоциональную наполненность сфер самореализации, сниженный интерес к жизненному воплощению в них, сниженную плотность жизненного самоопределения – невысокую ценностную насыщенность и субъективное переживание осмысленности жизни. Эти показатели по указанным сферам противоречат возрастно-нормативной модели развития студентов, нуждаются в осмыслении и внимании специалистов.

Мы проследили связь ценности «креативность» с различными жизненными сферами студентов и пришли к следующему заключению: данная ценность в основном относится к малозначимым в большинстве жизненных сфер: сферы обучения и образования, семейная жизнь (8 место из 8), профессиональная жизнь и общественная деятельность (7 место из 8), сфера увлечения (6 место из 8). Это говорит о том, что креативность студентов как ценностная установка в отношении различных направлений собственной жизни снижена, разнообразие, творческое преобразование действительности не относится ими к наиболее значимым жизненным ориентирам. В отношении различных сфер жизни низкая значимость креативности проявляется следующим образом:

- не выражено стремление найти что-то новое в изучаемой дисциплине, внести свой вклад в определенную область знаний, желание глубже проникнуть в предмет изучения с целью открыть в нем что-либо ранее неиз-

ученное, т.е. креативность и исследовательская направленность в сфере обучения и образования. Также не выражено стремление построить свой образовательный процесс таким образом, чтобы он в максимальной степени соответствовал всем особенностям собственной личности, недостаточно проявлено желание быть оригинальными при получении образования, руководствоваться собственными жизненными принципами в сфере обучения и образования.

- снижено стремление вносить разнообразие в сферу своего увлечения, увлекаться таким занятием, которое предоставляет широкие возможности для творчества, которому можно отдать все свободное время, стараясь глубже проникнуть в сам предмет увлечения.

- не выражено стремление внести элемент творчества в сферу своей профессиональной деятельности, для них характерен скорее исполнительский подход в этой сфере, работа по алгоритму и образцу;

- к уровню невысокой значимости относится также наличие определенной структуры взаимоотношений в семье, стремление к тому, чтобы каждый член семьи занимал какую-либо социальную позицию и выполнял строго определенные функции. Мы трактуем это, как общую предрасположенность студентов к созданию эгалитарной семьи, основанной на гибкости притязаний и отношений. Однако формирование и развитие семьи такого рода требует выраженной креативности, нестандартного подхода в сфере решения семейных вопросов и проблем, а это, очевидно, противоречит выявленной нами тенденции снижения креативности в сфере семейной жизни.

- у студентов выявлено стремление через общественную деятельность реализовать свое искреннее желание сделать жизнь общества как можно более благополучной. Однако креативность в сфере общественной жизни не является значимой для студентов, т.е. в студенческой аудитории не выражено стремление внести разнообразие в свою общественную деятельность, осуществлять творческий подход к решению общественных проблем: изменять привычные методы проведения данной деятельности, вносить в нее что-то новое.

1. Исследование представления студентов о духовности и нравственности как ориентирах ценностно-смыслового развития.

Выявление представлений студентов о таких феноменах как духовность и нравственность проводилось нами при помощи разработанной нами методики «Мнения: духовность, нравственность». Методика позволяет исследовать категориальный строй (содержание) представлений студентов относительно изучаемых феноменов, эмоциональную оценку или валентность определений, сформированность позиции или четкость в понимании феноменов, личностное отношение или причастность личности даваемому определению.

Результаты исследования показывают, что большинство студентов проявляют индифферентное или неопределенное эмоциональное отношение к понятиям «духовность» и «нравственность». При этом эмоциональная оценка понятия «духовность» явно позитивнее, позитивное эмоциональное отношение к понятию наблюдается в 44,05% ответов.

Оценивая сформированность понятий, степень личной конкретности и определенности в понимании духовности и нравственности, не зависимо от соответствия даваемого понятия культурно принятому, необходимо отметить, что несформированность личной позиции, либо ее отсутствие по отношению к понятию «нравственность» наблюдается у 45,24% студентов. Неконкретность и неопределенность в понимании феноменов, размытость позиции зафиксирована в 21,43% ответов относительно понятия «нравственность» и в 23,81% ответов о «духовности». Сформированность личностной позиции студентов, четкость в понимании феномена «духовность» заметно выше (57,14%).

Характеризуя степень личностной включенности в рассуждения о духовности и нравственности, степень понимания возможности применения данных понятий в собственной жизни, отмечаем, что отсутствие личностного отношения, безличностная позиция фиксируется нами в 62% ответов студентов относительно понятия «нравственность». Неопределенность в личностном отношении к понятиям «духовность» и «нравственность» свойственна 25 и 20,24% студентов. При этом по отношению к понятию «духовность» причастность студентов даваемому определению значительно выше (32,14%).

Шкала «Категориальный строй (КС)» отражает классы понятий, которые составляют определение, и позволяет типологизировать по содержанию представленные студентами понятия «духовность» и «нравственность». При анализе исследованных нами данных можно сделать следующие обобщения:

1. В целом категориальный строй понятия «духовность» в студенческой выборке шире и богаче соответствующего содержания понятия «нравственность».

2. Наиболее распространенными смысловыми группами определений понятия «духовность» являются:

- а) Вера, религиозность (28,57%);
- б) Внутреннее состояние человека, восприятие мира изнутри (19,05%);
- в) Внутренний, духовный мир человека (15,48%); при этом качество внутреннего мира: богатство, степень воздействия на человека отмечается в 4,76% работ.
- г) Духовная и культурная образованность, творчество (11,9 %);
- д) Доброта. Степень хорошего отношения к другим, качество отношений с другими (11,9%);

е) Душа, состояние души (9,52%);

ж) Гармония, возвышенное состояние души, душевное состояние умиротворения, внутренний подъем (9,52%);

з) Ценности человека (7,14%).

3. Наиболее распространенными смысловыми группами определений понятия «нравственность» являются:

а) Правила, нормы, нравственные устои общества (25%);

б) Правильное поведение, правильность (5,95%);

в) Система отношений человека к жизни, другим людям, себе (5,95%);

г) Составляющая характера человека, его характер (5,95%);

д) Самоконтроль, самоанализ, высокие требования к себе, внутренний порядок, самоопределение (4,76%);

е) Нравы, принципы, ценности, образ жизни, жизненная позиция человека (4,76%);

ж) Морально-этические принципы и ценности человека (4,76%).

4. Обращают на себя внимание определения студентов, в которых отражается либо крайне негативная содержательная позиция в отношении описываемых феноменов, либо высказывается мнение, противоречащее культурному пониманию духовности и нравственности. Так, относительно феномена духовности высказаны следующие негативные позиции (в 2,4% работ):

а) духовность – замкнутость в себе (1,2%);

б) духовность – пережиток прошлого, желание верить во что-то большее и следовать древним законам (1,2%).

Понятие «нравственность» чаще рассматривается как негативное, чаще высказываются противоречащие культурным образцам определения (в 10,73% работ):

а) Негативные проявления человека в общении, взаимодействии с другими (5,95%);

б) Отсутствие собственных моральных ценностей (1,2%);

в) Индивидуалистическая позиция: жизнь только по своим принципам, руководство только своими методами (2,38%)

г) Нравственность как обезличивание и стандартизация проявлений человека (1,2%).

Приведенные нами данные исследования представления студентов о креативности, духовности и нравственности как ориентирах ценностно-смыслового развития позволяют нам сделать следующее заключение.

Креативность студентов как ценностная установка в отношении различных направлений собственной жизни снижена, разнообразие, творческое преобразование действительности не относится ими к наиболее значимым жизненным ориентирам. При этом представление о духовности и нравственности также у большинства студентов не является сформированным, лично определенным и эмоционально привлекательным.

Учитывая взаимосвязь интеллектуальной и нравственной сфер жизни и деятельности личности, необходима работа по развитию креативности, творческого подхода к решению задач, формированию представлений студентов об исследуемых феноменах, их общее позитивное освещение с онтологической позиции, расширение и прояснение личной смысловой перспективы студентов при помощи психолого-педагогических средств в рамках методологического подхода [8]. Иначе говоря, необходимо сопряжение онтологического и методологического подходов к формированию представлений студентов о креативности, духовности и нравственности как ориентирах ценностно-смыслового развития.

Литература

- 1 Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учебное пособие для вузов. – М.: Школьная Пресса, 2000.
- 2 Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991.
- 3 Альтишуллер Г. С., Вёрткин И. М. Как стать гением: Жизненная стратегия творческой личности. – Минск: Беларусь, 1994.
- 4 Мусийчук М.В. Развитие креативности или дюжина приемов остроумия. – 2-е издание, стереотипное. – М.: Флинта, 2013. – 265 с.
- 5 Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973.
- 6 Васильева О.С., Демченко Е.А. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека // Вопросы психологии. – 2001. – №2.
- 7 Сенин И.Г. Опросник терминальных ценностей. НПЦ «Психодиагностика», Фонд гражданских инициатив «Содействие». – Ярославль, 1991.
- 8 Перельгина И.В. Современные тенденции в исследовании ценностно-смысловой реальности человека: единство онтологического и методологического подходов // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия «Педагогика, психология, социальная работа, ювенология, социокинетика». – Кострома, 2008. – Т. 15. – №2.

Түйін

Бузунова И.В. Жастық дағдарыс кезіндегі жеке тұлғалық дамуындағы руханилық, адамгершілік және шығармашылық ізденімпаздық

Мақала авторы тұлғалық даму мәселесін зерделеу руханилықты, адамгершілікті және шығармашылық ізденімпаздықты қалыптастыру үшін неғұрлым маңызды зерттеу деп санайды. Осы мәселені талдай отырып, автор зерттеулерде қазіргі жастардың айырықша әлеуметтік белсенділігі, риясыз волонтерлық, әлеуметтік-бағытталған қызметке бейімділіктерін

атап көрсетеді. Қазіргі заман жастарының санасында қандай құндылықтық бағдарлардың орныққандығы, қандай мәндік үлгілерге сай олар өздерінің дүниетанымы мен өмір жолын қалыптастыратынын анықтау неғұрлым маңызды.

Түйін сөздер: руханилық, жастар, құндылықтар, рухани-адамгершілік бағдарлар, шығармашылық, тұлға.

Summary

Buzunova I.V. Spirituality, Morality and Creativity as a Guide Of Personnel Development During Youth Crisis

The author considers that the study of the problem of personal development is the most important thing for the formation of spirituality, morality and creativity. Having analyzed this issue, the author notes that in the studies of theory of generations approved by a special social orientation of modern youth, the commitment to selfless volunteer, the community-oriented activities. The most important question is how and in what way in the minds of today's young people the value guidelines are represented, based on some semantic models they build their own world view and way of life.

Key words: Spirituality, Youth, Values, Spiritual and Moral Guidelines, Creativity, Individual.

Жулдизай Кульжанова¹

¹ Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация. В этой статье сделан философский анализ экологических проблем современности и выживания человека. Также исследовано, что с развитием гуманитарных дисциплин увеличивается уровень гуманности общества.

Ключевые слова: техника, человек, экология, ядерная этика, атомная энергия, окружающая среда.

«Философия в строгом и классическом ее смысле предполагает, что существует некий вечный и неизменный порядок, в рамках которого разыгрывается история, и этот порядок не испытывает на себе никакого влияния самой истории. Те, которые занимаются только техникой, отклоняют ее и склонны думать, что бытие формируется само по себе, в ходе истории. На основе этих рассуждений абсолютная связанность с интересами человека становится источником философского знания о том, что человек на земле всегда должен чувствовать себя как у себя дома, он должен без всяких ограничений, быть гражданином Земли, но не гражданином лишь части необитаемой Земли» [1]. Находясь в мире науки и техники можно спросить о пользе философского интереса к технике, о пользе и смысле исследования многочисленных философских аспектов техники. Философия не служит технике: на самом деле она может лишь при случае замедлить ее развитие. Наука представляет собой особый тип знания, выраженного посредством идей и теорий. Именно идеи или теории о науке составляют стержень философии науки в ее первичном виде.

«Философия техники на уровне современной ее разработанности не является четко очерченной областью анализа. Исследователи часто обнаруживают здесь противоположные цели и методы, а дискуссии, правомерно ассоциируемые с этой областью, охватывают большую часть проблем, составляющих традиционный интерес философии. Как и все предшествующие философии, философия техники поднимает в новой форме вечные вопросы, не имеющие прямого решения. Это означает, что философия создания и использования изобретений не есть ни наука, ни технология» [2]. В вопросах детерминизма и свободы, идея технического процесса поднимает фундаментальный вопрос относительно реальности времени и природы в целом.

Поскольку техника, понимаемая как изготовление и использование артефактов, есть, прежде всего, практика или деятельность, то связь между техникой и идеями не является столь очевидной и прямой, как связь между наукой и идеями. Когда идеи связаны с техникой, они часто воспринимаются просто как научные идеи, использованные в новом контексте. Именно это заставляло многих думать о современной технике как о прикладной науке и препятствовало развитию философии техники. Вместе с тем часто представляется, что техника использует идеи лишь для получения практических результатов и ей не удается серьезно оценить их именно как идеи. В области техники важно не то, что технические теории являются истинными, а то, что они работают, и что их функционирование является благом и приносит пользу.

Вопросы, возникающие с самого начала по поводу науки и техники, различны по самой сути, философия науки более тесно связана с логикой и эпистемологией, а философия техники – с этикой и практической философией.

Этика, традиционно сосредоточиваясь на межличностных отношениях, предписывала, как людям следует поступать по отношению друг к другу, как руководителю надлежит обращаться с подчиненными, как подчиненным относиться к руководителю или как гражданам общаться между собой. В процессе анализа этих форм этика разработала три общие теории. В первой теории: закон и порядок против беспорядка, во второй добро против зла, в третьей рациональное или правильное против иррационального или неправильного.

За последние три столетия, под влиянием технического прогресса этика раздвинула свои границы, это становится наиболее очевидным, если мы обратимся к таким новым областям исследования, как ядерная этика, экологическая этика, биомедицинская, профессиональная, техническая и компьютерная этика.

Ядерная этика, старейшая из указанных новых областей, связана с двумя различными, но в то же время и неотделимыми друг от друга технологиями: ядерным оружием и атомной энергетикой. В случае с ядерным вооружением фундаментальные этические вопросы касаются морального статуса теории устрашения, а когда имеются в виду обе вышеназванные технологии проблемы пропорционального распределения риска и ответственности за настоящее и будущее поколения. Расчеты, основанные на принципе полезности, были основным оправданием развития ядерных вооружений и атомной энергетике в Казахстане. Гюнтер Андерс, доказывал, что не только люди, но и артефакты обладают максимами или принципами, в соответствии с которыми, они действуют. Максима ядерных вооружений – тотальное разоружение. Андерс, переформулировал кантовский императив следующим образом: «Обладайте и пользуйтесь лишь теми вещами, внутренние максимы которых могут стать вашими собственными максимами и, следо-

вательно, максимами общего закона» – утверждает, что иррациональность и зло присущи самой внутренней природе ядерных вооружений и потому их производство внутренне противоречиво [3].

Атомные бомбы, сброшенные на Хиросиму и Нагасаки – преступление, перед которым меркнут злодеяния величайших извергов прошлого. В городе Хиросима воздвигнут памятник жертвам катастрофы. На нем надпись «Спите спокойно, мы сделаем все для того, чтобы это больше не повторилось».

Сигнал тревоги, позвучавший в мирной ночи на Чернобыльской атомной электростанции 26 апреля 1986 года в 1 час 23 минуты, всколыхнул весь мир. Он стал грозным предупреждением человечеству о том, что колоссальная энергия, заключенная в атоме, без надлежащего контроля над ней, может поставить вопрос о самом существовании людей на планете. Чернобыльская беда ясно дала понять миру, что вышедшая из контроля ядерная энергия не признает государственных границ. Проблемы обеспечения ее безопасного использования и надежного контроля над ней должны стать заботой всего человечества.

Правду о Семипалатинском испытательном полигоне впервые мир узнал после создания международного антиядерного движения «Невада-Семипалатинск», основной целью которого было закрытие ядерных полигонов. Это движение в Семипалатинске возглавил поэт Олжас Сулейменов. В настоящее время он выдвинут ЮНЕСКО на Нобелевскую премию. Через два с половиной года после существования организации указом президента Н.А.Назарбаева Семипалатинский полигон был закрыт, а еще через пять лет были прекращены ядерные взрывы на всех полигонах мира. Это была большая победа международных антиядерных сил.

Критика использования атомной энергии, особенно подчеркивая ее внутренний, разрушительный характер (хранение отходов ядерного производства), часто опирается в основном на один и тот же моральный аргумент, не получающий, однако, эксплицитного выражения. В последнее десятилетие моральный анализ риска, связанного с развитием ядерных вооружений и технологий производства атомной энергии, позволил перевести дискуссию в плоскость полезности. Экологическая этика, возникшая в ответ на различные виды химического загрязнения окружающей среды и опасность, угрожающую экосистеме Земли в целом, также опираются на принцип естественного закона, хотя ссылки на эту традицию делаются редко.

Составляющее основу позиции естественного закона убеждение, что загрязнять или вообще нарушать естественную окружающую среду неэтично, вне всякого сомнения, может быть поддержано апелляцией к утилитаризму, личному интересу и анализу риска – стоимости – выгоды. Разрушение естественной среды часто наносит вред и самим людям либо подвергает их неоправданному риску.

Начавшиеся недавно исследования вопросов, связанных с загромождением околоземного пространства сотнями и тысячами спутников и загрязнением его космическими отходами. Также проблемами засорения Луны и планет различными аппаратами, предназначенными для исследования космического пространства, породили новую область этики – «космическую этику», благодаря которой забота об охране окружающей среды была распространена и на внеземное пространство.

Современное технократическое отношение к миру нарушает непосредственную включенность человека в природные процессы и не менее разрушает естественно сложившуюся органичность живых межчеловеческих связей. Гибнут не только телесная органика и биологическая среда индивидуального существования. Идеологически сконструированные социальные институты замещают, но не могут действительно заменить всю полноту и многообразие естественно-исторически складывающихся форм общения. Вместе это угрожает поистине глобальными последствиями для самого существования человека.

Однако, увеличивая свою власть над природой, люди попадали во все большую зависимость от нее. Эта зависимость особенно усилилась с развитием промышленного производства. Перейдя к массовому применению паровых машин и двигателей внутреннего сгорания, люди попали в прямую зависимость от наличия в их странах полезных ископаемых, прежде всего угля и нефти. В дальнейшем все большее потребление электроэнергии в промышленных, бытовых и иных целях многократно увеличило зависимость людей от наличия так называемых энергоносителей – угля, нефти, газа, водных и других источников энергии

В этом и заключается диалектико-противоречивая взаимозависимость общества и природы: постепенно увеличивая власть над природой, общество в то же время попадает во все большую зависимость от нее как источника удовлетворения потребностей людей и самого производства. Речь, прежде всего о материальном обеспечении развития общества и его культуры. Глобальная экологическая проблема имеет следующие стороны: рациональное использование невозобновимых природных ресурсов (полезных ископаемых, минеральных ресурсов), рациональное использование возобновимых природных ресурсов (почв, вод, растительного и животного мира), борьбу с загрязнениями и другими поражениями природной среды (ядохимикатами, радиоактивными отходами и т.д.), защиту природы от некомпетентного и безответственного вмешательства в ее процессы.

Разрушающее воздействие на природу оказывает хозяйственная деятельность человека. Корни этого воздействия уходят в далекое прошлое, когда закладывались основы, действующей ныне индустриальной модели общества. Возникновение крупного машинного производства открыло широкие возможности для удовлетворения потребностей человека. Все совре-

менное материальное богатство человечества покоится на постоянно совершенствующейся научно-технической базе.

Однако с самого начала индустриальной эпохи ей были свойственны черты, содержавшие в себе зародыш будущих негативных последствий. Прежде всего – это расточительное использование сырьевых и энергетических ресурсов. При возникновении машинной индустрии проблем дефицита сырья и энергии как будто бы не существовало. Задача в этой области сводилась к тому, чтобы найти и добыть имеющиеся природные запасы. Поэтому не были реализованы потенциальные возможности развития более рациональных способов их добычи и разработки ресурсосберегающих технологий в производстве. Это вело к углублению противоречий между обществом и природой. Разрастающиеся фабрики и заводы все больше загрязняли почву, атмосферу, реки и моря. Отношения человека с природой осмысливались чаще всего с точки зрения альтернативы: человек над природой или природа над человеком. Господствующей стала концепция покорения человеком природы: человек – хозяин всей планеты. Это узкое понимание проблемы взаимодействия человека с природой беспокоило еще в прошлом веке наиболее известных представителей общественной мысли.

С конца XIX века начинается современный, наиболее интенсивный этап воздействия человека на природу. Нарастая, как цепная реакция, разрушающее воздействие общества на природу во второй половине XX века достигло глобальных масштабов. Возникла реальная угроза самому биологическому существованию человечества. В конечном счете, все другие глобальные проблемы современного мира – энергетическая, продовольственная, демографическая и другие – неотделимы от главной – экологической. Промышленные предприятия, энергетические комплексы, транспорт каждый год выбрасывают в атмосферу планеты более 30 млрд. тонн двуокиси углерода, до 700 млн. тонн паро- и газообразных соединений, вредных для человеческого организма. Возрастает интенсивность горных разработок, что ведет к техногенной трансформации природных ландшафтов. Если объем переработанной горной массы на весь период развития человечества до начала XX века составил около 50 млрд. тонн, то в настоящее время он достигает 100 млрд. тонн в год. И это притом, что все вулканы выбрасывают на поверхность земли около 3 млрд. тонн вещества в год. Перераспределение горной массы на поверхности земли способствует развитию в земной коре гравитационных напряжений, что приводит к медленному, но непрерывному оседанию почвы и инициирует землетрясения.

Создание обширных водохранилищ привело к изменению уровня грунтовых вод и водно-солевого баланса окружающих территорий. Целостность биосферы, ее способность к саморегуляции является одной из наиболее очевидных проблем, с которыми сталкивается развертывание научно – технического прогресса [4]. По берегам «рукотворных морей» развиваются негативные инженерно-геологические процессы. Отмечается также

значительное усиление различных геологических процессов в районах интенсивного жилищного и промышленного строительства в урбанизированных зонах. Изменение человеком гидродинамических, гидротермических и гидрохимических условий приводит к повышению степени агрессивности подземных вод техногенного происхождения. Иным стало и геохимическое воздействие человека на природу. Уже сейчас в мире используется около 6 млн. химических веществ, как синтезированных, так и природных. Только в воды Мирового океана ежегодно попадают 6-10 млн. тонн сырой нефти и нефтепродуктов. Противоречия между обществом и природой в наше время достигли своей кульминации. Однако, несмотря на это, продолжается жесточайшая эксплуатация природы со стороны людей, использующих для этого новейшие достижения науки и техники. Современный научно-технический прогресс меняет технологии производства настолько быстро, что, прежде чем экологическая система возвращается в положение равновесия, в биосферу попадает такое количество отходов, которое она не в состоянии переработать. В последнее время в связи с интенсивным использованием тепловой энергии органического топлива, сжиганием производственных и бытовых отходов, разрушением природных структур, аккумулирующих энергию Солнца, наметилась тенденция к снижению устойчивости биосферы. Мировое хозяйство уже стало преимущественно индустриальным, хотя страны «третьего мира» еще только приступают к индустриализации. Каждый современный промышленный центр превратился в постоянно действующий «вулкан», оказывающий заметное влияние на биосферу Земли. Над наиболее мощными скоплениями таких «антропогенных вулканов» наметилось наличие озоновых «дыр», подобно той «большой озоновой дыре», которая была обнаружена над Антарктидой. Очевидно, что общая деградация окружающей среды, ведущая к ухудшению условий жизнедеятельности человека, придает экологическим проблемам общечеловеческий смысл.

Разрушительное воздействие на окружающую среду требует решительного изменения методов и форм отношений между человечеством и природой. Современному человечеству необходимы не всемерная интенсификация использования природных ресурсов, а их сохранение и приумножение в интересах будущих поколений, поддержания равновесия между индустриальным развитием и биологической устойчивостью природной среды, которое обеспечит сохранение жизни на земле.

Большую роль в оздоровлении окружающей среды должно сыграть культурное развитие человека и человечества. Через культуру человек познает себя, реалистически оценивает свои достижения, неустанно ищет смысл существования и создает произведения, отражающие его сущность. Новая роль культуры заключается в проникновении во все новые, массовые слои населения, в повышении степени ее уникальности, интернационализации как пути в осознание будущего. Именно она превращает человека в гуманную, разумную, критически мыслящую личность с четкими мораль-

ными обязательствами перед природой, социумом и самим собой. Взаимосвязанность, масштабность и долговременность глобальных проблем по-новому ставит перед человечеством вопрос о том, как нейтрализовать или хотя бы ослабить их.

Анализ взаимодействий человека и природы весьма органично связан с проблемой самого человека. Мировоззренческая значимость данного положения очевидна, так как оно полностью соответствует определению центрального мировоззренческого вопроса: что есть человек и каково его место в мире? В экологическом контексте соединение проблемы природы человека с рассмотрением фундаментального отношения «человек – природа» обусловлено тем, что при анализе последнего важно знать не только разнообразие природных, но и основных характеристик соотносящейся с ними со стороны человека.

Все эти глобальные проблемы имеют планетарный, общемировой характер и затрагивают интересы всех народов мира, угрожают деградацией и гибелью всему человечеству, нуждаются в неотложных и эффективных решениях, требуют коллективных усилий всех государств, совместных действий народов.

Литература

- 1 *Strauss L. De la Tyrannie.* – Париж: Gallimard, 1954.
- 2 Митчем К. Что такое философия техники? – М.: «Аспект пресс», 1995.
- 3 *Anders G. Off Limits Fur das Gewiasaen.* – Rowohlt, 1961.
- 4 Кульжанова Ж.Т., Кульжанова Г.Т. Развитие техники в контексте формирования техногенной среды. – LOOK Academic Publishers: ИЕЖМЕ – Mathematics Education, 2016.

Түйін

Кулжанова Ж.Т. Қазіргі заманғы экологиялық проблемаларға философиялық талдау

Бұл мақалада адамның түрткілеу мен қазіргі заманғы экологиялық мәселелердің философиялық талдауы жасалған. Сонымен қатар, гуманитарлық ғылымдардың дамуының қоғамның адамгершілік деңгейінің өсуіне әрекеті зерттелген.

Түйін сөздер: техника, адам, экология, ядролық этика, атом энергиясы, қоршаған орта.

Summary

Kulzhanova Zh.T. Philosophical Analysis of Environmental Problems of Our Time

This article makes a philosophical analysis on modern ecological problems and human survival. In addition, it is explored that development of human sciences leads to increase of humanity level of society.

Keywords: Technology, Human, Ecology, Nuclear Ethics, Nuclear Energy, Environment.

*Наталья Сейтахметова¹, Шолпан Жандосова²
Куанышгали Нигметжанов³*

^{1,2} Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

³ Павлодарский государственный педагогический институт

К ПРАКСИСУ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ПРИМЕНИМОСТЬ

Аннотация. В данной статье проанализированы некоторые глобальные экологические проблемы современности. Выявлены основные тренды современной экологической политики, также представлен зарубежный опыт реализации экологических стратегий.

Ключевые слова: экология, философия экологии, экологические проблемы, мировая экологическая политика.

ЭКСПО-2017 – как масштабный проект направлен на решение глобальных экологических проблем, поднимающий вопрос экологического мышления и экологического образования. Философия экологии сегодня – многогранная стратегия, осуществление которой связано как с экологическими задачами, так и социальными, поскольку экопроблема – это глобальная проблема человека природы и общества.

Тренд современной экологической политики – это устойчивое развитие человеческого ресурса в условиях «неустойчивости» экосистемы. Для решения национальных экологических проблем в условиях глобализации необходимо изучение международного опыта развития экостратегий.

Например, по вопросам водных ресурсов, можно было бы обратиться к опыту Франции, где кодекс о воде выдвигает базовое положение о том, что вода – общее национальное достояние Франции. Здесь созданы шесть Агентств по воде, которые разработали систему штрафов за загрязнение водных ресурсов Франции, действуют «речные комитеты», координирующие работу городских бассейнов, фонтанов, водоемов, широко применяются так называемые «речные контракты».

Особо можно указать на работу общественности в водной экологической политике, благодаря которой были созданы 8 общественных комитетов для решения спорных вопросов между субъектами водного пользования. Для принятия решений, связанных с воздействием на водную экосистему, постоянно проводится мониторинг общественного мнения. Более того, организация общественного экологического мониторинга осуществляется государственными и альтернативными экспертами.

Для решения экологических проблем одной из главных задач является не только оценка, но и экологическое прогнозирование. Устойчивое развитие общества в сфере экологических проблем базируется на внедрении методов нелинейных динамик для получения экологического прогноза. Только таким способом было доказано, что существуют пределы прогнозируемых теорий и пределы прогнозируемости в экосистемах. Так называемые экологические джокеры сложно прогнозировать вообще. Международные эксперты, предсказывавшие глобальную катастрофу, тем не менее, настаивают и на создании лабораторий, использующих нелинейные и синергетические подходы с целью получения ранних экопрогнозов.

Казахстанским ученым необходимо также внедрение нелинейных методик, которые позволят в будущем избежать катастрофических ситуаций в экологии.

Зарубежный опыт реализации экологических стратегий показывает, что необходимость выявления экологических рисков, их оценки, управления, информационного обеспечения на ранних стадиях. Отработанный экологический менеджмент – залог устойчивого экологического развития, поскольку связан с обеспечением стандартов экологического безопасного существования, он зарекомендовал себя позитивно в таких странах Евросоюза, как Германия, Франция, Бельгия и др. Реализация экологических стратегий в странах Западной Европы согласуется с деятельностью общественных организаций.

Роль общественных экологических зарубежных организаций усиливается после принятия Орхусской конвенции, направленной на совместную деятельность общественности и органов государственной власти по проблемам экологических решений и оценок. Например, в Нидерландах успешно развивается экологическое общественное движение в формах НПО, неформальных объединений, форумов, ассоциаций, личного участия отдельных членов общества.

Общественными организациями осуществляется мониторинг активности политических партий в проведении политики окружающей среды, инициирование акций в защиту охраны природы, многие из этих организаций реализуют экологические проекты, адаптированные к социальным проблемам общества.

Общественные экологические организации – необходимая связь с органами государственной власти и общества для оптимальной реализации государственной экологической политики.

Опыт России в сфере партнерства общества и органов власти представлен в МСоЭС – международном социально-экологическом союзе, занимающимся проведением альтернативных технологий для улучшения экосферы и защитой экологических прав.

Мировая экологическая политика является ассиметричной. Существуют страны с высоким экологическим индексом развития и низким. Страны

Европы объединены европейскими общими эко-программами, в которых приветствуется участие не-европейских страны, но не более того.

В Евросоюзе сегодня действуют следующие организации, решающие и занимающиеся проблемами экологического развития:

1. European Biomass Association.
2. European Eco-Forum.
3. European Environmental Bureau.

Методы, которые используются для достижения поставленных целей – это: экологический мониторинг; экологическая экспертиза; экологическая оценочная аналитика; экологический контроль; вовлечение общественных организаций в экологическое законотворчество и принятие решений; экологическое образование.

Анализ зарубежного опыта, охватывавший правовые документы, базовые декларации, законодательные акты, научные фундаментальные исследования, региональные программы в области экологической политики, позволил сделать некоторые выводы о том, что имеются не только позитивные тенденции в реализации и продвижении рациональных способов использования экоресурсов, но и негативные, связанные с нарушением экологических прав граждан, в свою очередь, связанных с экологическими компенсациями, особенно в регионах Центральной Азии, России, отсутствием институтов, которые должны защищать экологические права человека.

Каждое общество должно выстраивать экологическую стратегию, прежде всего, с учетом национальной безопасности. Современные теории генных трансмодификаций, геномных неопределенностей привели к неконтролируемым процессам (гентерминаторы и т.д.). Трансгенные посевы в мире увеличиваются: США Китай, Индия, некоторые страны Евросоюза активно в этом участвуют. Но все подобные процессы имеют плачевный результат. Ожидаемый эффект от удешевления полученных таким способом продуктов оказался совсем обратным: продукты дорожают, а их экологическая безопасность сомнительна. Политика безопасности продовольствия в отдельных странах не выдерживает никакой критики, становясь в руках чиновников «стратегией опасности» для жизни человека.

Отдельные страны не разрешают производство ГМО, зато не контролируют их ввоз. Так, например, в России запрещены ГМ-высевы и т.д., но нет стратегии альтернатив. Запреты связаны с программой безопасности здоровья нации и качества жизни. Экологическая политика должна формироваться с учетом как мировых эко-индикаторов, так и собственных региональных. Страны же Евросоюза заботятся только о безопасности собственных граждан. Строительство на этих территориях предприятий с опасными для жизни человека технологиями, вторичных, третичных переработок сырья, ввозом радиационных отходов и т.д. создают угрозу жизни человечества.

Российские ученые, например, отмечают, что экологическая необразованность чиновников и общества в сфере экологии способствует криминализации и коррупции в этой сфере, а экологический кодекс России требует доработок.

В США проблемы экологического развития решаются совместными усилиями общества и органов власти. Среди известных экологических организаций можно назвать:

1. Fund for Wild Nature.
2. International Joint Commission.
3. North American Native Fishes Association.
4. Rivers Without Borders.
5. Amazon Watch.
6. Rainforest Foundation Fund.

В странах с высоким индексом «эко», таких, как Норвегия, Австралия, Швеция, экологическая политика формируется как концепция «зеленой конституции». Всемирно известная организация «Партия зеленых» – главное экологическое транснациональное движение, играющее колоссальную роль в продвижении идей экологической мировой безопасности. Глобальные экологические проблемы в Европейских странах, в принципе, решаются двухуровнево:

- как проблемы взаимодействия общества и природы;
- как проблемы внутренних взаимодействий в обществе.

Помимо всего, они вовлекаются в глобальные экосоциальные проблемы. Собственно, понимание экологических проблем должно происходить в глобальном измерении, поскольку устойчивость экосистем связана со всеми глобальными проблемами современности.

Целью экологической политики зарубежных стран, как и казахстанской, является создание устойчивой экологической модели взаимодействия общества и природы. Множество экологических проектов на постсоветском пространстве осуществлялось при поддержке Всемирного Совета Земли, Общества Зеленого Креста, Гринпис и других общественных организаций, хотя по отношению к некоторым организациям экологической направленности сложилось настороженное отношение.

В Центральной Азии существует Региональный экологический центр, который регулирует выполнение законодательных актов, обеспечивающих безопасность в сопредельных районах.

В Докладе «О человеческом развитии 2015», подготовленном в рамках программы развития ООН, экологические проблемы занимают значительное место и определяются как индексы и показатели человеческого развития. Выделенный концепт «экологическая устойчивость» связан напрямую с такими индексами и показателями человеческого развития как образование, труд, безопасность, международная интеграция [1].

Особо отмечается необходимость экологического просвещения и вовлечения общества к участию и разработке программ устойчивого экологического развития с целью формирования стратегии превентивных мер в сфере нарушения экологических прав.

Одними из главных тезисов данного Доклада являются утверждения о том, что «люди – подлинное богатство народа, а основная задача человеческого развития – расширение возможностей выбора», «труд, а не просто работа, содействует прогрессу человечества и повышает уровень человеческого развития» [2].

В Докладе отмечается значение экологического индекса труда и его экологической безопасности. Для формирования приоритетных направлений в сфере экологии труда необходимо развертывание этого вопроса.

Использование женского и детского труда на экологически небезопасных предприятиях не способствует улучшению качества жизни общества. Так, по приведенным данным в Докладе о всемирном развитии человечества за 2015 год, для стран с неблагоприятным развитием, женский труд представлен как опасный для здоровья и репродуктивной функции. Женщина здесь – вообще «слабое звено» в политике занятости.

В странах мира женщины непропорционально мало представлены в высшем руководстве бизнеса: на них приходится лишь 22% руководящих должностей высшего звена, а в 32% предприятий вообще нет высших руководителей-женщин (с некоторыми различиями по регионам). Сегрегация в профессиональной сфере распространена повсеместно, в разные периоды времени и на разных уровнях экономического процветания, как в развитых, так и в развивающихся странах; мужчины непропорционально широко представлены в ремеслах и производствах, в управлении предприятием и оборудованием, в управленческих и законодательных профессиях, а женщины – в специальностях, требующих среднего уровня квалификации, таких как конторские служащие, обслуживающий персонал, рядовые работники промышленных и торговых предприятий [3].

Государство должно опираться на конституционное право человека на достойный труд и безопасные экологические условия труда, достойную оплату – только в таком понимании и исполнении должен реализовываться основной закон любого государства – Конституция. Экологическая безопасность – гарант качества жизни общества. Вот почему экологическая политика государства должна опираться на Конституцию страны.

Необходимо заметить, что концепция всеобщего труда, принятая в Республике Казахстан, также акцентирует на этом внимание. Но для ее реализации в нынешних экономических и социальных условиях необходимы новые механизмы и законодательные решения, в том числе, в сфере обеспечения экологической безопасности.

Зарубежный опыт изучения экологической политики показывает, что казахстанские стратегии экологической политики находятся в русле задач,

проблем и перспектив глобальных экологических процессов современности. Формирование экологической политики в Республике Казахстан во многом опирается на международные правовые базовые и законодательные источники:

- декларация по окружающей среде и развитию, представленная и принятая в Рио-де-Жанейро (1992 г.);
- материалы Киотского протокола об ограничении выбросов в атмосферу (1997 г.);
- конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния (1979 г.);
- программы ООН и ЮНЕСКО по вопросам об окружающей среде;
- доклад о человеческом развитии (2014, 2015 гг.) и др.

Опыт отдельных стран показывает неоднозначность и сложность решения отдельных проблем в сфере экологии, который можно продуктивно использовать в реализации экологической политики мегаполисов. Например, опыт Франции, где существует многоаспектная законодательная экологическая политика «о флоре», «о фауне», «о шуме», «об отходах» и др.

В США для охраны экоокружения и природных ресурсов существует политика привлечения полиции и вооруженных сил. Германский и бельгийский опыт показывает действенность применения штрафов в крупном раз-
мере за экологические правонарушения.

Изучение международного опыта осуществления экологической политики для решения экологических проблем связано с вопросом его эффективного применения в условиях городов Казахстана.

Однако, эффективность применения зависит от экономического, технического потенциала того или иного города. Политика экологии Алматы должна основываться на концепции эколога-экономического регулирования. Например, в странах Западной Европы, внедряется косвенное регулирование, связанное с выплатой налогов за ресурсопользование, за выброс загрязняющих веществ. Экологические налоги в странах ЕС – наиболее эффективный механизм, каждый год налоги в этой сфере повышаются, для особо «грязных» отраслей применяются экологические штрафы, увеличиваются размеры налогов в денежном эквиваленте. Например, налоги на пластиковые отходы, тару, мешки, пакеты в таких странах, как Италия, Нидерланды, Франция составляют бюджет для утилизации пластиковых отходов.

Для города Алматы проблема отходов является «вечной» проблемой, поскольку приводит к «вторичному, третичному загрязнению» окружающей среды, создавая еще большие экологические проблемы. Целесообразность использования таких методов как «кредитная нейтральность», «кредитование» сферы утилизации, создание бирж, которые применяются в Бельгии, Дании, Германии, в условиях Алматы может способствовать решению вопроса об экологической безопасности.

Кстати, известный архитектор из Дании – Ян Гейл – в январе 2016 года, представлявший архитектурную экологическую концепцию развития Алматы, в интервью изданию Forbes.kz сказал, что необходимость улучшения качества жизни в городах – одно из важных факторов оздоровления экологии мира. Алматы – город, который необходимо сделать городом для людей, а не наоборот. «Копенгагенизация» Алматы по его проекту должна начаться с деавтомобилизации и реконструкции пешеходно-велосипедных улиц. Одной из самых главных экологических проблем города Алматы является загрязнение воздуха из-за автомобилизации. Комплексное решение проблем в этом вопросе: применение новых технологий (использование высокоочищенного бензина, фильтрация), сокращение автомобилизации, введение экологического общественного транспорта позволит оздоравливать окружающую атмосферу города Алматы [4].

На презентации проекта программы города Алматы – «Алматы-2020» Акимом были озвучены следующие данные относительно проблем экологии Алматы: уровень загрязненности воздуха – 140 мкг/куб. м., в 4 раза выше, чем в Москве и Варшаве, высадка зелёных насаждений составляет 12 кв.м. на одного алматинца, в 3 раза меньше, чем в Варшаве и в 11 раз меньше, чем в Москве. Переработка отходов в городе Алматы на 2015 год составляет всего 5 %, что в 7 раз меньше, чем в Торонто, и в 9 раз меньше, чем в Москве [5].

Согласно этому проекту, экология города Алматы должна улучшиться в случае реализации краткосрочной программы озеленения города, программ по переработке мусора и др.

Собственно, экологические проблемы должны решаться посредством технологий, направленных на сбережение ресурсов и технологий утилизации, которые имеют экологический эффект.

Внедрение экологических императивов в общество – тренд в экополитике зарубежных стран. В связи с этим постоянно повышается интерес к разработкам новых образовательных программ в области экологии. Университеты Западной Европы и США внедряют совместные программы по изучению экологических проблем и проблем сохранения исторического и культурного наследия. Такая связка расширяет возможности развития и формирования экологического мышления у молодежи.

В Казахстане также необходимо внедрять подобные новые разработки, прошедшие профессиональную обкатку в странах зарубежья. Интересен опыт Нидерландов, где широко используются экопрограммы, включающие ряд комплексных действий: информирование, обучение, тренинги для представителей органов власти, общественности и молодежи.

Разработка программ экологической устойчивой жизни городов-мегаполисов связана с кардинальным изменением сознания горожан, которые хотят улучшения качества жизни для себя и своих детей. Множество

проектов, направленных на развитие оптимальной модели экологической урбанизации, инициируют ученые, известные архитекторы, например, Ян Гейл, Норман Фостер и др. В качестве примеров: проекты «умный город» (Япония, Корея), «зеленый город» (Москва), «зеленая планета» (Берлин), в них используются только экоэнерготехнологии. Подобные проекты должны стать не единичными, а повсеместными.

Такие направления как:

- применение инновационных технологий в производстве;
- озеленение города;
- уменьшение автотранспорта;
- применение альтернативных источников энергии способны решить частично ряд экологических проблем загрязнения воздуха, воды, почвы. Все эти направления эффективно работают в странах ЕС.

Во всех развитых странах успешно применяется подход, связанный с рекреационными возможностями мегаполисов, когда природные ландшафты максимально используются для развития парковых зон, создания площадок для занятий физической культурой, спортом. Прилегающие к мегаполисам территории, имеющие статус национальных парков, специально оборудуются средствами для активного отдыха, экологического туризма.

Несмотря на специфику экодоктрин и механизмы их применения, универсальным является вывод о том, что экостратегии полноценно могут осуществиться в условиях взаимодействия государства и общества, в условиях развития устойчивого экологического мышления и экологического образования.

Литература

1 Доклад о человеческом развитии 2015. Труд во имя человеческого развития // http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf

2 Доклад о человеческом развитии 2015. Труд во имя человеческого развития // http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf

3 Доклад о человеческом развитии 2015. Труд во имя человеческого развития // http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr15_standalone_overview_ru.pdf

4 Ян Гейл: Алматы не избежать сокращения числа автомобилей // http://forbes.kz/process/urbanity/yan_geyl_almaty_ne_izbejat_sokrascheniya_chisla_avtomobiley

5 Как будет развиваться Алматы в ближайшие 4 года // http://forbes.kz/process/urbanity/kak_budet_razvivatsya_almaty_v_blijayshie_4_goda

Түйін

Сейтахметова Н.Л., Жандосова Ш.М., Нығметжанов Қ.Ғ. Әлемдік экология праксисіне: шетелдік тәжірибе және оның қолданылуы

Аталған мақалада қазіргі заманғы кейбір әлемдік экологиялық мәселелер зерттелген. Заманауи экологиялық саясаттың негізгі трендтері анықталып, экологиялық стратегияларды іске асырудағы шетелдік тәжірибе қарастырылған.

Түйін сөздер: экология, қоршаған орта философия, қоршаған ортаны қорғау мәселелері, ғаламдық экологиялық саясаты.

Summary

Seitakhmetova N.L., Zhandosova Sh.M., Nigmatzhanov K.G. The Praxis Global Environment: International Experience and Applicability

This article analyzes some of the global environmental problems of our time. Identified the main trends of modern environmental policy, also presented the international experience in implementing environmental strategies.

Key words: Ecology, Philosophy of Ecology, Ecological Problems, World Ecological Policy.

*Еркин Байдаров*¹

¹ Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова

ФИЛОСОФИЯ ЭКОНОМИКИ КАК ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФИИ (К ВОПРОСУ НЕОБХОДИМОСТИ ФИЛОСОФИИ ЭКОНОМИКИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)

Аннотация: Внимание к философским проблемам экономики связано с теми глобальными переменами, происходящими в жизни человечества и которые затрагивают все сферы жизни общества. И экономика, как составная часть социального бытия не может не вызывать философской рефлексии, так как все стороны человеческой жизнедеятельности взаимосвязаны и взаимозависимы и философское осмысление человека и общества в целом не может быть адекватным без привлечения философии экономики.

В отличие от экономических теорий, изучающих конкретные проявления экономических феноменов, в центре внимания философии экономики находятся общие проблемы экономической жизни, сущностные стороны экономических явлений и процессов, тенденции формирования материальных условий жизни человека и общества в целом. При этом нельзя забывать, что любое экономическое явление можно рассматривать с различных точек зрения.

Осуществляя анализ экономического развития общества на основе философских традиций, философия экономики, позволяет выявить и описать фактически сложившиеся структуры экономического знания и их адекватность объективным реалиям.

Понять и осмыслить вопросы и проблемы экономического развития Казахстана в условиях новой глобальной реальности, мы сможем только лишь в том случае, если возьмем в качестве помощника и ориентира по просторам «экономических волн» философию с её рефлексией на смысложизненные процессы социального бытия, где экономическое бытие занимает одно из важных мест в социальной архитектонике человечества.

Отсюда следует вывод: философия экономики должна быть включена в программу предмета «Философия» во всех экономических вузах Республики Казахстан без исключения.

Ключевые слова: экономика, философия экономики, человек, общество, экономическая деятельность, Республика Казахстан, модернизация.

Ознакомившись в информационном письме об предстоящем осенью 2016 года II Казахстанском философском конгрессе, автор обратил внима-

ние на то, что среди основных вопросов, которые предполагается обсудить на нем, присутствует «роль философской науки Казахстана в экономических, социально-политических, цивилизационных преобразованиях, происходящих в Казахстане». Занимаясь изучением социально-философских проблем, в том числе и социально-экономических преобразований в Казахстане, автором было принято решение посвятить статью именно этим вопросам.

Мысль о статье возникла благодаря многолетнему преподаванию философии в одном из экономических вузов республики (Евразийский институт рынка, затем ЕИР – Академия экономики и управления, а ныне Евразийская инновационная академия экономики и управления – Е.Б.) Внимание к философским проблемам экономики связано с теми глобальными переменами, происходящими в жизни человечества и которые затрагивают сегодня все сферы жизни общества. И экономика, как составная часть социального бытия не может не вызывать философской рефлексии, так как все стороны человеческой жизнедеятельности взаимосвязаны и взаимозависимы и философское осмысление человека и общества в целом не может быть адекватным без привлечения философии экономики.

Сегодня философия экономики имея свой предмет философии [1], выступает как особый вид философско-экономического теоретизирования. Основываясь на общефилософских концепциях и принципах, эта дисциплина нацелена на рассмотрение основ экономического бытия как одной из важнейших сфер человеческой жизни и общества [2]. Философия экономики включает в себя: философию хозяйства, собственности, товара и денег, экономической политики, принципов распределения, потребительского выбора в обществе, экономической природы бюрократии, а также хозяйственную этику.

Экономика попадает в область философских размышлений, прежде всего, как сфера, в которой человек определяется (а в силу высокой динамичности экономической деятельности и переопределяется) в своем отношении к миру.

Среди множества вопросов, которые разрабатывает философия экономики, можно отметить следующие:

- Какова роль экономики в динамике отношений человека и мира?
- Каково соотношение экономико-хозяйственной сферы со сферой духовной жизни общества?
- Каким образом формируются ориентиры экономической системы?
- Каковы возможности экономического самовыражения личности?
- Каково соотношение реформ и революций в экономической жизни общества?

В отличие от экономических теорий, изучающих конкретные проявления экономических феноменов, в центре внимания философии экономики находятся общие проблемы экономической жизни, сущностные стороны

экономических явлений и процессов, тенденции формирования материальных условий жизни человека и общества и т.д. и т.п. При этом нельзя забывать, что любое экономическое явление можно рассматривать с различных точек зрения.

Взять, к примеру, базовую категорию «собственность». Она трактуется не только как сугубо экономический феномен отчуждения человека от средств производства, но и как юридическое отношение по поводу владения, распоряжения, пользования объектами собственности, имуществом. С позиции философии экономики собственность рассматривается, прежде всего, как субъектно-объектные отношения, как фактор влияния на основные сферы общественной жизни, на роль и положение человека в обществе.

Анализ экономических реалий в философии экономики осуществляется на основе применения философской методологии. Наряду с другими подходами, в том числе математическими, философский метод рассматривает экономику как многомерную и противоречивую систему. Однако именно философия задает общие ориентиры познавательной деятельности. В этом смысле она выступает как общая методология экономического познания.

Философская методология разрабатывает теоретические средства наиболее полного отражения непрерывно изменяющейся экономической реальности, причем разработка диалектико-логических принципов познания осуществляется в тесном единстве с обобщением новейших достижений конкретных экономических наук. И, в конечном счете, все это придает практическую значимость методологической функции философии экономики.

Прежде чем приступить к изложению роли философско-экономического знания, следует определить исходные положения, предмет и назначение этой дисциплины. Экономическая сфера – это сложная, многогранная система. Она входит в более широкую систему общества в целом. С самого начала надо подчеркнуть, что экономика имеет исключительную значимость. Многие мыслители отмечают, что именно она составляет материальную основу бытия. В сфере экономики производятся необходимые средства для существования человека, создаются ценности земной жизни людей. Экономика – это объективная реальность, с которой мы постоянно имеем дело в повседневности, это непреходящий атрибут нашего бытия. Как отмечал в свое время Г. Гегель, именно экономика является фундаментом гражданского общества. Человек пытался познать сущность и тайны экономики на протяжении многих столетий [3].

Философия экономики, рассматривая онтологические и методологические аспекты экономики, является, прежде всего, философским учением об экономической реальности. Поэтому можно сказать, что философия экономики нацелена на осмысление основ экономического бытия как одной из важнейших сфер человеческой жизни и общества в целом. Опираясь на философские категории и принципы, она выявляет сущностные аспекты экономических явлений и процессов. Философский подход к экономической

жизни предполагает высвечивание фундаментальных тенденций и закономерностей отношений человека с природой, с одной стороны, а с другой, – отношение человека к человеку в процессе трудовой деятельности.

Следует подчеркнуть, что во все времена люди задумывались над такими вопросами:

- Как выжить?
- Как обеспечить благосостояние?
- Что является источником богатства?

– Почему существует имущественное неравенство? И над множеством других общечеловеческих вопросов.

Все они носят «смысложизненный» характер, ибо посвящены основам бытия людей. Это вопросы философские, социально-мировоззренческие. Ныне в быстроменяющемся мире, в условиях коренных социально-экономических преобразований в Республике Казахстан эти проблемы становятся злободневными. Современный человек озабочен осмыслением общих тенденций социально-экономического преобразования. Конечно, сложные философские проблемы экономики обсуждались и раньше. Высказывалось множество суждений и точек зрения по этой проблематике. Но, никогда в прошлом философские проблемы экономики не были столь волнующими, драматическими, как за последние годы.

Осуществляя анализ экономического развития общества на основе философских традиций, философия экономики, представляя собой область исследования общих, глубинных процессов в экономике, позволяет выявить и описать фактически сложившиеся структуры экономического знания и их адекватность объективным реалиям.

Это во многом, связано с тем, что, *во-первых*, философия выступает как методологическая база для рассмотрения экономических проблем. Принципиальное значение здесь приобретают знания законов и категорий диалектики, конкретно-исторический подход к выяснению экономической жизни. *Во-вторых*, существенную роль в анализе экономики играет философский принцип системности. Он требует обнаружения многообразных сторон предмета, их единства, раскрытия элементов структуры и ориентирует познающего субъекта ставить в центр осмысления представление о целостности. В этом плане рассмотрение экономических систем и явлений предполагает их анализ в связи с другими социальными системами (политическими, правовыми, религиозными и т.д.). Известно, что однородность в описании и оценке экономических фактов, как правило, служит одной из основ догматизма. Нередко на практике увлечение узкими подходами в объяснении экономико-хозяйственных явлений приводит к экономизму, абсолютизации экономических точек зрения, к игнорированию духовно-социальных параметров.

Философский метод, будучи применен в комплексе с другими методами, способен помогать им в решении сложных теоретических и фундаментальных проблем. Нет, наверное, ни одной экономической теории,

формирование которой не обошлось бы без использования философских представлений – о причинности, пространстве, времени и др. Эвристическая функция философского метода (диалектики как метода) показывает, что роль философии в развитии экономических теорий и взглядов весьма значительна, особенно, в отношении выстраивания гипотез и сценариев будущего развития экономики. Без мировоззренческих понятий и принципов невозможен прогресс любой науки. Категориальный аппарат философии («объект», «субъект», «системность», «развитие», «детерминизм», «необходимость», «закон», «структура», «случайность» и др.) все более глубоко проникают в частные науки, в том числе и экономические.

Однако было бы неверным полагать, что философская методология экономических исследований ограничивается только лишь диалектико-материалистическими подходами. Известно, что до сих пор велико влияние методологических идей немецкого социального теоретика Макса Вебера (1864-1920). Он показывал роль ценностно-культурных ориентаций в экономике, вызревание западного предпринимательского духа в недрах протестантизма [3]. Австро-американский философ-экономист Йозеф Шумпетер (1883-1950) большое значение придавал социологическим приемам и процедурам в процессе экономического анализа [4].

Следует подчеркнуть, что нельзя воспринимать философскую методологию как некий набор обязательных предписаний для экономики. Философская методология нацеливает на рассмотрение экономики с различных позиций, высвечивает основные тенденции и движущие силы ее развития и функционирования. Подобный угол зрения открывает богатые возможности для глубокого познания экономических явлений и процессов.

Вместе с тем в философии экономики ключевую роль играет антропологический подход, согласно которому человек, его потребности и интересы являются определяющими в детерминации социально-экономической деятельности. Личность, как движущая сила общественной жизни, трактуется как субъект экономической деятельности. Характеризуя специфику предмета философии экономики, также следует отметить его аксиологический компонент. Иначе говоря, этот раздел современной философии призван дать ответ, какие ценностные ориентации предпочтительны для человека в области экономики. В то же время, философия экономики рассматривает ключевую роль человека в развитии и функционировании экономики. В этом проявляется ее гуманистическая функция [5].

Именно потребности человека в необходимости жизненных благ составляют основу экономики. Самые простые, исконные нужды людей в средствах существования, хлеб насущный – на каждый день. Ибо без него человек погибает, во всяком случае, как человек и человеческий социум. Поэтому экономика – это дело миллионов людей. Она напрямую касается жизненных интересов множества субъектов. Реформы, осуществляемые в экономике, имеют главной целью повышение благосостояния всего населе-

ния, всех слоев и уровней. Именно поэтому философия экономики приобретает принципиальное значение [2].

Наличие антропологических предпосылок экономических теорий обосновывает методологическое своеобразие и собственную предметную область философии экономики, понятой как экономическая антропология. Последовательная экспликация таких имплицитных некритических допущений экономической науки в перспективе способно дать строгий методологический принцип структурирования и организации собственного проблемного поля философии экономики. Содержательные различия экономических концепций, в принципе, сводимы к различиям в имплицитных гносеологических моделях (выбор того или иного типа рациональности в качестве норматива экономического поведения), а эти последние – к соответствующим антропологическим моделям как своему последнему основанию [6].

Таким образом, анализ экономических реалий современности осуществляется на основе применения философской методологии, где наряду с другими подходами, в том числе математическими, философский метод рассматривает экономику как многомерную и противоречивую систему. Однако именно философия экономики, анализируя нужды и потребности общества, задает общие ориентиры познавательной деятельности. В этом смысле она выступает как общая методология экономического познания.

В связи с этим, устойчивое развитие современного казахстанского социума нуждается в условиях глобализации в прочных культурных, интеллектуально-духовных и личностных основаниях. Гуманитарная наука, и в первую очередь философия как квинтэссенция человеческого взгляда на мир, должна воплощать гуманитарную составляющую политического, экономического, технологического развития, быть мерилем соразмерности материального и духовного в жизни общества, быть индикатором нравственного и культурного самочувствия социума. Именно философское знание призвано в современных научно-технических условиях, четко сформулировать критерии и формы специфической ответственности перед обществом, перед культурой, перед судьбой цивилизации.

Экономику развитых стран мира сегодня определяют, как постиндустриальную, или информационную, или же, как экономику знаний. Есть и другие определения, но главное, что современная экономика имеет сильную инновационную составляющую. Конечно, Казахстану до постиндустриализма еще далеко, но если мы хотим интегрироваться на равных в мировую экономику, если хотим с пользой для себя адаптироваться к требованиям глобализации, то нельзя и далее в своем развитии делать ставку только на природные ресурсы. Тем более, что республика располагает таким стратегическим фактором экономического роста и усиления конкурентоспособности, как значительный научный и образовательный потенциал. Задействовать его в рыночной экономике XXI века можно только через инновации, которые являются каналом воплощения в жизнь достижений человеческого

интеллекта и научно-технических результатов. Без инноваций в современной экономике не решить ни одну коренную задачу. Знание этих процессов и нужно прививать будущим экономистам. Поэтому философия экономики в контексте предмета «Философия» в высшие учебные заведения страны должна занять свое место и помочь сформировать экономическое мышление студентов-экономистов.

В своем Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» (2012) – Глава государства Н.А. Назарбаев особо отметил, что суть экономической политики нового курса страны – всеобъемлющий экономический прагматизм на принципах прибыльности, возврата от инвестиций к конкурентоспособности, означающий фактически, кардинальную ломку наших сегодняшних взглядов и подходов. Это означает: во-первых, принятие всех без исключения экономических и управленческих решений с точки зрения экономической целесообразности и долгосрочных интересов; во-вторых, определение новых рыночных ниш, где Казахстан может участвовать как равноправный бизнес-партнер создавая новые точки экономического роста; в-третьих, создание благоприятного инвестиционного климата с целью наращивания экономического потенциала, получение прибыли и возврата от инвестиций; в-четвертых, создание эффективного частного сектора экономики и развитие государственно-частного партнерства, а также государственное стимулирование экспорта [7].

Сегодня перед Казахстаном стоят высокие задачи – занятие и сохранение лидирующих позиций в мировой экономике. Если Казахстан не сможет выйти из состояния догоняющей модернизации, постоянно занимаясь реализацией проектов реиндустриализации экономики, то мы окажемся не готовыми к вступлению в новый, шестой, технологический уклад, где ядром экономики будущего будут новые отрасли: электронная промышленность, вычислительная и оптоволоконная техника, программное обеспечение, телекоммуникации, роботостроение, нанотехнологии, биотехнология и информационные услуги. Не случайно Президент Н.А. Назарбаев, говоря о десяти глобальных вызовах XXI века в Послании «Казахстан-2050» новый политический курс состоявшегося государства» подчеркнул, что: «Человечество находится на пороге Третьей индустриальной революции, которая меняет само понятие производства. Технологические открытия кардинально меняют структуру и потребности мировых рынков. Мы живем уже в совершенно иной технологической реальности, нежели ранее. Цифровые и нанотехнологии, робототехника, регенеративная медицина и многие другие достижения науки станут обыденной реальностью, трансформировав не только окружающую среду, но и самого человека. Мы должны стать активными участниками этих процессов» [7, с. 71].

Таким образом, Казахстан должен попасть в «мейнстрим» – основной поток наиболее актуальных инновационных разработок, технологий для

того, чтобы впоследствии занять собственную нишу лидера по производству инновационных продуктов.

Понять и осмыслить все эти вопросы и проблемы экономического развития Казахстана в условиях новой глобальной реальности, мы сможем только лишь в том случае, если возьмем в качестве помощника и ориентира по просторам «экономических волн» философию с её рефлексией на смысложизненные процессы социального бытия, где экономическое бытие занимает одно из важных мест в социальной архитектонике человечества. Отсюда следует вывод: философия экономики должна быть включена в программу предмета «Философия» во всех экономических вузах Республики Казахстан без исключения.

Литература

- 1 Самсин А.И. Основы философии экономики. – М., 2003. – С. 17.
- 2 Байдаров Е.У. Философия: Учебное пособие для студентов экономических специальностей. – Алматы: Евразийский Институт Рынка, 2010. – 217 с.
- 3 Ивин А.А. Философия истории. – М.: Гардарики, 2000. – 516 с.
- 4 Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 61-272.
- 5 Шумпетер Й.А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
- 6 Кизилова Н.М. Философия экономики: методологическое обоснование экономической рациональности: Дисс. докт. филос. наук: 09.00.11. – Самара, 2007. – 281 с.
- 7 Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. – Алматы, 2012. – С. 75.

Түйін

Байдаров Е.У. Философия пәні ретінде экономика философиясы (Қазақстан Республикасының экономикалық жоғары оқу орындарында экономика философия пәнінің қажеттілігі мәселесі)

Экономиканың философиялық проблемаларына деген ықылас адам өмірінде болып жатқан және қоғам өмірінің барлық салаларын қозғайтын жаһандық проблемалармен байланысты. Әлеуметтік болмыстың құрамдас бөлігі болатын экономика да философиялық рефлексия тудырмай қоймайды, өйткені, адамның тіршілік қарекеті өзара байланысты және өзара тәуелді, экономика философиясына жүгінбей, адам мен тұтас қоғамның философиялық ұғынуы адекватты бола алмайды.

Экономикалық феномендердің нақты көрінуін зерделейтін экономикалық теориялардан айырмашылығы – экономика философиясында экономикалық өмірдің ортақ проблемаларына, экономикалық құбылыстар мен үдерістердің маңызды қырларына, адам өмірі мен тұтас қоғамның материалдық жағдайларының қалып-

тасу үрдістеріне назар аударылады. Осы жерде, кез келген экономикалық құбылысқа әртүрлі көзқарас тұрғысынан қарастыруға болатындығын ұмытпаған жөн.

Философиялық дәстүрлер негізінде қоғамның экономикалық дамуына талдау жасай отырып, экономика философиясының экономикалық білімнің іс жүзінде қалыптасқан құрылымы мен оның объективті реалитарларға барабарлығын айқындап, сипаттай алады.

Жаңа жаһандық шындық жағдайында Қазақстанның экономикалық дамуының мәселелері мен проблемаларын түсініп, «экономикалық толқындарының» жазырасында бағдар және көмекші етіп, адамзаттың әлеуметтік архитектурасында экономикалық болмыс маңызды орын алатын әлеуметтік болмыстың өмірлік мәні бар рефлексиялы философиясымен қаруланғанда ғана ұғынамыз.

Осыдан шығатын нәтиже: Қазақстан Республикасының экономикалық жоғары оқу орындарының барлығында да экономика философиясы «Философия» пәнінің бағдарламасына енгізілуі қажет.

Түйін сөздер: экономика, экономика философиясы, адам, қоғам, шаруашылық қызмет, Қазақстан Республикасы, жаңғырту.

Summary

Baydarov E.U. Philosophy of Economics as a Subject of Philosophy (the Question of the Necessity of the Philosophy of Economics in Economic Universities of the Republic Of Kazakhstan)

An attention towards the philosophical issues of economy appears due to the global changes taking place in the life of humanity, which affect all aspects of social existence. And the economy, being a part of social life, could not but entails the philosophical reflection, as all sides of human life are interrelated and interdependent ones, and philosophical comprehension of man and society as a whole can not be considered as adequate without involvement of the philosophy of economy.

In contrast to economic theories discussing specific manifestations of economic phenomena, the focus of the philosophy of economy is upon general problems of economic life, the essential aspects of economic occurrences and processes, the tendencies of formation of material conditions of human and social life as a whole. At the same time, we must not forget that any economic phenomenon can be viewed from different perspectives.

Through an analysis of economic development of society on the basis of philosophical traditions, the philosophy of economy allows to identify and describe the actually formed structures of economic knowledge and their adequacy to the objective realities.

We can understand and comprehend the questions and problems of economic development of Kazakhstan within the conditions of the new global reality only in case we involve philosophy as a helper and a guide across the expanses of the «economic waves», with its reflection on the life-purpose processes of social life, where the economic existence takes one of the important places in the social architectonic of humanity.

Hence the conclusion – the philosophy of economy should be included in the curriculum of the subject «Philosophy» in all economic universities of the Republic of Kazakhstan without exception.

Keywords: Economics, Philosophy of Economics, People, Society, Economic Activities, the Republic of Kazakhstan, Modernization.

Людмила Ким¹, Олег Борецкий²

^{1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби

ЛИЦО И МАСКА (ПО РОМАНУ КОБО АБЭ «ЧУЖОЕ ЛИЦО»)

Аннотация: Статья раскрывает проблему «чужого лица» на материале одноименного романа японского писателя Кобо Абэ. Предметом анализа является внутренняя деформация личности и идентичности, возникающие в результате утраты человеком своего физического облика. Особое внимание уделяется рассмотрению понятия «маски» как выбираемой человеком новой презентации своего Я. Отмечается, что в форме художественного (литературного) творчества Кобо Абэ выразил целый ряд актуальных нравственно-философских и психологических вопросов самосознания личности, свободы и идентичности. Выделяются наиболее существенные аспекты диалектической взаимосвязи и взаимозависимости лица и маски.

Ключевые слова: лицо, выражение лица, маска, идентичность, свобода, личность, душа.

Маска – это злая игра, в которой то, чего ждешь от лица, и то, что видишь, меняются местами. В общем, это можно считать одним из способов укрыться от людей – стирая лицо, стираешь и душу.

Кобо Абэ

Проблема, отмеченная в эпиграфе, была актуальна во все времена. Она имеет давнюю историю и различные формы выражения. Можно считать, что тема «сокрытия лица» под маской, замены лица и перемены участи – одна из увлекательных тем массовой культуры, включая, прежде всего, ее фантастические жанры. Здесь можно вспомнить такие классические произведения, как «Человек-невидимка» Герберта Уэллса, «Франкенштейн» Мери Шелли, «Призрак в опере» Гастона Леру, киноленты «Персона» Ингмара Бергмана, «Без лица» Джона Ву, «Время» Ким Ки Дука и «Кожа, в которой я живу» Педро Альмодоваро. Особый интерес в этом ряду вызывает роман Кобо Абэ «Чужое лицо» и его одноименная экранизация в фильме Хироси Тэсигхары, о чем, собственно, и пойдет речь ниже.

Проникнутые глубоким проницательным психологизмом и полные философской подоплекой все эти и другие произведения художественного творчества с разных сторон проблематизируют одну из главных тем личности человека и ее идентификации.

Тема лица и маски начинает полифонировать уже на терминологическом уровне. Вспомним такие выражения, как «найти свое лицо», «поте-

рять лицо», «держат лицо», «лицом к лицу», «лицедейство», «двуличие» и др. Иосиф Бродский определял индивидуальность человека как «лица не общее выражение».

В религиозном (христианском) дискурсе различаются понятия «лицо», «лик», «личина». Лицо – это земное, дневное, видимое в человеке то, что «от родителей». Личина (маска) – искаженное, дьявольское. Лик (прописанный в иконе) – идея божественного замысла для человека. Отсюда и цель человека – стремление лица стать ликом или стремление к святости.

Задача постичь всю диалектику лица и маски (во всех связях и отношениях) невероятно сложна. В небольшой статье мы ограничимся только литературным контекстом, обратившись в творчеству выдающегося японского писателя Кобо Абэ. Для начала вводное пояснение.

Оригинальность творчества Кобо Абэ обусловлена его уникальным и неповторимым философским видением мира, тонким психологическим чутьем и необыкновенным умением «конструировать в воображении».

Кобо Абэ умеет ставить и решать в своих произведениях острые проблемы современности, прежде всего, проблему столкновения человека и общества, свободы личности, тщетность попыток уйти, отгородиться от всего и всех, что порождает чувство безысходности и отчаяния. Сам писатель отмечал, что мир, в котором деформированы человеческие отношения, становится огромной тюрьмой.

Не всегда позиция автора совпадает с идейными устремлениями действующих лиц его произведений, но Кобо Абэ мастерски удаётся перевоплощение героев, он проникается их чувствами и мыслями, находит и превращает предмет повествования в зрелище самого себя. Тема отчуждения, одиночества, враждебности современного общества личности – то, что привлекает Кобо Абэ как исследователя человеческой души, налицо несомненное созвучие нашему времени. «Суть современных человеческих отношений – преступления, в которых обвиняются ее узники: виновен в том, что утеряно лицо, виновен в том, что перерезана тропинка, связывающая с другими людьми, виновен в том, что утеряны страх и радость обнаружения неизвестного в других людях, виновен в том, что утеряна музыка, которую слушали вместе...» – говорит писатель.

Для того, чтобы наше исследование было эффективным, важно выделить главные аспекты решения поставленной задачи, во-первых, общая «система координат» – литературное наследие Кобо Абэ, а именно произведение «Чужое лицо», во-вторых, строгий подход к определению используемых в обсуждении основных понятий, в-третьих, дифференциация проблематики, которая определяет направление основных вопросов дискуссии.

1. Что есть лицо и выражение лица?

«Недооценка лица, так же, как и его переоценка, всегда несет на себе элемент искусственности», – пишет Кобо Абэ, предупреждая о возможной

ошибке. Действительно, лица детей до определенного возраста, несмотря на разные черты (овал лица, цвет глаз, форма носа и губ и пр.), удивительно похожи. Все они чисты и невинны, открыты миру, непорочны и нежны, непосредственны и еще не умеют притворяться. По мере роста и развития лицо меняется, оно приобретает разные выражения. «Выражения лица напоминают годичные кольца, прочерченные жизнью. Жизненные обстоятельства вызывают повторение тех или иных выражений лица, и они застывают, например, в виде морщин, в виде складок». Если у детей все предельно ясно и просто – гнев, радость, удивление и т.п., они искренни, то у взрослых все иначе. Все может оказаться притворством и игрой. Человек «научается» владеть собой, скрывать свои эмоции и чувства. Выражение лица – это «...своего рода уравнивание, выражающее отношения с другими людьми. Это тропинка, связывающая нас с ними». Впервые увидев другого человека, мы, прежде всего, смотрим на его лицо, какое оно (доброжелательное или злое, грустное или веселое, открытое или замкнутое), то есть «...лицо – это, в конечном счете, его выражение». Привлекает некий универсальный образ – универсальное выражение, по которому мы судим о человеке. Первое впечатление зачастую бывает самым сильным и верным. Лицо раскрывает душу человека, если он не настолько умеет и привык владеть собой. Можно сказать, перефразируя известную всем сентенцию, что не глаза, а лицо – «зеркало души».

Итак, лицо, по выражению Кобо Абэ, является тропинкой, связывающей людей друг с другом. Лишившись лица, ты теряешь эту связь и оказываешься в тюремной камере одиночества. С героем романа «Чужое лицо» потеря лица происходит не аллегорически, а буквально, в результате несчастного случая. Кобо Абэ идет еще дальше и показывает, что вместе с утратой лица меняется сама душевная организация человека, он начинает иначе чувствовать и переживать окружающее, даже умиротворяющая музыка Баха теперь, с потерей лица, воспринимается как комок глины. «Я твердо убежден, – говорит писатель, – что душа человека заключена в коже».

Далее Кобо Абэ отмечает, что «...если выражение лица столь незаменимо при идентификации личности, то можно ли утверждать, что немислимо установить личность человека, только услышав его голос по телефону? Можно ли сказать, что в темноте все люди боятся и подозревают друг друга, враждуют между собой? Чепуха». Действительно, иметь свое лицо, быть узнаваемым и непохожим на других – важно для каждого человека, но главное не внешнее выражение, а внутреннее содержание личности, ее потребности, интересы, желания и, наконец, поступки. Именно в этом проявляется уникальность, неповторимость, своеобразие всякого разумного существа. Напротив, выражения лица столь одинаковы и похожи, столь предсказуемы и привычны у всех людей, что порой за ними не видишь сути, теряешь смысл человеческих действий. «Выражение лица – не потайная дверь, которую скрывают от

постороннего взора, а парадный вход, и поэтому его сознательно так и строят и так украшают, чтобы он услаждал взгляд проходящего. Оно – письмо, а совсем не рекламный листок, который посылают, не задумываясь над тем, кто его получит, и потому не может существовать без адресата».

Наличие своего лица объективно и субъективно значимо для личности, однако его выражения не считаются и не могут считаться ведущим показателем и критерием зрелости личности.

2. Потеря лица – трагедия?

Как привычно видеть и узнавать себя с детства. Привычно и окружающим тебя людям воспринимать твое лицо, знакомые черты в течение многих лет. А если ты «потерял» лицо, что тогда происходит?

Результат несчастного случая – объяснимо и понятно. Трудно, но постепенно ты сам и другие, особенно близкие тебе люди, будут узнавать тебя по интонациям голоса, любимым фразам и словам, жестам и поступкам, хотя ты и «без лица». В конечном счете, ты остаешься самим собой. Кобо Абэ считает, что «...еще в древности лицо не было тем, что выставляют напоказ, и только цивилизация направила на лицо яркий свет, и впервые лицо превратилось в душу человека».

А если ты «потерял» лицо в другом смысле? В результате неблагоприятного поступка, предательства или измены, например? Тогда все усложняется. Не так-то быстро и легко можно восстановить доверие к себе. Получается, что человек остался «без лица» в полном смысле этого слова. Тебя не видят, не замечают, сторонятся, игнорируют. Такой человек – самый несчастный на свете. Он – изгой, вечно гонимый и чуждый всем. Вот подлинная трагедия. Кобо Абэ выступает против всего, что ведет к потере лица (различные драмы, войны).

Далее, слова, подтверждающие правильность предыдущих рассуждений: «Значимость человека... нужно измерять содержанием выполняемой им работы, и это связано с уровнем интеллекта, лицо же тут ни при чем. И если из-за того, что человек лишился лица, его общественный вес уменьшился, причиной может быть лишь одно – убогое внутреннее содержание этого человека».

Потеря лица – трагедия для слабого и безвольного, сильный же сумеет «вернуть» свое лицо, выстоит, победит.

3. Что есть маска и зачем она нужна?

Чужое лицо – несчастье для человека, потерявшего лицо в прямом смысле этого слова, о чем уже говорилось выше. Уродство внешнее и внутреннее приводит к одиночеству, которое постепенно становится невыносимым. Именно тогда возникает необходимость прикрыться маской. Маска помогает скрыть правду, не позволяет проникнуть в душу. Маска удобна особенно для тех, кто направлен на зло, кто готов освободиться от всяческих обязательств по отношению к обществу.

Кроме того, Кобо Абэ отмечает еще одну важную особенность маски – стирается индивидуальность. «Мне представляется, – пишет он, – что маска, видимо, делает взаимоотношения между людьми значительно более универсальными, менее индивидуальными, чем когда лицо открыто...».

В принципе все имеют и носят разные маски. «Менять пальто», «менять шляпы» и т.д. – по-разному говорят о процессе смены и ношения масок-лиц. Что же это такое? Процесс адаптации в обществе к окружающей обстановке, к людям, который можно интерпретировать в положительном и отрицательном значении. Чаще всего биологический термин адаптация к среде обитания» рассматривается как полезный феномен, она позволяет организму жить в конкретных условиях без ущерба для себя и, таким образом, выживают более приспособляемые. И человек как представитель животного мира, адаптируется к условиям своего существования, прежде всего, природным. Но человек и разумное социальное существо, он адаптируется к обществу, к людям, среди которых живет. Этот вид адаптации носит принципиально иной характер, чем чисто биологическое приспособление. Здесь и возникает проблема маски, чужого, не своего фальшивого лица, которое «легко может скрыть правду».

Вернемся к примеру с детьми. С возрастом ребенок начинает понимать чего от него ждут, чего хотят взрослые и чего он хочет сам и как этого легче добиться. Когда можно покапризничать и поплакать, когда надо быть спокойным и послушным. Малыш адаптируется! Он начинает менять маски, с родителями – одна, с бабушками и дедушками – другая, в школе – третья, во дворе – четвертая и т.д. и т.п. Человечек становится человеком, легко и привычно меняющим маски. «Социальное уравнение человека – это, в сущности, математическая функция возраста, и маска, возраст которой равен нулю, ведет себя как младенец, чересчур непринужденно». Жизнь, ничего не поделаешь.

Самое страшное начинается тогда, когда смена масок уже не представляет труда и все происходит просто и безболезненно, без сомнений и угрызений совести. «...Все люди закрывают окно своей души маской из плоти, прячут обитающие под ней пиявки». Притворство? Мягче, объективная необходимость, адаптация к среде для того чтобы выжить. Так человек может потерять себя, он только постоянно надевает ту или иную маску в зависимости от ситуации, настолько успешно справляясь с переодеванием, что уже не боится перепутать маски.

Для окружающих такой тип приятен. Всегда приветлив, услужлив, в меру умен, хороший друг, добросовестный работник и т.д. Но если заглянуть в его душу, попытаться разглядеть его сущность, его истинное лицо? Его нет! Человек – манекен, «чужая душа – потемки». А своя? Еще большая загадка, которую никому не удалось раскрыть и вряд ли удастся. Однако, полезно задуматься над тем, кто ты есть? Что тебе нужно? Какой ты на

самом деле? Сколько у тебя масок? И не теряется ли под их количеством собственное Я? Чтобы быть цельной личностью «необходимо, сорвав маску, прекратить саму комедию масок», что не так-то легко. Поэтому, «утрата лица, заставляющая обратиться к помощи маски, совсем не является чем-то из ряда вон выходящим – это скорее общая судьба современных людей. Разве не так?». Невозможно не согласиться мнением Кобо Абэ.

4. В чем проявляется взаимосвязь и взаимозависимость лица и маски?

Каждый человек – естественный максималист, стремится к совершенству, у каждого свои идеалы (внешность, поведение, социальный статус и т.д.). Мы «примеряем» разные маски и «...маска служит не простым заменителем, а выразителем весьма метафизического желания заменить свой облик каким-то другим, превосходящим собственный». Мы хотя иметь «другое лицо». Наше собственное нас не устраивает по тем или иным причинам. Надеть другую маску, превратиться в другого человека, начать новую жизнь... «Маска не просто заменитель настоящего лица – она дает настоящему лицу фантастические привилегии в преодолении любой запретной ограды, открывает перед ним все двери...».

Возможно, счастливы те люди, которые живут в определенной гармонии с собой, которые достигли внутреннего равновесия, соответствуя, насколько это возможно, сложившимся в обществе правилам поведения. Они обрели себя, они спокойны и в жизни все идет своим чередом. Таких, наверное, много. Но что лучше? Успокоиться на достигнутом, не мучиться в поисках своего лица? Считать, что вот оно, мое, такое как нужно, оно меня устраивает во всех отношениях, я не отличаюсь от других людей и мне хорошо. Или вечно искать, мучиться, примеряя разные маски, в тревоге ощущая бесплодность своих метаний? Нужно ли так истязать себя? А может быть это судьба каждого из нас?

Маска позволяет в какой-то мере осуществить стремление людей отождествить внешний облик с внутренним содержанием, быть «цельными», едиными. Маска – лицо, лицо – маска. Можно ли утверждать о синонимичности понятий? Мы рождаемся и умираем в лице-маске. Вывод довольно грустный...

Добрые и злые, красивые и безобразные, умные и глупые. Каким ты родился и какую маску выберешь? В какой проживешь всю свою жизнь? Сможешь ли ты найти свою маску, соответствующую твоему внутреннему Я и открытую миру, людям? Все в твоих руках, именно в этом и заключается смысл человеческого бытия, утверждает Кобо Абэ.

5. Дает ли маска свободу или это только иллюзия свободы?

Вполне очевидно, что маска позволяет спрятать лицо, а значит и себя. Кобо Абэ ссылается здесь на многообразие масок в истории человечества. «В общем, – пишет он, – это можно считать одним из способов укрыться

от людей – стирая лицо, стирают и душу. Наверное, именно поэтому в давние времена палачи, расстриги, инквизиторы, жрецы, священники тайных орденов, ну и наконец, разбойники не могли обойтись без маски, она была совершенно необходима». При этом Кобо Абэ видит в маске не только негативное (спрятать лицо), но и позитивное (освободиться от совести). «Маска имела не только негативное назначение – просто скрыть лицо, но, несомненно, и гораздо более позитивную цель – скрыв облик человека, разорвать связь между лицом и сердцем, освободить его от духовных уз, соединяющих с людьми».

Надев маску на свое лицо, человек чувствует себя защищенным, он как бы прячется за «чужое лицо» от принципов и правил морали, от стереотипов поведения. «В любом, самом безобидном человеке... всегда спрятан преступник, способный реагировать на маску». Маска – не ты, она – никто, ей все равно, что о ней подумают люди, она не имеет совести и чувства долга. Надев маску, ты можешь делать все, что захочешь. Никто не догадается, что это ТЫ. Свобода? Но насколько? И что это значит «обрести свободу, будучи в маске»? Только то, что можешь вести себя иначе, вопреки всему и всем, наперекор себе обычному, в чем даже себе бывает стыдно признаться. Маска позволяет тебе стать преступником, если пожелаешь, или, наоборот, проявить чудеса милосердия и бескорыстия. Это свобода? Но от кого или от чего? Только от запретов и табу собственного Я, сформировавшихся под влиянием общества. Замкнутый круг! «Жить в обществе и быть свободным от общества нельзя», – это всем давно известно. Так что маска не подарит тебе абсолютной свободы, она не даст тебе убежать от самого себя, ни от окружающих людей и отношений с ними. Да и свобода – только лозунг, привлекающий людей испокон веков. Несвобода – вот основа человеческой жизни.

Взгляды Кобо Абэ на иллюзорную свободу маски оказываются вполне современными сегодня в контексте виртуальной коммуникации. Конечно, не только Кобо Абэ проницательно писал об этом. Природа человека амбивалентна, и наряду со светлым началом, в ней неодолимо присутствует темное. Можно сказать, что ключ к природе человека, найденный Гербертом Уэллсом в «Человеке-невидимке», раскрыл эту природу во всей красе с помощью интернета. Ведь именно здесь можно скрыть свое лицо и под маской «ника» дать полную свободу своим низменным страстям. «Невидимость» позволяет оставаться безнаказанным. Маска, играющая свободу воли, позволяет освободиться от ответственности. И эта свобода становится для кого-то невероятным искушением. Однако, при этом человек становится заложником той «мерзости троллинга», которая позволяет ему ощутить превосходство и власть над «виртуальной жертвой», компенсируя, тем самым, как считал еще Альфред Адлер, свою неполноценность. Таким образом, маска дает иллюзорную (виртуальную) силу слабому и ущербному лицу.

Завершая свои размышления о маске и лице, Кобо Абэ делает вывод о том, что именно «трата», а не накопление свободы (прежде всего, в ее материальной форме) является целью человека.

«Если свобода окружающих меня людей была свободой матового стекла, то моя свобода абсолютно прозрачного стекла и, видимо, цель существования – трата свободы. Человек часто поступает так, будто цель жизни – накопить свободу, но не есть ли это иллюзия, проистекающая из хронического недостатка свободы? Как раз потому, что люди ставят перед собой такую цель, они начинают рассуждать о конце Вселенной, и одно из двух: либо превращаются в скряг, либо становятся религиозными фанатиками...», – говорит Кобо Абэ устами своего героя.

6. Можно ли жить без маски?

Надев маску, мы строим другого себя или только представляем себя другим, пытаемся убежать от своего Я. «Маска – это злая игра, в которой то, чего ты ждешь от лица, и то, что видишь, меняется местами».

В конечном итоге, маска – фальшивое лицо, но она оказывает влияние на личность. Кобо Абэ утверждает, что маску нужно воспитывать, прогуливать, приучать к людям. Она может действовать самостоятельно, не слушаться хозяина, дурачить его и других. Характер маски неслучаен, если маска не подчиняется ее носителю, значит он слаб и инфантилен. А если маска начинает жить самостоятельной жизнью, значит Я человека исчезло? Ты – другой? Нет твоего Я, все зависит от надетой на тебя маски, а тебя нет. Это и есть пресловутая свобода? Долгожданная и ненавистная одновременно. Сегодня ты – герой, завтра – преступник, послезавтра – отшельник. Не этого ли ты ждал и не об этом ли мечтал? Многоликий Янус, радуйся и ликуй. Но нет, не выходит. Все равно ты будешь чем-то недоволен, потому что ты – человек. Маска позволит в какой-то мере расслабиться, даст шанс «вкусить запретный плод», переступить черту. Значит, смена масок даже полезна в плане жизненного опыта? Но только тому и в том случае, если человек поймет, что это не его, не для него, что свое лицо важнее, чем маска – чужое лицо. Понятно, это возможно только в том случае, если оно было, твое лицо, потому что «... наложить маску на маску – то же самое, что не надевать ее вовсе». Ну, а если жизнь в маске становится привычкой и во всем устраивает тебя, то смирись с тем, что ты навсегда потерял свое лицо, похоронил свое истинное Я.

Кобо Абэ предупреждает об угрозе возрастания популярности масок, что будет, если начнется массовое производство и широкое распространение масок. Слова самого писателя могут раскрыть весь ужас перспективы. «Некоторые люди неожиданно исчезнут. Другие расщепятся на двух, трех. Удостоверения личности станут бесполезными, опознавательные фотографии в нескольких ракурсах потеряют всякий смысл, фотографии, которыми обмениваются жених и невеста, можно будет порвать и выбросить. Знако-

мые и незнакомые перепутаются, сама идея алиби будет уничтожена. Нельзя будет верить другим, не будет оснований и не доверять другим, придется жить в состоянии невесомости, в новом измерении человеческих отношений, будто смотришься в ничего не отражающее зеркало... нет, нужно быть готовым к еще худшему. Все начнут менять маски одну за другой, пытаюсь сбежать от страха быть невидимым, из-за того, что стал прозрачнее, чем невидимый другой человек. И когда привычка гнаться за все новыми и новыми масками станет обыденной. Такое слово, как «индивидуум», окажется настолько непристойным, что его можно будет увидеть лишь на стенах общественных уборных, а сосуды, которых заключены индивидуумы, их упаковка – «семья», «народ», «права», «обязанности» – превратятся в мертвые слова, непонятные без подробного комментария». Цитата несколько громоздка, однако в ней раскрывается глубокое беспокойство Кобо Абэ о будущем.

Нужно ли говорить, что в таком будущем, эскиз которого набрасывает писатель, полностью растворяется не только представление об индивидуальности, но и об идентичности, рушатся все представления о психологии личности и характере, становятся невозможными юридические санкции, социальный порядок и смысложизненная определенность. В этом «времени масок» «Человек без свойств» Музиля превращается в человеческую неопределенность, в многоликого андроида, утрачивающего все жизненные ценности и смыслы. Это ли не человек, провозглашенный в идеологии фашизма главной идеей. Неслучайно в экранизации романа «Чужое лицо», очень точно передающей атмосферу романа, когда герои сидят в каком-то баре, попеременно звучит то японская, то немецкая музыка.

Так что же делать в таком случае? Писатель предлагает создать отряды по борьбе с этой эпидемией, что является порождением инстинкта самосохранения и самозащиты человечества. Насколько это реально и правомерно покажет время. Ясно одно – независимо от социального строя, менталитета, национальности и т.п. все мыслящие люди рано или поздно придут к единому выводу – необходимости борьбы с нависшей угрозой. «Писать – это значит предпринять рискованное путешествие... есть опасность, есть и страх, есть и удовлетворение», – этими словами Кобо Абэ подчеркивает, что его попытка обрисовать сложившуюся в социуме обстановку, есть только его личное видение глобальной проблемы «чужого лица».

Литература

1 Кобо Абэ. Чужое лицо. – М.: Правда, 1988. – 560 с.

Түйін

Ким Л.М., Борецкий О.М. Бет және маска (Кобо Абэ «Бөтен жүз» романы негізінде)

Мақалада жапондық жазушы Кобо Абэнің романы негізінде автор шығармасымен аттас «жат келбет» мәселесі қарастырылған. Талдау пәні – өз табиғи болмысын, төл келбетін физикалық тұрғыдан жоғалту нәтижесінде туындайтын ішкі идентификацияның бұзылуы сияқты тұлғалық деформация құбылысы. Сондай-ақ, өз шығармашылығында Кобо Абэ тұлға бостандығы, адам еркіндігі, тұлғаның өзіндік санасы, идентификациялық барабарлық сияқты философиялық-адамгершіліктік және психологиялық өзекті мәселелерді бейнелегені атап көрсетілген. «Келбет» және «бетперде» арасындағы өзара тәуелділік пен диалектикалық байланыстың мәнді қырлары ашып көрсетілген.

Түйін сөздер: бет, беттің құбылуы, бетперде, барабарлық, бостандық, тұлға, жан.

Summary

Kim I.M., Boretskiy O.M. Face and Mask (Based on the Novel «The Face of Another» by Kobo Abe)

The article uncovers the problem of «the face of another» on the basis of the same-name novel of the Japanese author Kobo Abe. The subject of analysis is an internal deformation of an individual and identity as a result of loss of human appearance by the individual. Special attention is given to the concept of a «mask» that an individual chooses as a presentation of his new Self. It is noted that Kobo Abe expressed in the form of writing a number of vital moral and philosophical and psychological issues of an individual's self-consciousness, freedom, and identity. The most important aspects of dialectical interconnection and interdependence of the face and the mask are emphasized.

Keywords: Face, Facial Expression, Mask, Identity, Freedom, Individual, Soul.

Айгүл Әбдіраманова¹

¹ Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

КӘСІПКЕРЛІКТІ ТҮСІНУДІҢ МӘДЕНИ-АНТРОПОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Аннотация. Мақалада кәсіпорынның субмәдениетін қалыптастырудың мәдени-антропологиялық астарлары талданады. Кәсіпкерліктің бәсекеге қабілетті әрі табысты үлгісін қалыптастырудағы мәдениеттің рөлі пайымдалады. Әлемге танымал компаниялардың негізін қалаушылар кезінде мәдениетті интуитивті түрде ұғынған, кейіннен аңызға айналған кәсіпкерлер екендігі дәйектеледі. Сондықтан өз фирмаларында күшті мәдениетті дамыту идеясын барынша енгізіп, мәдениеттің өндіргіш күш ретіндегі рөлін ұғынған кезде оның өміршең болатындығы түйінделеді.

Түйін сөздер: ақпарат, кәсіпкерлік, құндылықтар, мәдениет, мәдени антропология, нарық, табыс, субмәдениет.

Кәсіпкерлік мәдениетті, бейнелеп айтқанда, өзеннің негізгі арнасымен салыстыруға болады. Оның беткейінде дауыл бола ма, болмай ма, мұнан өзеннің ағысы өзінің бағытын өзгертпейді.

Кәсіпкерлік мәдениетті талдау және оны түсіну мен түсіндіру бастапқыда аспандағы айға жармасқандай әсер қалдыруы мүмкін. Мәдениет және онымен байланыстағы құндылықтар туралы түсініктер белгілі бір нақты құрылым мен істі ұйымдастыру, саяси іскерлік бағыттарға, стратегия мен бюджетке жетекшілік сияқты қатаң ұғым емес. Олармен салыстырғанда, мәдениет – өміршеңдігімен сипатталатын мейлінше жұмсақ материал. Бірақ бұл «жұмсақтық» бәсекеге қабілетті, көштің соңында қалмай алдыңғы қатарда жүретін кәсіпорындарда «қаттыға» айналып шыға келеді.

Кәсіпкерлік мәдениетті тереңірек ұғыну үшін оның пайда болуын жетік білу қажет. Алайда оның күрделі үдерісінің мынадай алғышарттарын міндетті түрде ескеру қажет, онсыз сипаттау үстірт болып шығады:

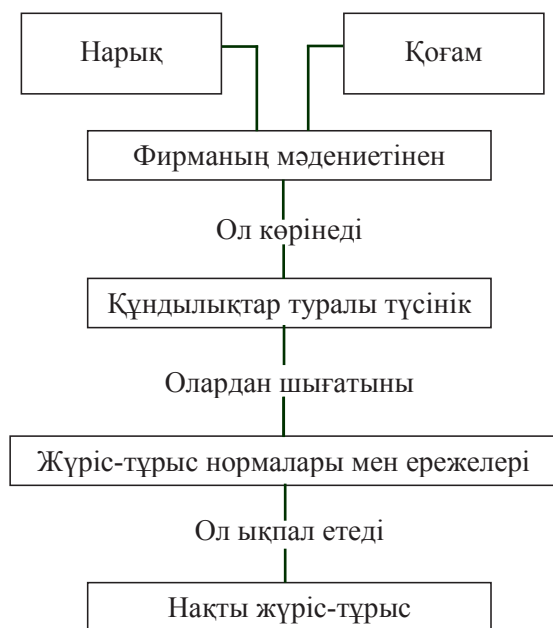
– адамдар шоғырланып қалған қандай жерде болмасын, белгілі бір уақыт кесіндісі өткеннен соң қандай да бір мәдениет немесе субмәдениет қалыптасады. Тіпті дәрігерлердің бір тобы бірнеше сағат бойы үндемегеннің өзінде, мұның өзі басында сақтыққа байланысты болғанымен, өзіндік бір мәдениет қалыптасуына ықпал етеді;

– әрбір мәдениет осы ұжымның іс-әрекетіне тегеруірінді ықпал ететін жазылмаған, көбіне айтыла да қоймайтын қалыптарды (нормаларды) да-

мытады. Осыған байланысты белгілі мәдениет антропологы Маргарет Мид мәдениетті өздерінің ортақ өткені бар адамдар тобының ұжымның жаңа мүшелеріне беретін игеріліп, сыннан өткен жүріс-тұрыс әрекетінің негізі ретінде сипаттайды [1]. Бұл ақпарат тілдік және тілдік емес құралдар арқылы тасымалданады. Адам өзіне таныс емес жағдайға, төтенше ахуалға тап келгенде, осының арқасында өзін қалай ұстау керектігін тез игеріп алады;

– бүгінгі күні адамдар берілген мәдениетті енжар күйде қабылдап, оны бейнелегеннен гөрі, өздері мүшесі болып табылатын мәдениетті өздері дамытуға және қалыптастыруға дайын. Практикалық тұрғыда ұжымның жаңа мүшелері қалыптасудың сәйкес және жеке үрдістерін қосуға бейім келеді.

Барлық кәсіпорындар мен мекемелерде, егер субмәдениетті барынша қарапайым қарастыратын болсақ, мәдениет дамуының төмендегі тәртібінің орындалатынын атап өтуге болады (1-суретті қараңыз):

Сурет 1 – Мәдениеттің пайда болуы

Кәсіпорын сұранысты, нарықтың үрдістерін және бүгінгі күні қордаланып қалған қоғамдық үдерістерді (мысалы, қоршаған ортаны қорғау) ескере отырып, өзінің нарық саласындағы алдыңғы орнын иеленуге ұмтылады. Мұнан міндетті түрде клиентке сапалы қызмет көрсету нормасы келіп шығады [2].

Мазмұндық деңгейден алғанда бұл клиентпен белсенді қарым-қатынасты, оған қиыншылықтар туғызбауды, оған үнемі жаңа нәрселерді ұсына отырып, оны өндірістің айналымына енгізуді білдіреді.

Мұндай нақты әрекет кейінірек құндылықтар туралы абстракциялық көзқарастар мен түсініктерді нығайтып күшейтеді. Не жасалынатыны және қалай жасалынатыны белгілі болады. Кәсіпкерлік мәдениет осы терминді қолданусыз-ақ күшейтілетін болады.

Кәсіпкерлік мәдениет осылайша немесе осыған ұқсас жолмен дами алар еді. Шындығында, әрине, мүлдем әртүрлі субмәдениеттер де дамиды және коммерцияда басқарушылықпен салыстырғанда мүлдем өзге ауан үстемдік етеді. Формальды нормалармен қатар, формальды емес нормалар да дамиды.

Сонымен кәсіпкерлік және оның мәдениеті қандай болуы керек? Кәсіпорында қандай мифтер өмір сүреді, қандай тарихтар мен аңыздар айтылады, қандай оқиғалар ғұрыптармен және церемониялармен аталып өтіледі, үнемі қайталанатын рәміздердің астарында не сыр бар, тылсым қабілеттің арқасында не ықпал етеді, дәстүрді кім қалыптастырады, қандай ортақ тіл бар, үнсіз рәміздер не үшін өмір сүреді?

Бұл сұрақтар бірнеше ондаған жылдар бойы антропологтардың ізденіс құралына айналған. Соның көмегімен олар өркениеттің ықпалына анағұрлым аз ұшыраған, оқшау жағдайларда өмір сүрген алғашқы қауымдық мәдениеттерді талдауға ұмтылуда.

Ал бүгінгі менеджерлер осы мәселелерді кәсіпорынға қатысты қолданғылары келеді. Менеджмент өз алдына әрекет саласы ретінде рәміздерді жетекшілікке алса, коммуникация мекемелер рәміздерінің өзара әрекеті ретінде түсіндірілсе, ал кооперация субмәдениеттер арасындағы айырбас ретінде сипатталса, неге мекемелердің іс-әрекетін мәдени-антропологиялық зерттеулердің ұғымдары арқылы талдамасқа?

Соңғы уақыттардағы басылымдардың басым көпшілігі осы мәселеге арналған, оның тек кейбірі ғана терең ғылыми сипатқа ие. Онан өзге кәсіпкерлік мәдениетті талдауға арналған практикалық көмекші құралдар мен пәндік зерттеулер, «мәдени өзгерістердің» жобалары туралы хабарламалармен қатар, жүріс-тұрыс қалыбы туралы мазмұндамалар да кездеседі.

Әлемге танымал фирмалар өз мәдениеті туралы көп толғанады: басқарушылар, жетекшілер мен меншік иелері ғана емес, гуманистік бағдар ұстанатын ұйымдастырушылық және кадр (маман) дамыту бөлімдері кәсіпорынға табыс әкелетін құндылықтар туралы түсінікпен айналысады ма, әлде жоқ па, олар ескірген бе, әлде жаңартылуы тиіс пе деген сұрақтармен мазасызданады. Неге?

Біздің қоғам бүгінгі мен болашақтың мәселелері тек өткеннің рецепті көмегімен ғана шешілмейтіндігін күннен күнге ұғына бастады. Құндылықтар туралы түсінік қозғалысқа келді. 1984 жылы Бателле институтының жүргізген зерттеуі бойынша, төмендегі бұрын жалпы мойындалған құндылықтар бірте-бірте жойыла бастаған, мысалы: қатаң тәртіп (дисциплина), бағынушылық, сатылық (иерархия), жетістік, мансапқорлық (карье-

ра), жеткіліктілік, билік, орталықтандыру; оның орнына мына құндылықтар келген, мысалы: өзін-өзі анықтаушылық, қатысушылық, ұжымдық ынтымақ, тұтынысқа бағдар ұстанушылық, тұлғаны ашу, шығармашылық, келісімге келушілік қабілеті, орталықсыздардыру [2, 54 б.].

Бұл мәселелерге байланысты, дәл қазір қоғамдық және ресми көзқарастардың арасындағы айырмашылық деңгейін деп басып ажырату қиын. Өйткені құндылықтарды қайта бағалау тек жалпы түрде жүзеге асты. Дегенмен, құндылықтар туралы түсінікке қатысты, дәстүрдің өткіншілігіне байланысты сұрақтар беруге дайындықтың деңгейі көтерілді: Біз өзіміз қалаған нәрсемен шын мәнінде айналысамыз ба? Шынайылық пен нақтылыққа не сәйкес келмейді? Біз мәселелерді шешуге машықтанған бұрынғы әдістер болашақ үшін жарай ма? Бұл жерде құндылықтар туралы түсінік арқылы философиялық тұрғыда сана туралы мәселе қойылады.

Бұл сұрақтар гуманистік психологияның танымал әдістеріне сүйене отырып, индивидуалдық деңгейде де қойылады: Мен неге осындаймын? Мен үшін шындығында не маңызды? Мен неге күш-жігерімнің арқасында немесе оған кесе-көлденең өзім қалаған нәрсенің керісінше жағына қол жеткіземін? Мен өзіме қолқабыс ету үшін не істеуім қажет? Аяғында нық тұрған барынша қалыпты адамдар өз-өздерімен айналыса бастайды.

Кәсіпорындар да бүгінгі күні өмірдегі тікелей нақтылыққа қатысты мынадай мәселелермен бетпе-бет келуде:

– Соңғы онжылдықтарда табыстан басы айналған олар аяқ астынан тіршілік үшін күрестің қатаң жағдайына тап келді. Нарықтың құбылуы жүзеге асты ма? Басқару мәдениетінен сату мәдениетіне өту іске асты ма? Жоқ, әлде, кәсіпкерліктің мәні өндіру мен ұсыну қызметінен басқа, «қызмет көрсетудің» өндірісіне көшті ме?

– Халықаралық бәсекелестік етек алуда. Көптеген рыноктарда шетелдік жұмысшылар көбеюде. Жалпыға ортақ рынок идеясы абыржушылық туғызуда. Мұндай жағдайларда кәсіпорынның осы талаптарға жауап беретіндей жеткілікті потенциалы бар ма? Шығармашылық тұрғыда жаңаруға секіріс жасауға бола ма?

– Қызметкерлер кәсіпорынның ең бағалы капиталы екендігі үнемі қайталанатын. Бірақ бұл капитал шын мәнінде бағалы ма? Олар соған тұратын адамдар ма? Қызметкерлердің сондай болуының жасырын себебі жекелеген тұлғаларда ма, әлде, кәсіпорында ма? Кәсіпорын қызметкерлердің қандай типі үшін, шын мәнінде, тартымды бола алады?

– Қызметкерлердің көңіл-күйі мәселесінің қандай психологиялық түсінігі ескірді және қайсысы практикада әлі шешімін таба қойған жоқ. Даму үшін тікелей мүмкіншіліктердің тапшылығы тұсында, өсімнің жеткіліксіздігі тұсында қызметкерлерге қандай көңіл-күй керек? Қызметкерлер нағыз итермелеуші күш күні бүгінге дейін сақталып отырған қысымның, мәжбүрлеу мен үрейдің емес, өз жетістіктері мен

жауапкершіліктері екендігін сезіне алады ма? Немесе, бір сөзбен айтқанда, кәсіпорынның стратегиясына жауап беретіндей, арнайы кәсіпкерлік мәдениетті қалыптастыруға болады ма?

Осы теориялық алғышарттардан шыға отырып, кәсіпкерлік мәдениеттің екі-жақты негізден туындайтынын аңғаруға болады. Біріншіден оны тәуелсіз айналымы ретінде қарастыруға болады, яғни мәдениет ұжым мүшелерінің ұйымға енгізетін жүріс-тұрыс образдары мен принциптері, нормалар, құндылықтар туралы түсініктерінің жиынтығының нәтижесінен келіп шығады [3].

Бұл ұйғарымды, әрине, толығымен қабылдауға болмайды. Алайда, келесі пікір бойынша, кәсіпкерлік мәдениет бағынышты және ішкі айналымы білдіреді. Осыған сәйкес, кәсіпорындағы мәдениет жағымды да, жағымсыз да өзінің жеке динамикасын (қозғалысын) дамытады. Ұйымшылдықтың епті формаларымен, «ашық есік» саясатымен, қарым-қатынастың еркіндігімен, жеке белсенділік пен өзара сенімділікпен қуаттана отырып, әбден бейімделген қызметкерлер бір кездері өз-өздерінен асып түсіп, өз идеяларын дамыта бастайды және оны басшылықтың алдында ешқандай бүкпесіз қорғай алады.

Бұл жағдайдың екінші жағын моральдық тұрғыда азған және іштей жеңілген қызметкерлердің орта буын тобы құрайды. Бұлар кәсіпорында табысқа жетуден күдері үзілгендіктен немесе жеке азаматтық жігері болмағандықтан, тек өз шеңберінде ғана бекітілуден ары аспайды.

Бұл кәсіпорын мен қызметкерлер мәдениеттерінің алшақтау мәселесі барған сайын айқындала түсуде. Кейбір кәсіпорындар осыдан қорытынды шығара бастады.

Мысалы, Германияның «БМВ» кәсіпорны «құндылықтарға бағдарланған маман саясатын» асихаттайды. Бір жағынан үнемділік пен өнімділікті келістіру үшін, екінші жағынан құндылықтар туралы қызметкерлердің түсініктері мен қажеттіліктеріне қарай бағдар ұстана отырып, мекеме мен қызметкерлер арасындағы қақтығыстан қашу үшін бұл кәсіпорын мынадай басшылыққа алынатын принциптерді бекітті:

– стратегиялық маман (кадр) саясаты кәсіпорынды қоршаған ортаның ықпалын ескеруі тиіс;

– қоғамдық даму мен адам бойындағы өзгеріс ерекше маңыздылыққа ие болады;

– қызметкерлердің құндылықтар туралы түсінігі олардың әрекетінің іргелі (фундаменталды) негізі болып табылады. Сондықтан ол маман саясатын ұзақ мерзімді жоспарлауда міндетті түрде ескерілуі тиіс;

– құндылықтардың онан арғы өзгерісі мүмкіндігінше дер кезінде танылуы тиіс. Қоғамның, қызметкерлердің және кәсіпорынның идеалдарының неғұрлым толық сәйкестігіне барынша ұмтылу қажет;

– іс-әрекет барысында жоғары адамгершілікке, этикалық мақсаттарға, либералдық пен төзімділікке бағдар ұстану, әділеттілікке ұмтылу,

дербестілік пен индивидуалдылық, өз пікірінді еркін білдіру, ақпараттылық және коммуникация, еңбек пен демократияның әлеуметтік пайдасы және тағы басқа кәсіби талаптар міндетті түрде ескерілуі тиіс.

Кәсіпорын мен қызметкерлердің мәдениеттерін үйлестіруден өзге, өз кәсіпорынның мәдениетімен айналысуға мәжбүрлейтін тағы бір маңызды себеп бар. Бұл кәсіпорынның мәдениеті мен оның табысы арасындағы өзара байланыс. Бұл тақырып, әсіресе, нарықтың жағдайымен, пайыздармен, биржалық курстармен, кіріс пен шығысты есептеумен айналысып, қызығушылар үшін тартымды.

Не нәрсе табысқа жеткізеді деген сұрақтың шешімін табуға ұмтылу американдық мәдениеттің құрамдас бөлігі екендігі барлығына белгілі. Оның үстіне, американдықтар табысқа жетуге, оның ішінде экономикалық табысқа жетуге қуануға, тіпті ашық қуануға болатынына сенімді. Кім жақсы табыс тапса, ол клиенттерді, қызметкерлерді, қоршаған ортаны, немесе тіпті, біздің менталитетке сәйкес айтылатындай, өзін қанап отыр деп айыпталмайды.

Өткен ғасырдың сексенінші жылдары АҚШ-да «Хэй-Рипорт» зерттеуі жарияланды. «Хэй Менеджмент Консалтенс» деп аталатын кеңесші фирма жұмыс істеген мәліметтер базасы өз құрамына 2,5 млн. қызметкерді кіргізетін 1200 фирманы (өндірістік, банк, қамсыздандыру, энергетикалық, фармацевтикалық, жоғарғы технологиялық, халыққа қызмет көрсету мекемелері мен кәсіпорындары) сараптаудан өткізген. Айналым мен табыстан түсетін пайдадан шыға отырып, барлық кәсіпорындар екіге бөлінді: Тез өсуші кәсіпорындар (ТӨК) – көрсеткіштері сала бойынша орта көрсеткіштен жоғары және зерттеліп отырған бүкіл кәсіпорынның орта деңгейінен 25% жоғары) және Баяу өсуші кәсіпорындар (БӨК) – көрсеткіштері сала бойынша орташа көрсеткіштен төмен және барлық кәсіпорынның орташа деңгейінен 5% төмен) [2, 55-б.].

Алынған мәліметтерді толығымен сараптай отырып, мынадай негізгі көрсеткіштерге айрықша көңіл бөлінді:

1. Өзі жұмыс жасайтын фирмаға көңілі толып, қанағаттану. ТӨК-да жолдастық және жағымды қатынастар көп орын алады, сондай-ақ кәсіпорындағы қызметтің ұзақтығына қанағаттанушылық та өсе түскен. БӨК-да көбіне, орта буынның жетекші қызметкерлерінде қанағаттанушылық бар, ал сағаттық төлемдегі қызметкерлердің, мамандардың қанағаттанбайтындығы айқын көрінеді. Сондай-ақ БӨК-да қызметкерлер қалыптасқан қатынастарға көндіккенге дейін баяу фрустрация (жоспарлардың (күйреуі), үміттің (үзілуі)) орын алғаны айқындалды.

2. Жұмыс орнына деген сенімділік. ТӨК-ң қызметкерлері мен менеджерлері үшін жұмыс орнын жоғалту мәселесі жоқ болса, ал БӨК-ң қарапайым қызметкерлері жұмыс орны үшін үрейленгенімен, өз-өздеріне мығым жетекшілер өздерін сенімді сезінген.

3. Кәсіпорынға деген адалдық. ТӨК-ң барлық қызметкерлерінде, өнеркәсіптік өндірістен басқа салаларындағылар да, БӨК-н салыстырғанда кәсіпорында қалу ниеті әлсіздеу. БӨК-а ең алдымен орта буынның жетекші кадрлары, сондай-ақ, өзіне сенімділері қалуға тілек білдіреді.

4. Сапаға деген талап. ТӨК-ң қызметкерлерінің 70%-ы өз кәсіпорындарындағы жоғары сапалы еңбекке мән береді, ал БӨК қызметкерлерінің 45%-ы ғана мұны құптайды.

5. Ақпараттың шынайлығы және қызметкерлермен қарым-қатынас. Бұл екі мәселе бойынша да ТӨК-ғы көрсеткіш БӨК-н жоғары.

6. Өсу мүмкіншіліктері. Бұл жерде айқын айырмашылық аңғарылады: ТӨК-да қызмет бойынша ілгерілеушілік ең алдымен, жақсы нәтижелердің, өз бойына жауапкершілік алу мен еңбектің өнімділігі арқасында деп бекітілсе, ал БӨК-да бұл керек адамдармен таныстықтың және басшылықтың көзіне түсудің арқасында деп есептелді.

7. Басымдылықтар. Бұл мәселедегі айырмашылықтар басшы мамандар мен қатардағы қызметкерлердің нені ең маңызды деп санауынан аңғарылды. ТӨК-да қызметкерлер ең алдымен кәсіби біліктілік пен оқыту мүмкіндігін алға қойса, БӨК-да бедел мен сенімділік көбірек бағаланады. «Басқарудың орта буыны» тобында ТӨК-да кәсіби біліктілік пен қызметтік өсу құндылықтары туралы түсінікке басымдылық берілсе, ал БӨК-ғы олардың әріптестері билік пен бақылауды алдыңғы орынға қояды. Мамандар ТӨК-да кәсіби біліктілікті бағаласа, БӨК-да өздеріне көңіл аз бөлінетіне налып, өздеріне құрмет көрсетілуін қалайды. Кеңсе қызметкерлері мен сағаттық төлемдегі қызметкерлер ТӨК-да кәсіби өсу мүмкіндігін іздесе, БӨК-да олар жұмыс орнының сенімділігін бағалайды.

Жалпы алғанда, төмендегі айырмашылықтар айқын байқалады:

– Баяу өсетін кәсіпорындар ең алдымен билік пен статуска бағдарланған кәсіпорындар болып табылады. Осыған орай қорқыныш пен үрей мазаны үнемі алып тұратын сенімсіздікке әкеледі, сатылық (иерархия) басымдылыққа ие болады және жеке ұстанымды (позицияны) бекітуге үлкен уақыт және энергия шығыны жұмсалады. Демек, бұл мекемелер өз-өзімен өте көп айналысуы керек болар.

– Тез өсетін кәсіпорындар, керісінше, қойылған мақсатқа жылдам жетуге бағдарланған, қызметкерлер өздеріне сенімді, олар өз жетістіктерінің ескерілетінін және төленетінін біледі. Олар жетілуге және бір нәрсені үйренуге ұмтылады. Бәлкім, бұл мекемелерде жұмыс істеу үшін уақыт жеткілікті болар.

– Кәсіпорындардың бұл екі түрі де, өздеріне әртүрлі қызметкерлерді тартатын секілді: «тазалық (гигиена) іздеушілерді», яғни, ең алдымен, сенімділікті, құрмет пен беделді, немесе еңбекті қорғайтын факторларды алға қоюшыларды және «серпінді немесе итермелеуші күшті ізденушілерді», яғни оларды еңбектің мазмұны мен өз жетістіктері алға итермелейді [56-64 бб.].

Бұл ұсынылған материал кәсіпкерлерге жүргізілген сауалнамаға және кәсіпорынның моральдық климатына сүйенгенімен, онда мәдени айырмашылықтар да айқын аңғарылады.

Сонымен, «Хэй-Рипорттың» сараптамасына сүйене отырып, мынадай түйінге келуге болады: гүлденуші кәсіпорындар жоғарғы білікті мамандарға және басқару жүйесінің нақты ұйымдық құрылымына, стратегияға сүйеніп қана қоймай, әлемдік рынокта жетекші орынға жетуге және оны сақтап қалуға мүмкіндік беретін күшті мәдениетке және ерекше стильге де ие болып табылады.

Мәдениет пен табыстың өзара байланыстылығын негіздейтін қатаң ғылыми дәлел болмағанымен, кейбір теориялық алғышарттар кездеседі. Мысалы, американдық өндіріс экономикасы теориясының профессорлары Терренс Е. Дил және Аллан А. Кеннеди сексенге жуық ұйымдарға зерттеу жүргізіп, оларда негізгі мәдени құндылықтардың қандай орын алатынын анықтады. Зерттеудің нәтижесінде әлемге танымал үлгерімді кәсіпорындардың («Дженерал электрик», «Дюпон», «ИБМ», «Проктор және Гэмбл», «Джонсон және Джонсон» және т.б.) күшті мәдениетке ие екендіктері анықталды.

Мұқият қадағалағанда бұл кәсіпорындардың негізін кезінде мәдениетті интуитивті түрде ұғынған, кейіннен аңызға айналған кәсіпкерлер қалаған. Мысалы, Томас Ватсон («ИБМ»), Эдвин Лэнд («Полароид»), Чарльз Штайнметц («Дженерал электрик»), Альфред Слоан («Дженерал Моторс») сияқты адамдар өз фирмаларында күшті мәдениетті дамыту идеясын барынша енгізуге тырысты. Мәдениеттің өндіргіш күш ретіндегі рөлін ұғынып, оны кәсіпорынның өміріне саналы түрде енгізуге ұмтылды.

Бұл жүргізілген зерттеулердің қорытындылары өмірде айқын көріне бастаған үрдістермен сәйкес келеді. Батыс кәсіпкерлігінің бәсекеге қабілеттілігі мен өміршеңдігінің бір сыры осында болса керек. Бұл тәсіл мен әдіснама аспаннан алынған жоқ, дәлірек айтқанда, ол бүкіл адамзатқа ортақ рухани негіздерден алынып отыр. Бұл үлгі отандық кәсіпкерлікте ұлттық шаруашылық жүргізу тәсілінің ерекшеліктерін ескере отырып, басшылыққа алынса жаман болмас еді.

Әдебиеттер

1 Мид М. Культура и мир детства / Сост. и предисл. И.С. Кона. – М.: Наука, 1988. – С. 64.

2 Рюттингер Р. Культура предпринимательства / Перевод с нем. – М.: ЭКОМ, 1992. – С. 64.

3 Әбдірманова А. Кәсіпорын мәдениетін қалыптастырудың құндылықтық астарлары // ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – № 1(55). 2016. – 90 б.

Резюме

Абдираманова А.Т. Культурантропологические аспекты понимания предпринимательства

В статье анализируются культурантропологические проблемы формирования субкультуры предприятия. Особо подчеркивается роль культуры в становлении успешного и конкурентноспособного предпринимательства. Легендарные основоположники широко известных в мире компаний интуитивно чувствовали роль и значение культуры в корпоративном взаимодействии. Жизнеспособность и успех любой фирмы зависит от осознанности и признания производительной силы культуры.

Ключевые слова: информация, бизнес, ценности, культура, культурная антропология, рынок, прибыль, субкультура.

Summary

Abdiramanova A.T. Cultural Anthropology Aspects of Understanding of Entrepreneurship

The article analyzes the Cultural Anthropology problems of formation of subculture of enterprise. It is emphasized the role of culture in the development of successful and competitive business. The legendary founders of the well-known companies in the world intuitively felt the role and importance of culture in the corporate cooperation. The viability and success of any company depends on the awareness and recognition of the productive power of culture.

Keywords: Information, Business, Values, Culture, Cultural Anthropology, Market, Profit, Subculture.

МРНТИ 21.15.09
ӘӨЖ 179.8

Берік Аташ¹, Қайнар Қалдыбай², Тұрғанбай Абдрасилов³

¹ Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

^{2,3} Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ТҮП ШАМАНИЗМ МЕН АЛҒАШҚЫ ДІНИ СЕНІМДЕРДІҢ КІРІГҮІ

Аннотация. Шаманизм – алғашқы діни сенім элементі болып есептелетін байырғы алғашқы қауымдық құрылыс дәуірінен бері жалғасып келе жатырған мифоритуалдық күрделі синкретизмдік жүйе. Оны кейбір көзқарастар арнайы діни сенім деп түсіндірсе, қайсібір ұстанымдар белгілі бір сенімнің құрылымындағы толықтырушы элемент, оның практикалық қырына қажетті модус ретінде бағалайды.

Шамандық сенім өзінің болмысы жағынан шындығында, адамзат танымының сенімдік-сезімдік деңгейі және дүниетанымының өз дәуіріндегі жетістігі бола отырып, көп қызметті құрылым ретінде сақталған-сабақтасқан құбылыс, әрі көне сенімдердің бірі.

Түйін сөз: Шаманизм, діни сенім, рух, тотемизм, фетишизм.

Алғашқы қауымдық құрылыстағы шамандықтың алғашқы діни сенімдерге арақатынасы, бірін-бірі терістей отырып, біріне бірінің еніп кетуі, кейбір элементтерінің жоғалу т.б. ахуалдар ондағы діни сана мен психологиялық-бейсаналылық құрылымдардың белгілі бір айқындалған мотивтері мен қызметтерін ашып көрсету қажеттілігіне алып келеді: «ол неліктен және қалай адамзат танымын қанағаттандырып отырды, өз кезегінде қандай қызметтер атқарды, табиғат пен адам арасындағы байланыстар мен қатынастарды қалай атқарды, сайып келгенде, басқа да алғашқы діни сенімдермен қалай кіріктірілді-үндестірілді?» деген сауалдар ұсына отырып, оған мәдени-тарихи-философиялық талдаулар арқылы дін философиясы тұрғысынан экспликациялар жасауымызға болады.

1. Тотемдік-фетиштік рухтандыру-антропоморфтандыру құрылымынан кейінгі панпсихизмнің адамға проекцияланатын рухтық әсері. Тотемизмнің өзін шартты түрде; пайда болуы, өрлеп тұрған шағы, басқа сенімдермен кіріктірілуі, рәміздік түрде ғана сақталуы және жойылуы деп бөліп көрсетуімізге болады. Өрлеп тұрған шағында, адамзат сол тотем хайуанаттарын қастерлеп, оларды бәрінен, тіпті адамдардан да асқатқандырып апарып, құдайландыруға дейін жеткізді. Бұл тұста, ол өзінің таза күйінде, адамдандырылған құдайлық сапаларды бойына жинақтады, осындай зоокалатрия табиғаттағы белгілі бір хайуанмен туыстық қарым-қатынас орнатуға

ұмтылдырды. Оның пайда болғанына кейбір деректер бойынша жиырма мың жылдай уақыт болған [1]. Оның құрамында алғашқы діни сенім элементтері мен халықтық медицина айшықты орын алады. Сондықтан оның мистификациялық қырлары көп жағдайда іс-тәжірибеде оңтайлы пайдаланылуға ыңғайластырылған, әрі сенім санасын қанағаттандырып отырған.

Бұдан әрбір тайпа мен одақтар өздерінің тотемдерін таңдай бастады, кейіннен, ол аса құрмет тұту сезімімен жабдықталып, белгілі бір халықпен генетикалық тұрғыдан байланыстырылды. Тотем белгілі бір деңгейде, білгілі бір дәуірлерден кейін өзінің құдыреттілігін адамға ауыстыруға тиіс болған сыңайлы, ендеше, адамзат, оны сол табиғи күйінде қалдырып, оған қарағанда адамның әлдеқайда саналы және «беделді» екендігіне байланысты, оның орнына өзін (адамды) аренаға шығарғысы келді. Осы орайда шамандар, орын ауыстыруға тиімді субъектілер ретінде таңдалды, демек, сол тұста шамандар тотемдердің басты қарсыластары-бәсекелестері болды. Бірақ тотемизм түбегейлі жоғалып кеткен жоқ, құдыреттілік билігі шамандармен бөлісілді де, ол шамандық сеніммен кіріктірілді. Дегенмен екі сенім арасында ішкі қайшылықтардың дәурені өткен соң, тотем шамандарға жәрдем беруші, оған көмектесуші ретінде бәсекелестік аренасында беделінен сәл-пәл айрыла бастады, қастерлілігімен «бөлісті» деп те айта аламыз. Сайып келгенде, адам сол хайуаннан өзінің артық екендігін сезді және оны дәлелдегісі келді. Осы артықшылықты артығымен орындай алатын шамандар екенін адамзаттың діни танымы бірте-бірте түйсінген тәрізді.

Табиғаттағы өзіндік даму мен тіршілік белгісінің болуы, қозғалыс пен өрлеудің көріністері фетишизм сенімінің қалыптасуы мен дамуын туғызып, кейіннен, ол табиғаттың әрбір элементіне табыну мүмкіндігіне ие болып, өзін-өзі кеңейте түскен еді. Фетиштерді бастапқыдағы антропоморфтандыру, келесі кезекте оны рухтандыруға қарай ойыса түсті. Бірақ көп жылдардан кейін фетиштердегі рухтардың шынайы байқалмауы діни танымның ақиқатқа ұмтылушылық қырын қанағаттандыра алмады, кейіннен, ол көп халықтарда жеке құдайлармен теңесті. Бұл нұсқаның даму ізін және жалпыланған үлгісін кейінгі пантеизмнен анығырақ көруімізге болады. Фетиш антропоморфтанғанмен, рухтанғанмен, адамға теңесе алмайтындығы түсінікті. Одан іздеген рух пен қасиеттілікті адамдар өздерінен іздеуге кіріскенмен, бұны адамдардың барлығы орындай алуы да мүмкін емес болды деуімізге болады. Бұл жерде шамандық туралы айтылған: «Бастапқыда жеке бас шамандығы болды. Жер жүзіндегі барлық нәрсенің рухы бар. Жақсы рухтармен дос болып, жаман рухтардан аулақ болу үшін бұл рухтар әлемімен байланыс жасауға мәжбүр болатын. Адам өзі және өзінен күштірек бір адамның көмегімен бұл әлемге бет бұрады» деген пікір де [2], түптеп келгенде, адамзаттың жансыз рухты жанды рухпен алмастыру сәтін

бейнелеп тұрған тәрізді. Сондықтан, арнайы тылсым рухты, «қасиетті» адамдар қажет болды, әрине бұл да шамандар еді. Ал шаман, кейіннен, кейбір фетиштерді өзіне бағындыра бастады, мәселен, баксының асатаяғы, жаңбыр жаудыру т.б.

Демек, тотемдік-фетиштік рухтың тұтасымен адамға көшірілуі қажеттілігі арта түсті. Адамға көшірілмеген дәуірде, байырғы халықтар мен ұлыстар оған деген сенімдерін жоғалта бастаған да тәрізді. Сондықтан, шамандық белгілі бір жазықтықта, бастапқыда, осы фетишизм мен тотемизмнің баламалық негізінде туды деп айта аламыз. Яғни, фетиштердегі панпсихизм мен гилозоизмнің дәуірін аяқтауға шамандар ықпал етті және оны тұтасымен өзіне көшіріп алған сыңайлы. Өзіне осы «міндеттемені» алған шаманға да үлкен жауапкершіліктер жүктеле түсті. Ол жай ғана саналы немесе ақылды, парасатты емес, сезім мен сенім бірлігінің тылсымдығына көтерілген тұлға ретінде өздерінің шамандық қалпын жетілдіре беруі тиіс еді. Егер, шаман олардан артық болмаса, ол халықтық діни дүниетанымды қанағаттандыра да алмайтындығы түсінінікті жайт. Шаман, өзінің бейсаналы және саналы болмысы арқылы фетиштік-тотемдік рухтардан әлдеқайда биік болуы тиіс болғандығы үшін ғана емес, сонымен қатар өзінің ішкі дүниесінің болмысы арқылы шыңдалып, өмір тәжірибесінде дәлелденгендіктен, сенімдер аренасындағы сәйкес «мәртебесіне тағайындалған» деп пайымдауымызға болады. Яғни, экзогенді және эндогенді факторлардың бірлігі арқылы қалыптасып шықты.

2. Әлемдік мистификациялық үрейден қорғану қорғаушы-адамға трансформацияланған түрде, үрейден азат болудың «жаңа» формасы болып шықты дей келе, оны былайша дәйектеп көрсетуімізге болады. Көптеген еркін ойшылдар атап өткендей, діннің пайда болуы адамның табиғат алдындағы үрейінен туғандығымен әзірге келіссек, тек қазіргі жетілген діндердің ғана емес, бастапқыда алғашқы діни сенімдердің де пайда болуына осы қорқу ықпал еткендігі түсінікті жайт. Бұл үрейдің архетиптік сарқыншақтары бүгінгі таңда да күн күркірегенде, күн мен ай тұтылғанда т.б. жағдайларда да сақталып қалғандығын ешкім жоққа шығара қоймас. Үрей тек өзі үшін үрей ретінде сол күйінде үнемі сақталып қалған жоқ. Ол тұтас әлемді мистификациялап жіберді. Сан мыңдаған жылдар бойғы үрей адамзатты алаңдатты, оның еркіндігі мен асқақтығын шектеп келді, тіпті экзистенциалды күйге көшірілді. Осыдан сол үнемі мазалаушы үреймен (М. Хайдеггер айтқандай) күресу қажеттілігі пайда болды (мысалы, Эпикурдағы үрейлерден азат болудың алгоритмі). Демек, күшейіп бара жатырған үрейден қорғану мен құтылу оны түбегейлі болмаса да барынша азат ету қажеттілігін туғызды. Осы тұста «үрейден азат етушілер», яғни, шамандар пайда болды немесе олар таным қажеттілігінің сатысы ретінде қалыптасты. Ендеше, азат болуға жетудің ізденісі мен танымының нәтижесі шаманизмге келіп тірелген сыңайлы. Себебі, үрейден азат етуші міндетін өзіне жүктеген

шаман, сол азаттықты орындай алатын болғандықтан ғана, осы тұста, шаман атанды. Себебі, шаман табиғат тәрізді тылсым немесе жансыз емес, Өзінің биологиялық түрі, ол да Өзі сияқты «адам» болғандықтан, ол сенім аймағы үшін барынша тиімді болып шықты. Бақсы діни сенім эволюциясында тек әлемдік мистификациялық үрейді жеңу қызметіне ғана «тағайындалған» жоқ, барлық жалпы үрейлерден қорғаушы қызметін атқаруы тиіс деп табылды. Үрей шаманға тасымалданып қана қойылған жоқ, сол үрейді жеңуі тиіс шаман оны өзіне «жұтып қойды». Демек, шаман болмаса, үрей одан әрі сақталып, дамып, жетіле түсер еді және оның бүгінге дейін архетиптерде ғана емес, санада да сақталып қалуы ғажап емес еді. Үрейді өзіне тасымалдаған шаман, оны адамзаттың тарихи тұтас санасында әбден жойылып, ұмыт болғанша мәңгілік өзінде сақтап тұруға «тағайындалған» дей аламыз, белгілі бір деңгейде солай болған да сияқты. Демек, шаман сол дәуірлер үшін үрейден азат болудың «жаңа» бір формасын жасап берді, ол кейіннен, тіпті өлім мен ауру үрейін де жоюмен шұғылданып, бұл мақсатында да адамзатты сан мыңдаған жылдар бойы қанағаттандырды деп пайымдай аламыз. Бұл үдерістің бағдарын: «Табиғат нанымынан құтылған адам енді жылан, бүйі арбау, сөз қуатымен ауруды емдеу ғана емес, күн жайлату, көкке, жерге, аспанға ықпал жасауды да үрдіс ете бастайды. Бұл табиғат дінінен монотеизмге өтудің бастапқы сатысы болған. Шаманизм көп тәңірге сиыну (фетишизм) мен монотеизм аралығында тұрған наным», - деп сипаттаған пікірлер де [3] біздің пікірімізді қуаттай түседі.

3. Бұл – «Үрейі бар әлемнен» азат болу волюнтаризмінің қорғаныш тетігіне осылай айналғандығын ұсына отырып, беталысты былайша түсіндіріп өтпекпіз: әлемнен үрейленуді дәуір түсінігі тек санада деп ұғынбады, әлемнің өзі – Үрейлі деп білді немесе әлем өздігінен үрей туғызатын тылсым құбылыс деп танылды. Ішкі субъективті үрей, объективтендірілген еді. Шаман еркінің маңыздылығы да осы тұста анығырақ байқалады. Егер, үрейдің субъективті екендігін адамзат сол дәуірде білген болса, оны өздері де шамансыз жоюға тырысуы тиіс еді. Адамзаттың еркіндікті аңсауы, волюнтаристік көрініс еріктің әлемде емес, тұтастай болмаса да жеке қырларының өзінде болуын қалаған тәрізді. Демек, антропологиялық волюнтаризмді қажет етті. Бірақ оны орнату адамзатқа оңай тиген жоқ, сондықтан шамандар сол волюнтаризмнің эпицентрлеріне айналды. Бірақ әрине, шамандық арқылы үрей түбегейлі жойылып кетпеді, сөйтіп, ол ұжымдық-тарихи санадағы-бейсанадағы қорғаныш тетіктерін ғана атқарды. Ендеше, осы мәселеде, егер адамзат психикасын біртұтастық ретінде модельдесек, шамандар «адамзат психикасының жұбанышы, алданышы, өздерін-өздері алдауы ретіндегі қорғаныш тетігі» қызметін атқарды дей аламыз. Қорғаныш тетіктер өз қызметін оңтайлы атқара бастады, кейіннен, шаман сол үрейді түбегейлі жою мақсатында өзін-өзі әйгілей түсті. Үрейлерді жеңіп, оларды бағындырып, жеңісін көпшілік алдында

демонстрациялып, «әлем-үрейлі-емес» екендігін дәлелдей бастады. Бірақ мыңдаған жылдар бойғы үрей, бірден түбегейлі жойылып кеткен жоқ. Себебі, барлық адам шаман бола алмады, тек адамзат деген қоғамдастыққа біріккен ортақ бір мүдде мен намыс арқылы табиғаттан қорықпау қажеттілігін ұғынды деп тұжырымдай аламыз. Шаман келесі кезекте «әлемдік үрейден» өзі де үлес алды, нақтырақ айтқанда, шаман кейпінің өзі үрейлілік рольді орындай бастады, экзогенді үрейлер эндогенді үреймен алмастырылды. Өйткені шаман объективті үрейді «субъективтіліктегі (өзіндегі) объективті» үреймен ғана алмастырған еді, нақтырақ айтқанда, табиғат құбылыстарындағы үрейлер топтамасын шаман өз призмасынан өткізіп барып, табиғатқа апарып қайтадан таңуға қарай бағдарланды. Бұқара халық үшін сыртқы үрейден гөрі, адамнан (бақсыдан) үрейлену адамзат тарихында психологиялық жеңілдену сатыларының маңызды буыны болған деп айта тұжырымдауымызға болады.

4. Біздің пайымдауымызша шамандық анимизмдік сенімнің «реалды іске» асуын, нәтижесін күтуде аса маңызды қызмет атқарды. Бұл ұстанымымызды былайша дәйектей аламыз: адамның бақилық болатындығына налыған сана, осы тұстағы рух пен тәннің қайшылығы тәннің де мәңгі жасампаздығын аңсады. Бұл жанның мәңгі өлмейтіндігі хақындағы анимизм идеясын туғызды. Адамзат адам болмысының тұтастай жоғалуымен түбегейлі келіскісі келмеді, сондықтан, тек анимистік сенімді қабылдап қана қойған жоқ, оның нәтижесін, дәйектелуін, іске асуын тәжірибе жүзінде көргісі келді, сан мыңдаған жылдар бойы аңсағаны да шындық. Ізденіс үстіндегі дәрменсіздіктің салдары өнер мен көркемдік тұрғыдан оларды бейнелеп, рәміздік белгілерді шындыққа айналдыруға тырысуға жетеледі және ол әрбір халықтар мен ұлыстарда әртүрлі бейнелер мен тәсілдерде көрініс тапты. Көне Мысырдағы денелерді мумификациялау, түркі даласындағы балбалтастар т.б. осы тәннің де мәңгілігін аңсаудан туған нышандар ғана емес, белгілі бір деңгейде шынайы сенімді қанағаттандыратын ерікті-еріксіз түрдегі мәдениет үлгілеріне айналды, шындығында, тарихи танымның өн бойында сақталған психологиялық жеңілдену жұбанышы болды. Бірақ бұндай нұсқалар өзінің оң нәтижесін бере алмай жатты. Осы тұста шамандық дүниетаным адамзаттың анимистік сенімін ақтауға тырысты немесе ол шамандарға «жүктелді» (бірақ шаманды аполегет деп түсінуге болмайды). Ішкі терең күйзелістен туған сезімдік руханияттық сұраныстың шешілуін талап еткен адамзаттың интенциясы ақыры шамандық сенімнің құрылымы арқылы барынша логикалық жолмен дәлелденді десе де болады. Өйткені, шаман, ата-баба рухтарымен тілдесетін аралық өкіл қызметін өз деңгейінде атқарып отырды, тіпті кей уақыттарда, халықты сендірді, иландырды (мүмкін шындығында да солай). «Дуальдік бөлініс кезінде өлілер әлемі мен тірілер әлемі арасындағы үшінші әлем – рухтар әлемін біріктіретін әлеуметтік медиаторлар керек

болды. Дәл осы кезде бақсы тұлғасы пайда болып, олар барлық ырым рәсімдерді өз қолдарына алды да, өздеріне дейінгі жрецтер тұлғасын толық ығыстырды», – деп пайымдалған ұстанымдар да [4] біздің көзқарасымызды меңзеп тұрғандай.

Анимизмнің реалды іске асуын аңсаған ұжымдық-тарихи сана шамандық сенім арқылы өзінің сан мыңдаған жылдар бойғы күткен идеалдарын барынша қанағаттандырды деп айта аламыз. Шаман тек өткен рухтармен ғана емес, о дүниелік, тіпті тылсым рухтармен тілдесетіндей болған соң, мәңгі жан идеясы белгілі бір деңгейде осылай шешімін тауып отырған тәрізді. Шындығында да, С.А. Токарев айтқандай, сондықтан қарапайым халық арасында шамандар айтарлықтай беделге ие болды себебі, өлген рухтармен тілдесу тек шамандар арқылы ғана мүмкін болды [5]. Кейіннен, шаман адамның жанын қайтарала алатындай қабілеті арқылы, тірі жандар мен өлі рухтардың тылсымдық әлемінде «жандық-рухтық» аймақта да өзін еркін сезінгендігі күмәнсіз. Мысалы, «Бақсы жанды іздеп, өмір ағашын аралап, ізіне түсіп, қайтара алса, ауру адам қайта тіріліп көзін ашады», – деп сипатталған пікірлер де [6] рухтың диахронды-синхронды келбетін тұтастай тани алатын шаман қабілетін білдіреді.

5. Шамандық дәстүр өзінің сабақтастығы мен дамуы деңгейінде «Мистикалық өзге әлемді нығайтудың кепілділігіне өтті» деген пікірімізді былайша дәйектеуімізге болады: Адамзат есте жоқ ескі замандарда құрған және өздігінше таныған мистикалық өзге бір тылсым әлем туралы көзқарастардың жойылып кетуі, ол эмпирикалық түрде дәлелденбесе де, мүмкін емес болды немесе сана оны тастап кете алмады, бүгін де солай болып отыр. Осы тұста шаман бұл құбылыстың кепілі ретінде де танымал болып алды. Ол өзге әлемді дәйектеп қана қойған жоқ, оны дамыта түсті. Себебі, шаман болмысы осы өзге әлеммен байланыс арқылы нығайтылды, танылды. Өзге әлем шаман дүниетанымы үшін «шынайы» дүниеге айналды, осы әлем мен тылсым әлемнің арасында еркін байланыс орнатқан өкіл, адамзатқа осы мистиканы реалдандырып беруші қызметін атқарды дей аламыз. Мәселен, «Жоғары аспанға шаман құрбандық атына мініп, бір рет қана секіріп алып кеңістікті жүріп өтеді. Бұны шаман жаяу күйінде өмір бойы да жүріп өте алмас еді. Ол бұл жерде аспан құдайы Ючимен кездеседі», – деген түсіндірмелер де осының айғағы, ал «өмір бойы жаяу күйінде жүріп өте алмау» оның адамдық болмысының өлшемімен шартталған. Осыған байланысты шамандық дүниетанымды зерделеуші Е. Турсунов та бақсылық дүниетанымда жоғары-орта-жер асты болып құрылған үш кеңістіктің өзара байланысты болып табылатындығын, бірақ ішкі дербестікті сақтайтындығын атап көрсетеді [7].

Осыдан бастап, қарапайым халықтардың өзге әлем туралы таным-түсініктері кеңейді, шаман белгілі бір деңгейде осы мәселеде «ағартушы» ролінде болды, бірақ арнайы емес, шамандық өнерге тәнті болған шаман

еместер оның құпияларын білуге ұмтылды. Шындығында, оның өзге әлемге қатынасы болмаса, ол шаман да болмас еді. Ендеше, қарапайым сананы шаманның өзге әлеммен байланысы айтарлықтай қызықтырды.

6. Адамның әлемнен бөліне бастауының және оған билік пен лидерлік-антропоцентристік сананың пайда болуындағы синкретизмдерден қалыптасқан деп болжамдаймыз: шаманизм осы орайда, субъект пен объектіні ажыратуда, адамның әлемнен бөлініп, өзін оқшайлай алуында, сайып келгенде, табиғаттан үстем болуында рухани-танымдық-практикалық тұрғыдан төңкеріс жасады (өз заманы бойынша алғанда, қазіргі ғылыми төңкерістермен салыстыруға келетіндей) деп пайымдауымызға болады. Шаман адамды табиғаттан бөлудің бастапқы үлгісін паш етті және оны бағындыруға болатындығын көрсетіп берді, тіпті бағынышсыз деп саналған табиғат стихияларын меңгеруге болатындығын іс жүзінде дәйектеді, сөйтіп, уақыт өте келе, адамның әлемге үстемдігін орнатып, жердің лидері болуға кең жол ашып берді [8]. Табиғат күштерін бағындыру мен сәті келгенде билеу, басқа да тіршілік иелерінен адамның өзінің артықшылығын толықтай сезінуі шамандық рухтың басты мотивтерінің және қызметтерінің бірі екендігі сөзсіз. Шаманизмде адам табиғаттан айтарлықтай бөлектене алады, бірақ зұлымдықпен, эгоизммен оған билік етпейді, керісінше әлемге билік экокүйеге ыңғайлану мен үйлесімділікте болуды паш етіп, ерікті түрде әлеммен қайтадан тұтаса түседі. Шаманның осы бастамасы мен бастапқы нәтижесін қазіргі өркениеттік дәуір «тойымсыздықпен» пайдаланды, сайып келгенде, адам-табиғат жүйесіндегі қайшылықтарды туындатты. Әрине, шаманның көздегені әлемге бұндай билік жүргізу емес, тек қиын сәттерде ғана табиғат күштерін билеуді, үлкен-ұлы мақсаттар мен мұқтаждықтарда ғана өзінің артықшылықтарын іске асыруды мансұқ етті. Демек, табиғат адамды емес, адамның табиғат күштерін, тіпті дүлей стихиясын да билей алатындығын тәжірибе жүзінде көрсетіп берді. Себебі, шаманды құр теориядан гөрі, тәжірибе мен іс басым болды.

Демек, шамандық алғашқы діни сенімдермен бір қырынан алғанда, баламалы-бәсекелі, екінші бір қырынан, оларды дамытып, ақиқаттылық пен шынайылық арналарын дәйектеуші және жокқа шығарушы, верификациялаушы-фальсификациялаушы, реформалаушы, үшінші бір қырынан алғанда, оларды тұтастандырып жүйелеуші, өзіне сіңіруші деп айта аламыз. Осы тұста: «Сонда шаманизмде ертедегі сақ-массагет, ғұни, монғол, түркі тайпалары, одан соңғы оғыз ұлыстары кезінен қалған тотемизм, зооморфизм, мифология, анимизм, зорастризм, адамға сыйыну сарындары аралас жүр», – деп пайымдалған пікірлер де шамандықтың алғашқы діни сенімдерді біріктірушілік қызметін айғақтай түседі немесе түркілік аңыз сарынындарының бірінде, Тұман ханның тілдерді жеп, сол хайуанаттардың бәрінің тілін меңгергендігін, бақсылардың арбаушылық тәсілін игеріп, әсіресе көк бөрінің тілін түсінетін болғандығы туралы айтылған тұспалды

ойлар [9] бөрілік тотемді дамытушы жағын қуаттап тұрғандай болады. «Демек, шаманизм мейлінше кең ауқымды институт болып табылады, ол көне заманның әр деңгейіндегі діни парадигмасын бір-біріне қарсы қоймай, біріктіреді», – деп байыпталған ой да [10] таразыланған мәселелерді қуаттай түседі. Сондай-ақ, С. Оспановтың пайымдауынша, шамандықта алғашқы діни сенімдер ғана емес, кейінгі ритуалдар да тұтастандырылған: «Бақсының қамында адамдардың күнделікті тіршіліктегі ықтималдық-ымдық түсініктері мен ырым-жоралғылық, рәміз-рәсімдік әрекеттері жүйеленіп, тереңдетіліп, ерекше жақтары қолданылып отырған» [11]. Сондай-ақ, шамандық басқалай алғашқы діни сенімдерді өзгертіп, сол дәуірлер бойынша жаңашаландырып қана қойған жоқ, өзі де ішкі және сыртқы формаларын өзгеріске ұшыратқандығы да рас [12]. Осыдан шамандықтың алғашқы діни сенім элементтерін қайтадан кіріктірушілік-біріктірушілік қызмет атқарғандығын тани аламыз. Мысалы, шаманның тауға, суға, өзенге, Аспанға, отқа, қасқырға т.б. қарата айтылған сарындары да [13] осының айғағы іспетті. Немесе, түркі монғол халықтарында тек шамандық емес, «тәңірлік-шамандық» деп атауға болатын үрдістің қалыптасқандығын атап өтушілердің пікірін [14] негізге алсақ, шамандықтың интеграциялық бағдары құптала түседі. Қорыта айтқанда, шамандықтың түпбастауы және олармен қатар өмір сүріп тұрған алғашқы діни сенімдердің арасындағы қатынастар барынша күрделі; кейде күрескерлік-бәсекелестік, кейде бірін-бірі толықтырушылық сипатта өзара әрекеттескендей деп айта аламыз.

Әдебиеттер

- 1 Шаманизм. www.sovershenstvo.kz/world/of/perfection/429/.
- 2 *Иылдырым И.* Көне түрік фольклорындағы өлеңдер мен мақал-мәтелдер. – Шымкент, 2010. – 120 б.
- 3 Қазақ бақсы балгерлері. Құрастырған Ж. Дәуренбеков, Е. Тұрсынов. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 224 б.
- 4 *Жүсіп Б.* Бақсылық // Қазақ әдебиеті. – 2010. – №3(3167). – 15 б.
- 5 *Токарев С.А.* Ранние формы религии. – М.: Политиздат, 1990. – 622 с.
- 6 *Көкеев А.* Ер тегі көк аспан. – Алматы: Айдана, 2008. – 376 б.
- 7 Турсунов Е.Д. Истоки тюркского фольклора. Қорқыт. – Алматы: Дайк-пресс, 2001. – 168 с.
- 8 *Nassimov M. O., Kaldybayulu K. K., Abdrasilov T. K. Paridinova B. Z.* Security of Religious Aspects: Main Problems. Middle-East Journal of Scientific Research 16 (6), 2013. – P. 828-832.
- 9 *Айдосов А.Х.* Қорқытнама. – Алматы: Бастау, 1997. – 68 б.
- 10 *Жақсылықов А.* Шаманизм мен фольклор // Қазақстанның қазіргі заманғы мәдениеттану парадигмалары. – Алматы: Жазушы, 2006. – 496 б.
- 11 *Оспанов С.* Арғытектану негіздері. – Алматы: Арыс, 2009. – 424 б.

12 Денисова А. О шаманизме. www.shamanspirit.nm.ru/books.html

13 Ежелгі көшпелілер дүниетанымы. – Т. 1. – Астана: Аударма, 2005. – 496 б.

14 Абаев Н.В., Аюпов Н.Г. Тенгрианская цивилизация в духовно-культурном и геополитическом пространстве Центральной Азии. – Ч. 2. – Алматы, 2010. – 200 с.

Резюме

Аташ Б., Калдыбай К., Абдрасилов Т. Шаманизм и первые религиозные убеждения

В статье шаманизм как система, поддерживающая гармонию природы человека и духов, всесторонне исследована в качестве основания традиционных культур, охраняющих свою идентичность и стабильность в изоляции от культурной модернизации. Перенос архаической формы в контекст современной культуры, связан с переозначиванием этих смысловых структур, и конструированием на этой основе новой смысловой формы, соотносящейся с общим архетипическим основанием. Ключевые слова: Шаманизм, религиозная вера, дух, тотемизм, фетишизм.

Summary

Atash B., Kaldybay K., Abdrasilov T. Shamanism and the First Religious Beliefs

In this article, shamanism as a system that maintains harmony between man and the spirits, has been thoroughly investigated as the basis of traditional cultures, protecting its identity and stability in isolation from the cultural modernization. Transferring archaic forms in the modern context of culture are associated with these semantic structures, and the construction on the basis of a new semantic form, are matched with the overall archetypal base

Keywords: Shamanism, Religious Faith, Soul, Totemism, Fetishism.

Жахангир Нурматов ¹

¹ Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ИСЛАМДАҒЫ АЖАЛ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Ажал мәселесі мұсылман ғалымдары арасында талас-тартыс тудырған тақырыптардың бірі. Ғалымдар арасында ажалдың мәні, түрлері, оның өзгеріп өзгермейтіндігі, өлтірілген адамның ажалы қалай болатындығы сияқты тақырыптарда әр түрлі ой, көзқарастар бар.

Бұл мақалада әуелі ажал сөзінің сөздік және терминдік мағыналарына тоқталып, ажал туралы құран аяттарында қандай мағынада қолданылғандығы, муфассирлердің бұған қатысты түсіндірмелері кеңінен баяндалады. Хадис және кәлам ілімінде ажал мәселесіне қатысты жан-жақты ой тұжырымдар қарастырылады. Ажал мен өлімге қатысты халқымызда кездесетін кейбір түсініктер мен сенімдерге де орын беріледі.

Сонымен қатар мақалада адам өмірінің қысқа болуының себептері, соның ішінде өмір сүріп жатқан аймақтың ауа-райы шарттары, экология, әр түрлі ауру, сырқат және т.б. факторлар туралы сөз қозғалып, олардың адамның ажалына әсерінің бар немесе жоқ екендігі мәселелері талқыланады.

Түйін сөздер: Ажал, өлім, тағдыр, құран, хадис, сенім.

Кіріспе

Ажал мәселесі мұсылман ғалымдары арасында талас-тартыс тудырған мәселелердің бірі. Ғалымдар, ажалдың мәні мен мазмұны, ажалдың өзгеріп өзгермейтіндігі, біреу тарапынан өлтірілген адамның ажалы қалай болмақ сияқты тақырыптарда әр түрлі ой, көзқарастар білдірген. Олар өздерінің көзқарастарын қуаттау үшін ақли және нақли дәлелдер келтірген.

Тақырып төңірегінде ең көп талас-тартыс тудырған сұрақтарды төмендегідей тізімдеуге болады:

- Біреу тарапынан өлтірілген адам өз ажалымен өлді ме?

- Өмір ұзарып қысқарады ма?

- Дұға адамның тағдырын өзгерте алады ма?

- Әлеуметтік жағдай және қоршаған орта, тазалық, уақытында дұрыс тамақтану сияқты себептер адам өмірінің ұзаруына септігін тигізе алады ма?

Бұл тақырыптар бойынша туындағын келіспеушіліктердің негізгі себебі, насстардың (құран мен хадис) бір-біріне қарама-қайшы болуынан деуге негіз бар. Басқаша айтқанда, Алла тағаланың барлық нәрсені о бастан біліп, тағдырға жазғандығына қатысты аяттармен садақа беру,

туысқандармен жақсы қарым-қатынас жасау, дұға жасау сияқты кейбір ғибадаттардың өмірді ұзартуына қатысты хадистер бір-біріне үйлеспейді. Мақалада осы мәселе төңірегінде сөз қозғалып, ғалымдардың тақырыпқа қатысты тұжырымдарына баға беріледі. Сондай-ақ, адам өмірінің қысқа болуы, өмір сүріп жатқан жердегі ауа-райының шарттары, экология, әр түрлі ауру, сырқат және т.б. факторлардың әсерінен ажалдың ұзарып ұзармайтындығы мәселесі талқыланады.

Мақалада әуелі ажал сөзінің сөздік және терминдік мағыналарына тоқталып, ажал туралы Құран аяттарында қандай мағынада қолданылғандығы, муфассирлердің бұған қатысты түсіндірмелері кеңінен баяндалады. Хадис және кәлам ілімінде ажал мәселесіне қатысты жан-жақты ой тұжырымдар қарастырылады. Сонымен қатар ажал және өлімге қатысты халқымызда кездесетін кей бір түсініктер мен сенімдер талқыланады.

Ажал сөзінің тілдік мағынасы

Ажал сөзі, сөздікте «белгіленген уақыт», «мерзім», «өмір уақыты», «өлім сәті», «бір нәрсенің уақытының аяқталуы», «қарыздың төленетін уақыты» [1] сияқты мағыналарға келеді.

Араб тілінде «дена ажалуһу» тіркесі «өлім сәті жақындады» деген мағынаны білдіреді. Ажал сөзі өлім тақырыбына байланысты қолданылса, өмір мерзімінің толуын, өлімнің келетінін білдіреді [2].

Ажал сөзінің терминдік мағынасы

Термин ретінде «ажал» сөзі «адам үшін белгіленіп тағайындалған өмір мерзімінің аяқталуы және өмірдің соңы болып табылатын өлім» деген мағынаны білдіреді [2, 11 б]. Ажал – Алла тарапынан әрбір жаратылыс үшін о бастан тағдырына жазылған, өмір мерзімінің соңы болып табылатын өлім [3]. Алайда бұл анықтамалар тек қана жанды жаратылыстар үшін ғана қолданылады. Қолдану жеріне қарай басқа-басқа мағыналарды да өз ішіне қамтиды. Мысалға, әлем үшін қолданылса қиямет мағынасын, қарыз үшін қолданылса қарыздың төлейтін соңғы уақытының келгенін, ажырасқан немесе жолдасы қайтыс болған әйелдер үшін қолданылса күтуі міндетті болған иддет уақытының толғанын, кәпірлер үшін қолданылса олардың жойылуы мен қирауын білдіреді [4]. Қысқаша айтқанда ажал жанды жаратылыстың соңы, өмірдің аяқталуы дегенді білдіреді. Адамның өліміне ажал деп айтылғаны сияқты, әлемнің өліміне де қиямет деп айтылады [5].

Құранда ажал ұғымы және муфассирлердің ажал тақырыбына қатысты тұжырымдары

Құранда ажал сөзі туынды сөздермен бірге 56 жерде кездеседі. Аяттардағы контекстке байланысты ажал сөзінің басқа-басқа мағыналарда қолданылғанына куә боламыз. Бұл қолданыстардың барлығы сөздіктегі

«мерзім» мағынасымен тікелей байланысты. Фирузабидің еңбегіне жүгінсек, ажал сөзі Құранда бес түрлі мағынада қолданылған. Олар:

1. Тағдырда жазылған өлім мағынасында. *«Олардың ажалдары келген уақытта бір сәт болса да кешікпейді немесе азаймайды»* («Ағраф» сүресі, 34).

2. Белгіленген уақыт. Мұса пайғамбар тілінен айтылған *«Осы, мені мен сенің арамыздағы келісім бойынша, екі мезгілдің қайсысын орында-сам да маған қарсылық жоқ...»*. Қасас» сүресі 28- аятта осы мағынада қолданылған.

3. Кәпірлердің жойылып қирауы мағынасында. *«Кім біледі, бәлкім олардың ажалы келді»* («Ағраф» сүресі, 185).

4. Әйелдердің босанғаннан кейінгі күтуі міндетті болған мерзім (иддет). *«Ажырасқан әйелдердің күтуі керек болған мерзімі аяқталғанда...»* («Бақара» сүресі, 231).

5. Азап және жазалау мағынасында. *«Сені белгілі бір уақыт, яғни өлім сәтіне дейін азаптамай өмірде қалдырсын...»*. Нұх сүресі 4-аятта ажал сөзі азап ету мағынасында қолданылған [6].

Құранда әр адам үшін белгілі бір өмір мен өлім уақытының белгілеушісі Алла екендігі дәріптеледі. *«Ол сондай Алла сендерді балшықтан жаратып сонан соң өлім мезгілін белгіледі. Сонымен белгілі бір мерзімі де оның қасында. Сонда да күдіктенесіңдер ме?»* («Әнғам» сүресі, 2). Құрандағы осы аятта екі түрлі ажалдың бар екендігі туралы сөз етіледі. Бірінші *қаз*а ажалы, екіншісі *мусемма* ажалы [7]. Көпшілік муфассирлердің ойынша, бұл аятта екі түрлі ажалдан сөз етіледі және бұған қатысты тафсир кітаптарында әр түрлі тұжырымдар бар. Оларды төмендегідей тізімдеуге болады:

1. Бірінші ажал өлім, екінші ажал қиямет уақыты.

2. Бірінші ажал жаратылыс пен өлім арасы, екінші ажал өлім мен тірілу арасындағы мерзім немесе бұл мерзімнің соңы.

3. Бірінші ажал өмір мерзімі нақтыланғандардың және осы мерзім бойынша қайтыс болғандардың ажалы. Екінші ажал туысқандармен қарым-қатынас жасау, садақа сияқты қайырлы жұмыстар жасағандары үшін өмірі ұзаратындардың ажалы.

4. Бірінші ажал дүниеден өткен кісілердің ажалы, екінші ажал қазір өмір сүріп жатқандардың ажалы.

5. Бірінші ажал адамның әдеттегідей өмір сүріп қайтыс болатындардың ажалы (табиғи ажал), екіншісі, денсаулығы жақсы болса да қылқыну, тұншығу, отта жану, табиғи апат немесе әр түрлі сыртқы себептерге байланысты өмірдің аяқталуы (ихтирами ажал) [8].

Алғашқы көзқарасты Замахшари мен Бейзауи айтса, Шаукани, Ибн Ашур және Элмалылы Хамды Языр сияқты кейбір муфассирлер екінші көзқарасты қолдаған. Ибн Ашур бұл көзқарасты таңдауының себебін түсіндірер кезде, екінші ажалдың Алла тарапынан белгіленгендігін, бұл

ажал адамдар тарапынан білінбейтіндігін тілге тиек етеді. Оның ойынша алғашқы ажал әр бір адамның бұл дүниедегі өмірі. Өйткені, дүние салған адамның неше жыл өмір сүргенін басқалар да білетіндігі мәлім. Ал екінші ажал, яғни адамдардың өлімі мен қайта тірілу арасындағы мерзімнің қанша екенін Алладан басқа ешкім білмейді [9].

Әлі Имран 145-аятында Алланың қалауы болмаса ешбір адамның өлмейтіндігі білдірілген. Адамның қашан қайтыс болатындығы да белгіленген. Құртубидің түсіндіруі бойынша бұл аят өлімнің тағдырда жазылып қойылғандығын, бір адам басқа біреу тарапынан өлтірілсе де, өлтірілмесе де маңдайына жазылған ажалы келгенде одан құтылу мүмкін емес екендігін айтады. Өйткені аяттағы «муәжжәләһ» сөзі белгіленген мерзімді, «биизниллаһ» тіркесі болса, Алланың жазған тағдырын білдіріп тұр. Олай болса, пәленше кісі өлтірілмегенде өмір сүретін еді» деп айту мағынасыз болып есептеледі [10].

Хадис ілімінде ажал

Ажал тақырыбындағы хадистерді екі топқа бөліп қарастыруға болады.

Бірінші топтағы хадистер, ажалдың о бастан тағыйындалып белгіленгендігін, мерзімі толғанда ешкімнің бір сәт болса да артық өмір сүрмейтіндігін және ажалдың өзгермейтіндігін білдіретін риуаяттар. Бұл топтағы хадистерге қарасақ, тағдыр, ажал, ризық және адамның іс-әрекеттері ана құрсағында белгіленіп қойылған. Бұхаридің риуаят еткен бір хадисінде: «Алла елшісі былай деген: «Сендерден әр біреуің ана құрсағында қырық күнде құраласыңдар, содан соң алақа, кейін мүдғаға айналасыңдар. Сосын Алла осы төрт нәрсені белгілеу үшін періште жібереді: оның ризығын, ажалын, бақытты немесе бақытсыз болатынын жазады» (Бухари, Қадер, 1)

Жоғарыдағы риуаятқа қарасақ адамның бүкіл істеріне тіпті бақытты немесе бақытсыз болуына қатысты мәселелер де, Алланың о бастағы жазған тағдырында белгіленген.

Ажал тақырыбындағы екінші топ хадистертерге келетін болсақ, ахлақи іс-әрекеттер, яғни садақа, дұға, туысқандармен қарым-қатынас т.б сияқты істер ажалды өзгерте алатындығына қатысты риуаяттар болып табылады. Бұл риуаяттарды бірінші топтағы хадистермен салыстырғанда, адамның қалауы мен еркіндігі алға шығарылады. «Кім де кім ризығының артуын және ажалының ұзаруын қаласа, туысқандармен жақсы қарым-қатынаста болсын» (Бухари Әдеп, 12). «Садақа және туысқандармен жақсы қарым-қатынас өмірді ұзартады, бәлені жоқ етеді» (Ахмед б. Ханбел 3/226), «Ажалы келмеген бір иманды кісі, Алладан шипа сұраса құтылады» (Тирмизи, Тыб 32) сияқты хадистерде туысқандармен жақсы қарым-қатынас жасау, садақа және дұғалардың арқасында өмірдің ұзаратындығына нұсқау жасалады.

Хз. Пайғамбар оба сырқаты туралы: «Бұл аурудың бір жерде шыққанын естіген уақытында ол жерге кірмендер. Ал егер ауру сендердің өмір сүріп

жатқан аймақта болса, одан қашу үшін ол жерден шықпандар» (Тирмизи, Женаиз, 66, Муслим Селам, 92) деп ден саулықты қорғаудың маңыздылығын айтып кеткен.

Жоғарыдағы айтылған хадистерде ауруға және өлімге себеп болатын әр түрлі апат пен бәлелерден сақтанғанымызда өзімізге берілген, маңдайымызға жазылған өмірді соңына дейін сүруімізге болады деген қорытынды шығаруға болады. Әйтпесе жоғарыдағы айтылған сақтыққа қатысты насихаттардың еш қандай мағынасы қалмайды.

Әһлі сүннет ғалымдары бірінші топтағы хадистерді негізге ала отырып, екінші топтағы яғни құлшылық және іс-әрекеттеріміздің өмірді ұзартатындығына қатысты хадистерді тәуіл жасаған. Олардың пікірінше, белгіленген өмір мерзімінің ұзаруы немесе азаюы мүмкін емес [11]. Садақаның өмірді ұзартатындығына қатысты хадистер және өмірге себеп болатын кейбір құлшылықтар, адамдарды қайырлы жұмыстарға шабыттандыру мақсатында түсіну керек екендігін тілге тиек етеді. Өйткені құлдардың жасайтын құлшылықтары Алла тарапынан о бастан белгілі болғандықтан, олардың өмірлері Алланың мейірімділігімен ұзартылады. Әйтпесе, алғашқыдағы белгіленген өмір мерзімі, кейінгі уақыттардағы жасалатын құлшылықтармен ұзармайды.

Кәлам ілімінде ажал

Ажал тақырыбы кәлам ғалымдары арасында тағдыр мәселесімен бірге қарастырылады. Ең алғаш рет ажал мәселесін талас-тартыс тақырыбына еңгізген Мутазилиттер болып табылады [3, 382 б].

Мутазилиттердің Бағдат бағыты, Анғам сүресінің екінші аятын негізге алып, адамның қаза ажалы және мусемма ажалы деген екі ажалының бар екендігін айтады. Егер адамның ажалы сыртқы себептерге байланысты болмаса ол – мусемма ажалы, егер сыртқы себептердің салдарынан өлсе ол – қаза ажалы деген қорытындыға келеді. Олардың ойынша екінші жағдайдағы кісілердің, сыртқы себептерге тап болмаған жағдайда адам мусемма ажалына дейін өмір сүре алатынын тілге тиек етеді. Әйтпесе, кісі өлтірген адамды жазалау мағынасыз болады. Сондықтан да өлтіру кезінде, өлтірген кісі өлген адамның белгіленген ажалын қысқартқан. Егер өлтірілмегенде, Алланың ілімінде белгілі бір уақытқа дейін өмір сүретін еді. Мутазилиттердің пікірінше, туысқандармен жақсы қарым-қатынас жасау, қайырлы жұмыстар атқару сияқты амалдар өмірді ұзартады [3, 381 б]. Бағдат Муғтазила бағытының мәшһур ғалымдарынан Әбул Қасым әл Белхи әл Каби де екі ажал сенімін қабылдаған. Оның пікірінше, өлтірілген адамның біреуі өлтірілу, екіншісі өлім деп аталатын екі ажал бар. Өлім Алланың ісі, ал өлтіру пиғылы, өлтірген адамның ісі. Сол себептен өлтірілген адам, илаһи іс болып есептелетін өліммен емес, өлтіруші кісінің ісі араласуымен өлген. Осылайша оның табиғи ажалы қысқарған [12].

Мутазилиттердің арасында өлтірілген кісінің өлетінін немесе басқа біреу тарапынан өлтірілмеген жағдайда оның өлуі немесе өлмеуі белгісіз деген көзқарасты ұстанатын ғалымдар да болған. Мысалға, Мутазилиттердің энциклопедист ғалымы Қади Абдулжеббардың пікірінше, өлтірілген кісі егер өлмеген жағдайда, оның табиғи ажалына дейін өмір сүретіндігін қабылдау дұрыс емес. Өйткені, өлтірілген кісінің өмір сүруі және өлуі туралы мәселе нақтылықты емес ықтималдылықты білдіреді. Сондықтан да, бұл мәселеде әр екі жағдайда да ықтималдылық шеңберінің ішінде болып табылады [13].

Әһли сүннет ғалымдарының пікірінше, барлық адамның ажалы белгіленген, еш уақыт өзгермейді. Ешбір жан иесі тағдырда жазылған ажалы келмейінше өлмейді, ажалы келгенде де бір сәт де кешіктірілмейді. Өлтірілген кісі өлтіруші кісінің өлтіруімен емес, өзінің ажалымен өледі. Өйткені, Алланың ілімі мен тағдыры өзгермейді. Адам баласы, илаһи ілімнің қалайша әрі қай тәрізде әсер ететінін білмегендігі үшін, Алланың әмірлері шеңберінде өмірін сақтауы, басқалардың өміріне қастандық жасап ажалының келуіне себеп болмауы керек [14].

Имам Матуриди ажал мәселесін тағдырмен бірге алып Алланың шексіз ілімімен байланыстырады. Оның ойынша, адамдардың о бастан Алла тағала тарапынан тағдырда жазылған белгілі бір ажалы бар. Құранда Алла тағала: *«Сендер қайда болсаңдар да, тіпті мықты қорғандарда (жұлдыздарда) болсаңдар да өлім жетеді»* («Ниса» сүресі, 78) деп айтылған. Осыған сәйкес, Алла тарапынан тағдырға жазылып қойылған және белгіленген өмір, мерзімі жеткенде қандай жағдайда болмасын аяқталады. Бұл, біреу тарапынан өлтірілуі немесе табиғи өліммен де болуы мүмкін. Әйтпесе кей бір Мутазилиттердің айтқандары сияқты «өлтіру» мәселесі тағдырға жазылған өлімді қысқартып ажалын ерте тоқтатпайды [15].

Аяттар мен хадистерді зерттеген кезде мәселеге қай тұрғыдан баға берілуі өте маңызды. Әһли сүннет ғалымдары мәселеге Алланың сипаттары жағынан қараған. Адамда бір ғана ажалдың бар екенін қабылдайтындар мәселені Алла жағынан алып қарағандықтан туыскандармен жақсы қарым-қатынаста болу, дұға сияқты кей бір өмірдің ұзаруына қатысты хадистерді, құлшылықтардың өмірді ұзартпайтынын, өйткені Алланың мәңгі ілімімен барлық нәрсені біліп тағдырға жазғанын, өмірі ұзарған адамның сол құлшылықты жасайтындығын Алла о бастан білгендіктен адамға соған сай өмір бергенін айтады. Мәселеге осы жақтан қарасақ бұл көзқарасты дұрыс деуге болады. Ал егер дұға мен құлшылықтардың адам өмірін ұзартатындығына қатысты хадистерді адам тұрғысынан алып қарасақ, бұл көзқарасты да мүлдем қате дей алмаймыз.

Қорыта айтатын болсақ, ажал тақырыбы бойынша кәлам мазхабтары арасындағы келіспеушіліктер көбінесе екі түр ажалдың бар немесе жоқ екендігі және оның ұзарып ұзармайтындығы мәселесі төңірегінде болған.

Жалпы Мутазилиттер екі ажалдың бар екендігін, оның ұзарып азаюы мүмкін деген көзқарасты ұстанса, әһли сүннет ғалымдары жалпылай Құрандағы мухкем аяттарға сүйене отырып, адамдардың бір ғана ажалдарының бар екендігін, бұл да өліммен аяқталатындығын айтқан.

Ажал мәселесінің басқа қырлары

Дұға және емделудің қызметі

Дұғаның ажалмен арақатынасы, ажалдың дұға арқылы ұзарып ұзармауында болып отыр. Осы орайда ойымызға бір неше сұрақтар келуі мүмкін. Тағдырдың алдында дұғаның қызметі қандай, оның тағдырға әсері бар ма? Дұға мен тағдыр өзгермесе не үшін дұға жасаймыз? Дұғаның пайдасы жоқ екендігі туралы көзқараста болған кісілердің тарихта болғандығын Фахреддин Рази айтып өткен [16]. Бұл көзқарастарға қарсы мұсылман ғалымдары төмендегідей жауап берген. Тағдырға сене отырып, дұғаны тәрік етудің орнына, дұғаны тағдырдың бір бөлшегі деп есептеу ақылға қонымдырақ деп айтуға болады [17]. Дұғамен бәленің қайтарылуы, Алла тағаланың жазған тағдырында бар. О бастан дұғамен байланысты етіп тағдырға жазылған істер, дұғамен жүзеге асады. Дұғалар әр түрлі бәлелердің қайтарылуына Алланың мейірімділігіне бөленуіне себеп болуы мүмкін. Қалайша қалқан оқты кері қайтарса, дұғалар да бәлелерді қайтарады [18].

Ғалымдар бүгінгі күнде де дұғаның адам өміріне және оның болмысына әсері жағынан зерттеулер жүргізіп оң нәтижелерге қол жеткізгендігін зерттеулерден байқауға болады.

Дұғаның, денсаулыққа әсері жағынан биология және медицина ғылымдарында қабылданғаны шындық. Дәрігерлердің көбінесе «науқасқа рухани күш беруі, көңіл күйін көтеруі, моралін арттыруы» сияқты әдістері де бұған үлкен дәлел. Ғасырымыздың медицинасында да, дәрі және емделудің қасында сырқаттың көңіл күйін көтеруге де өте қатты мән беріледі [19].

Тамақтану және экологиялық шарттар

Баршамызға мәлім, адамдағы қарттық – жасушалардың азаюы мен жойылуы арқылы байқалады. Ғалымдардың зерттеулерінде қарттықтың мерзімін ұзартуға болатындығына қатысты тұжырымдар кездеседі [20].

Алғашқы адамдар табиғи орта шарттарында және өнеркәсіп қоғамынан ұзақ өмір сүргендіктен, олар бізге қарағанда әрі күшті әрі денсаулығы мықты болғандығы тарихи шындық. Әрине, бұл жерде табиғи өнімдермен тамақтану адам денсаулығы үшін өте маңызы зор. Қазіргі таңда да, ауылды жерлерде, тау және жайлауларда өмір сүретіндердің денсаулықтары мықты әрі ұзақ өмір сүріп жатқандарының куәсі болып отырмыз. Ал қала өмірі, әсіресе үлкен қалалардағы кей бір экологиялық мәселелер адам денсаулығына жан жақтан қауіп төніп тұрғанын білеміз. Әсіресе артта қалған мемлекеттердегі жоспарсыз урбанизация, бұл қауіпті арттыра

түсуде. Жолдардағы кептеліс оқиғалары күйзеліс, жүйке ауруы сияқты әр түрлі теріс психологиялық нәтижелерге алып барып жатқаны белгілі [21].

Статистикалық мәліметтерге қарайтын болсақ өнеркәсіп саласының дамыған мемлекеттерінде орташа өмір 73-81 жас арасында болса, артта қалған немесе даму жолындағы елдердің орташа өмір сүру жасы 51-64 арасын көрсетеді. Сол мемлекеттердің экономикалық табыстарына қарайтын болсақ, адам басына түсетін табыс пен білім беру жағынан алдыңғы қатарларда болған өнеркәсібі дамыған мемлекеттердегі орташа өмір сүру жасы жоғары екенін көрсетеді. Орташа өмір сүру жасы төмен болған мемлекеттердің адам басына келетін табысымен білім беру жағынан өте төмен екендігі анықталған [22].

Демек бұл статистикалық мәліметтер адамның ұзақ өмір сүруіне мемлекеттің экономикалық жақтан дамыған болуы, адам басына түсетін табыстың жоғары болуы сияқты факторлар да әсер ететіндігін көрсетеді.

Дәстүрлі дүниетанымымызда ажал түсінігі

Адамның басына келетін ажалдың қашан немесе қай тәрізде келетінін тек Алла ғана білетіндігіне қатысты сенім, қазақтың дүниетанымында да орын алған. Мысалға, *«ажал ажарға қарамайды», «ажалдан алтын беріп құтылмас», «ажал жасқа қарамайды», «Тәуекел ет те тас жұт, ажал жетпей өлмек жоқ», «Қырық жыл қырғын болсада, ажалды өледі», «Ажалды өле ме, аурулы өле ме», «Ажал жетпесе оқжетпейді», «Ажал мен ақымаққа дауа жоқ», «Ажал айтып келмейді, өткен қайтып келмейді» «Ажалдан ақша беріп құтылмайсың»* сияқты мақалдар Алла тарапынан тағдырға жазылған өлім келгенде, жасқа, абыройға, бет-бейнеге немесе байлыққа қарамайтындығын білдіреді. Дәстүрлі сеніміміздегі ажал түсінігі де жоғарыда атап өткен әһли сүннет ғалымдарының тұжырымдарымен ұштасып жатыр. Десе де халық арасында кездесетін исламның негіздерімен ұштаспайтын кейбір теріс сенімдер мен әдеттер де кездесіп жатады. Мысалға, *«Түнде кімнің үйінің төбесінде байғыз сайраса сол үйден өлік шығады», «егер қайшының ауызы ашық қалса онымен кебін қырқылады»* сияқты исламның негізіне қайшы кейбір сенімдер де жоқ емес.

Қорытынды

Мақалада Құранда «ажал» ұғымының мән-мағынасы туралы сөз етіліп, осы төңіректе «адам өзінің ажалын өзгерте алады ма?», «дұға мен құлшылықтар ажалдың ұзаруына себеп бола алады ма?» сияқты сұрақтар талқыланды.

Ажал туралы әсіресе «өлтірілген кісінің» өліміне қатысты мәселе көптеген талас-тартыстарға себеп болған. Мазхаб иелері өзінің көзқарастарын қорғау үшін ақли және нақли дәлелдерді ортаға қойған. Ажал мәселесін нақты бір қалыпқа салып шеңберін айқындау өте қиын.

Сондықтан да мазхабтар арасында әр түрлі пікір мен көзқарастарға себеп болған. Олардың бір тоқтамға келуінің мүмкін емес екендігі тарихи шындық. Тіпті Мутазила мазхабының ішінде өзара келісімге келген нақты көзқарас жоқ деуге болады. Олардың арасында әһли сүннетке сай келетін кей бір көзқарастарды да көруіміз мүмкін.

Жоғарыдағы көзқарастарды бір-бірімен салыстыра отырып әһли сүннеттің көзқарасы шындыққа жақынырақ деп айтуға болады. Өйткені, ажал нақты болатын шындық. Басқа бір сөзбен айтқанда, ажал қай тәрізде келсе де өлім уақытының дәл өзі болып саналады. Осы себептен, пәленше егер өлтірілмегенде өзінің табиғи өміріне дейін өмір сүреді деп айту дұрыс емес. Себебі, бұл көзқарас ықтималдылықты білдіреді. Ықтималдылық дегеніміз әр түрлі болады, тіпті шексіз дей аламыз. Ал ажал болса ықтималдылық емес, нақты болатын шындық.

Тамақтану шарттарына келетін болсақ, қоғамның тамақтану мәдениеті сол аймақтағы ауа-райы мен экология, егіншілік, шаруашылық, өнер кәсіп сияқты көптеген факторлардың себебімен дамып, өзгеріп отырады. Сол себепті адамның өміріне де тікелей әсері бар. Бірақ адамның қандай өмір сүретіндігі және қандай тамақтанатыны Алла тағала ілімінің шеңберінде болып табылады. Сондықтан да, адамға соған қарай өмір тәрізі белгіленген.

Әдебиеттер

- 1 *Ибн Манзур*. Лисанул араб. – Бейрут, 1968. – Т. 9. – 11 б.
- 2 *Рағиб әл Исфакхани*. Муфредат. – Бейрут, 1990. – Т. 1. – 11 б.
- 3 *Джихат Тунч*. Туркия Диянет Ансиклопедиси. – Стамбул, 1994. – Т. 10. – 380 б.
- 4 *Фуат Абдулбақи*. Мужем. – Мысыр, 1870. – Т. 1. – 19 б.
- 5 *Хасан Арал*. Ахырет инанжымыз уә йениден дирилиш белгелері. // Диянет. – Анкара, 1998. – 50 б.
- 6 *Фирузабади*. Бесаиру Зеуит Темзил. – Бейрут. – Т. 2. – 108 б.
- 7 *Мухаммад Есет*. Құран месажи. – Стамбул, 1996. – Т. 1. – 223 б.
- 8 *Элмалылы Хамды Йазыр*. Хақ діні құран ділі. – Стамбул, 1935. – Т. 3. – 1877 б.
- 9 *Ибн Ашур*. Эт-Тахрир уәт-тануир. – Тунис, 1984. – Т. 4. – 130 б.
- 10 *Құртуби*. Әл-Джами. – Бейрут, 1985. – Т. 4. – 146 б.
- 11 *Өмер Насухи Билмен*. Муваззах илми келам. – Стамбул, 1959. – 241 б.
- 12 *Әбу Мансур Абдулкахири б. Тахир әл Бағдади*. Усулид дин. – Стамбул, 1928. – 143 б.
- 13 *Қади Абдулжәббар*. Шәрху усулул хамсә. – Каир, 1988. – 784 б.
- 14 *Әмруллах Юксел*. Систематик Келам. – Стамбул, 2011. – 119 б.
- 15 *Саим Йепрем*. Ираде хурриети уә имам Матуриди. – Стамбул, 1984. – 322 б.
- 16 *Фахреддин Рази*. Мефатихул ғайб. – Бейрут, 2005. – Т. 4. – 372 б.
- 17 *Мехмет Сойсалды*. Құран кәріме гөре дуа. – Стамбул, 1999. – 72 б.

- 18 *Әбу Хамид Мухаммед Газали*. Ихйа улумид дин. / Ауд. А. Сердароғлы. – Стамбул, 1974. – 958 б.
- 19 *Селахаттин Парладыр*. Туркия Диянет Ансиклопедиси. – Стамбул, 1994. – 533 б.
- 20 *Клауде Вилле*. Генел Биоложи. / Ауд. Н. Шишли. – Стамбул, 1979. – 600 б.
- 21 *Осман Карадениз*. Әжәл узерине. – Измир, 1992. – 84 б.
- 22 *Selim Jahan*. Human development report 2015. – New York, 2015. – 24 p.

Резюме

Нурматов Ж.Е. Вопрос времени смерти в исламе

Среди мусульманских ученых проблема «ажал» (время смерти) является одной из многообсуждаемых тем. О смысле категории ажал и о его формах и изменчивости, об особенностях (ажал) убитого человека среди ученых имеется различные взгляды.

В данной статье рассматривается литературный и терминологический смысл понятии слова «ажал» (время смерти), использование смысловых видов слова «ажал» в аятах Корана, комментариях муфассиров. Также рассматривается мнению ученых о использование слова ажал в хадисах и каламе и основание некоторых понятии в обществе о смерти и ажале.

В данной статье излагается причины краткосрочности жизни человека и о причинах влияние экологии, среды обитания, условие погоды и виды заболеваний на жизнь человека и то что оказывают ли они влияние на «ажал» (время смерти) человека.

Ключевые слова: Время смерти, смерть, судьба, Коран, хадис, вера

Summary

Nurmatov Zh.Y. The Problem of the Death Time in Islam

The death time (ajal) is one of the essential issues which discussing among the muslim scholars. There are a lot of thoughts about meanings of the death time, its forms (types), variabilities and the peculiarities of the deceased man.

At first in this report deals with the problem about the literal and the term meanings of the word «ajal» (death time) and its usage in quran and interpretations of muslim scholars. Furhermore, this report includes various thoughts and assessments related to the death time (ajal) on the field of hadis and kelam, and also reveals some interpretations about death time (ajal) in society.

In addition, the article deals with the problem, the reasons of short life of human which involve some issues such as the geographical ambit, climate and environmental conditions, various diseases and the effect of them on human death time (ajal).

Keywords: Death time, Death, Destiny, Quran, Hadis, Belief.

Пірімбек Сүлейменов¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аннотация. Мақалада біздің заманымыздан бұрынғы кезеңнен бастап қазіргі кезеңге дейінгі діни сана мәселесі қарастырылады. Діни сана ол қоғамдық сананың бір бөлшегін құрайды және оның бастамасы тұлғааралық қарым-қатынастан басталуы туралы пікір айтылады. Дүниетаным мен сенім тұлғаның ішкі рухани өмірінің негізін құрайды және адамның сыртқы мінез-құлқысынан айқындалады. Дінде адамның тұлғалық дамуы мен бағыттылығын айқындайтын сенім болады. Қазақ халқының Тәңірге, Ұмайға сенімі, ата-бабаның аруақтарына сиыну, шаман дінінде бақсылық түрлер және ислам діні кең тарауы қазақ халқының мәдениетінің, діни дүниетанымының және психологиялық ерекшеліктерін білдіреді. Мақалада адам іс-әрекетіне талдау жасауды адамның сенімінен бастау қажет екені айтылады. Сол ежелден келе жатқан наным-сенімдер осы күнге дейін сақталып, қазақ халқы өз этностық өзгешелігін жоғалтпаған. Сондықтан, қазақ қоғамындағы діни санасының қалыптасуы мен даму ерекшеліктерін қазіргі таңда терең және жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Түйінді сөздер: Алла, «құдай» (тәңірі), ұмай, шамандық, ата-баба аруағына сиыну, атеист, бақсылық, этнос, ислам т.б.

Қазіргі кезде өмір сүріп отырған қоғамымыз эволюциялық өзгерістерге ұшырауда. Түбегейлі бетбұрыстар экономика, саясат және рухани салаларда да кеңінен орын алуда. Қалыптасқан ұғым, түсінік, құндылықтар көп ретте қайта қаралып тіптен қарама-қарсы жағымен де ұштасып отырған жағдай бар. Осы уақытқа дейін кеңестік қоғамда коммунистік идеологияға сыйыспаса да, ашық түрде орындалып келген бірден-бір идеология дін болып келеді. Ал енді қоғамдық өмірімізде діннің, діндарлардың, сондай-ақ діни ұйымдардың қаншалықты дәрежеде толық мәнінде болғандығы ашық айтылып келеді. Кеңестік кезеңдегі оқу орындарында діннің тарихы мен теориясынан гөрі ғылыми атеизм мәселелері, атеистік тәрбие жолдары басымырақ қарастырылып, оқу бағдарламаларынан дін туралы толығырақ мағлұмат алу мүмкін болмады. Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңі дінге, оның қоғамдағы алатын орнына, рөліне жаңаша қарап бағалауды қажет етіп отыр. Осы ретте дін және діни сананың қалыптасу тарихына халықтың рухани мәдениетімен байланыстылығын еске ала отырып талдау жасау ғылыми зерттеулердің тақырыбы болуы тиіс.

Діни сана – белгілі бір діни идеялар мен құндылықтарға қатыстылық, сонымен қатар белгілі бір дін және діни топ құрамында болу. Адамда діни сана өмірдің әр түрлі кезеңдерінде және әр түрлі жағдайларда қалыптасады. Ол адамның діни қарым-қатынастар жүйесіне қосылуы және діни идеялар мен құндылықтарды қабылдауы арқылы жүреді. Негізінен діни сана отбасында, қоршаған ортаның, діни тәлімгерлер мен уағыздаушылардың ықпалымен қалыптасады. Кейде адамдар ішкі толғаныстың және одан кейін болған психологиялық таңдаудың нәтижесінде діндар болады. Мұнда көп нәрсе тұлғаның жеке ерекшеліктеріне байланысты. Діншілдікке ие болу және оны ұстау үрдісі діни тәжірибе деп аталады. Адам мен топтың діни тәжірибесі оның дүниеге көзқарасын, мысалы, мұсылман не христиан болудың мәні туралы, біреудің басқалардан қандай айырмашылығы бар екені туралы түсініктерді қалыптастырады. Халықтың діни бірыңғайлығының қалыптасуына оның географиялық орны, жазуы, тұрмыстық түсініктері әсер етеді. Мысал: түркілердің санасы үшін шежіре мен жеті ата маңызды болды, ата-баба аруақтарын қадірлеу салты оларды өз шежіресін, жеті атаға дейінгі аталардың ерліктерін білуді міндеттеді. Әр ер адам өзінің іс-әрекеттерін жеті ұрпақтың бағалайтынын түсінді. Ата-бабаға табыну және Тәңірге деген сенім түркілерді ерлік жасауға ұмтылдырды, адамгершілік тазалықты міндеттеді. Қазақи сананы толеранттық, шыдамдылық, ұрпақтар сабақтастығымен байланыстырады. Қазақ санасының ашықтығы мен ымырашылдығы Қазақстандағы дәстүрлі емес діндердің кең таралуы мен теңдігінен байқалады. Қазақ санасында этникалық пен конфессионалдық арасында қатаң байланыс жоқ. Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзін исламмен байланыстырмайды. Журналистің діндарсыз ба деген сұрағына Н.Ә. Назарбаев: «Мен өзімнің коммунистік өткенімді жоққа шығармаймын, сондықтан бұл сұраққа жауап беру мен үшін қиын... Пасха кезінде мен православтық шіркеуге, Рамазанда – мұсылмандық мешітке барамын... Құдайдың – біреу, ал адамдар оған әр түрлі жолмен барады деп ойлаймын», – деп жауап берді [1].

Профессор А.Г.Косиченко қазақстандық діни сана туралы келесідей жазады: «Діни сана Қазақстандағы діни жағдайды субъективті жағынан – оның діншіл де, діншіл емес те қазақстандықтардың санасында қалай көрініс табатынын көрсететін кешенді және интегративті көрсеткіш болып табылады. ҚР халқының діни санасының құрылымы қиын: діншілдердің бір бөлігі Қазақстан үшін дәстүрлі болып табылатын дінді ұстанады, ал екінші (анағұрлым аз) бөлігі жаңа діни қозғалыстардың ұстанушысы болып келеді. Дінге қатысты халықтың енжар бөлігі, сонымен қатар өздерін атеистер деп анықтайтын қоғамның едәуір үлкен бөлігі бар. Атеистік және діни көзқарасты ұстанушылар болып табылатын Қазақстан халқының бұл сегменттері жиынтығында діни сананың феноменін құрайды» [2]. Қазіргі заманғы қазақи діни сананың бір элементі «қазақ – демек мұсылман» деген стереотип болып табылады, яғни ұлт діни қатыстылықтың белгілеріне ие бола бастады. Қазақстанда дін

этникалық және мәдени нышан ретінде көрініс табады. Өзін мұсылман деп санай отырып, қазақтар исламды ата-бабаларының діні деп мойындайды. Бірақ қайда барарын, ары қарай не істерін білмейтіндер үшін ислам тарихи-рухани мұрадан гөрі, эскапизм болып табылады. «Исламды қабылдаған басқа халықтар сияқты, қазақтарда да ислам пайда болғанға дейін қалыптасқан дәстүрлі діни нанымдармен тығыз байланысты. Көшпелі қазақтардың көзқарастары жеткілікті дәрежеде үйлесімді және оны ұстанушылардың барлық қажеттіліктеріне жауап береді, ол адамның ғарышқа, табиғатқа, басқа адамдарға қатыстылығын бекітеді. Көшпелі қазақтар әрқашан өздері тұратын ортамен үйлесім заңдары бойынша өмір сүрген. Олардың дәстүрлі діни кешені жердегі болмыстың әлемдік, ғарыштық өріспен өзара байланысы туралы түсініктерге арқа сүйеген. Көшпендінің санасында табиғат құбылыстарында адамға әсер ететін, оның тағдырына оң не теріс ықпалын беретін мәңгілік, түсіндіруге келмейтін құдіретті күш бар деген түсінік болды [3]. Қазақтардың қазіргі діни санасы сыртқы жағдайлардың, тіпті күштеудің нәтижесінде қалыптасты. Белгілі философ, профессор, протоқазақтардың философиясы бойынша маман М.С.Орынбеков: «Қазақстанның байырғы тұрғындары үшін, барлық ежелгі түркілер сияқты тарихи алғашқы діни ағым болып тәңірлік дін табылды... Түркілер дүниетанымының ерекшелігі Аспанды құдай деп тану болды, түркілер оған ең жоғарғы құдіретті күш ретінде қарады, одан жоғары еш нәрсе жоқ деп санады, сондықтан таудың шыңын Хан-Тәңірі деп атады... Көшпенді түркілер мен малшылар өмірінің ерекшелігі үнемі аспанды, өз құдайларын бақылаудан көрінеді, ол жерде дұрыс бағдар ұстауға мүмкіндік берді. Аспан күмбезін үнемі бақылаудың арқасында дала тұрғындары көші-қон үшін ең қолайлы бағдарларды жасай алды. Аспан жұлдыздарының орналасуын білу оларға болмыс көзқарасынан қарауға себепкер болды. Көк Тәңірі – бір мезгілде құдай да, шынайылық та, бірліктегі нышан... Тәңірлік шын мәнінде монотеистік наным болды, онда жоғарғы құдай біреу, ал қалғандары оған қызмет етумен айналысады. Осы негізде діннің тотемистік, шамандық және тәңірлік деңгейлері бөлінді, тәңірлік деңгейде тотемдік түсініктің шаманизмге өтуі байқалады. Осы деңгейлерге байланысты, Тәңірге бәсекелес жағдайына түсетін құдайлардың негізгі әйел бейнелері – Жер-Су және Ұмай-анамен күрделі эволюция орын алды», – деп жазған [4]. Бақсылық – қазақтардың діни салтындағы исламға дейінгі кезеңнен қалған ең көрнекті құбылыстардың бірі. Бақсылық – әр түрлі халықтардағы рулық құрылысқа тән анимистік нанымдар мен сенімдердің кең жүйесі. Олардың ортақ белгілері ата-бабаларға табынудың болуы, сонымен қатар ерекше, экстатикалық күйге түсе алатын және ұстанушылардың түсінігі бойынша, осы күйде о дүниемен байланыс орнататын бақсылардың салт-жораларды орындауы болып табылады.

Қазақтардың діни санасының ары қарай дамуы діни конформизм ұғымымен байланысты. Ресейлік дінтанушы, дін әлеуметтанушысы

И.Н.Яблоков діни конформизм туралы былай деп жазады: «Діни конформизм топтық ықпалдың әсерінен пайда болады; сыртқы және ішкі болуы мүмкін. Сыртқы конформизм кезінде индивид өзінің нанымдары мен мақсаттарын «жасырады» да, ықпал жоғалған кезде оларға қайта ие болады. Ішкі конформизм сырттан міндеттелген көзқарас, догматтар, құндылықтар, ойлар, канондар, нормалар топтық ықпал ету аяқталғаннан кейін де адам үшін бағдардың қайнар көзі болуын тоқтатпайды. Стимул ретінде діни құлақ салу, оңашалану қорқынышы, діни ұйымда барынша жоғары мәртебеге ие болуды тілеу және т.б. орын алады [5]. Қазақстандағы ислам, сөз жоқ, конформизммен байланысты. «Қазақтардың барлығы мұсылман» деп өзін мұсылмандармен ұқсататын қазақтың кейбіреулері мүлдем құдайға сенбеуі мүмкін. Қоғамдағы үстемдікке ие дінге қатысты конформизм болмаса, мұндай өзіндік идентификациялау ешқандай мағынаға ие болмауы мүмкін. Өзін мұсылман деп атайтындардың көпшілігі исламның салт-жораларын, мейрамдарын және парыздарын орындамайды. Жалғыз кеңінен тараған, орындалатын салт-жоралғы – сүндетке отырғызу. Мұндай діндарлық туралы Абай Құнанбаев: «Қазақ құлшылығым құдайға лайық болса екен деп қам жемейді. Тек жұрт қылғанды біз де қылып, жығылып, тұрып жүрсек болғаны дейді. Саудагер несиесін жия келгенде «тапқаным осы, біттім деп, алсаң – ал, әйтпесе саған бола жерден мал қазам ба?» дейтұғыны болушы еді ғой. Құдай тағаланы дәл сол саудагердей қыламын дейді. Тілін жаттықтырып, дінін тазартып, ойланып, үйреніп әлек болмайды. «Білгенім осы, енді қартайғанда қайдан үйрене аламын» дейді. «Оқымадың демесе болады дағы, тілімнің келмегенін қайтушы еді» дейді. Оның тілі өзге жұрттан бөлекше жаратылып па?» – деп жазады [6].

А.Г.Косиченко тәжірибемен шұғылданбайтын діндарлар туралы: «Діни сана жалған болуы мүмкін. Адамдар көбінесе өз саналарында өздерін олай деуге негіздері аз бола тұра діндар деп санайды. Осылайша феномені әлі де жеткілікті зерттелмеген алдамшы діни орта қалыптасады. Жалған діндар адамдар Қазақстанның тұрақтылығына белгілі бір қауіп төндіреді. Біріншіден, мұндай ортаның болуы діндарлар санын аса көтеріп жібереді, ал бұл діни саясат саласында дұрыс стратегияны жасауға мүмкіндік бермейді. Екіншіден, жалған діндар адамдар діни білімнің таяз болуы және саналарында ұстап тұрушы діни факторлардың болмауы себепті шын діндарлармен салыстырғанда, дін атынан наразылық жасауға көбірек дайын болады. Үшіншіден, олар діни құндылықтарды салыстырмалы (өздерінің бұрмаланған діни түсініктеріне сай) етіп, дінді бұзады. Осы себептерге байланысты мемлекеттік-конфессионалдық қатынастарды дамыту механизмдерін жасау кезінде жалған дін феноменіне аса назар аудару керек» – деп жазған.

Бірақ исламның Қазақстан аумағына күштеу жолымен енгенін де ұмытпау қажет. М.С. Орынбаев жазғандай: «Араб әскербасының әскері ис-

ламды қазақ даласына найзаның ұшында алып келді» [7]. Ислам мәдениетінің қазақ халқының дініне, саясатына, мәдениетіне, тілдік және әлеуметтік қатынастарына үлкен әсер еткенін айта кету жөн. Бүгінде күнделікті қарым-қатынаста қолданылатын көп сөздер қазақ тіліне араб тілінен енген. Мысал ретінде: мектеп, адам, дәптер, қалам, мәдениет, сабыр, нұр, иман, сағат, қуат және т.б. көптеген сөздерді келтіруге болады. Ислам мәдениетінің әсері қазақтардың қазіргі күнгі күнделікті өмірлерінде де байқалады. Көптеген қазақ ер-азаматтары амандасқан кезде «Ассалам- уағалейкум» дейді, ол араб тілінен аударғанда «Аллахтан саған береке» дегенді білдіреді. Бүкіл әлемдегі мұсылмандар бір-бірімен осылай амандасады.

Қазақ халқының діни жағдайын қазақ ғалымы, тарихшы және этнограф Шоқан Уәлиханов зерттеді. 1822 жылдан бастап қазақ даласына патша билігінің келуімен исламның мықтап орнығуы, жоғары білімді Ш.Уәлиханов үшін өрескел болды. Ол бұл туралы өзінің көптеген еңбектерімен зерттеулерінде шебер жазады. Өз халқының рухани көзқарасын зерттей отырып, Ш.Уәлиханов өз заманындағы қазақтардың бақсылықты көбірек ұстанатынын, мұсылмандыққа қарағанда, бақсылық салттарды көбірек орындайтыны туралы жазады. Ш.Уәлихановтың осындай қорытындылары оның «Қырғыздардағы шамандықтың қалдықтары» атты мақаласында көрініс тапты, онда ол: «Қырғыздар – мұсылмандар, бірақ олар шамандық рәсімдерді ұстанатыны не мұсылмандық салтты шамандық сеніммен араластыратыны туралы барлық жазушылар жазады және барлық дерлік географиялық нұсқаулықтарда осылай жазылады. Қырғыздарда ол мұсылмандық нанымдармен араласып, мұсылмандық деп аталатын бір сенімді құрады, бірақ олар, Аллаға және сол мезгілде онгондарға (аруақтарға) сенген, мұсылман әулиелер зираттарында құрбандық шалды, шамандарға сенді және мұсылмандық қожаларды құрметтеді. Отқа табынды, ал шамандар онгондарға (аруақтарға) бірге мұсылмандық періштелерді шақырып, Аллахты ұлықтаған. Мұндай жағдай исламның орыс өркениетімен бірге біздің далаға енген уақытына дейін жалғасты, әрі бірбеткей татарлармен тәрбиеленген сауатты балалар ата-бабаларының әдет-ғұрыптарына теріс бұрылып, байқаған жерлерінен оларға тыйым салып, қудалады. Бірақ, дегенмен, шамандық сенімнің негіздері мұсылмандық бірқұдайлылықпен шайқалған болатын».

Патша үкіметімен өткізілген қазақтарды мұсылмандандыру большевиктердің билікке келуімен тоқтатылды. XX ғасырда кеңес билігінің орнатуымен қазақ халқын ислам мен араб жазуынан қол үздіруге бағытталған мақсатты жұмыс жүргізіле бастады. Мұсылмандардың діни белсенділігі түншықтырылды. 1920-1930 жылдарда көптеген мешіттер жабылды. Дін үшін оңай емес уақытта көптеген мұсылмандар жасырын түрде намаз оқып, ораза ұстауды жалғастырды, ифтар өткізді. Қазан революциясы исламның негіздерін айтарлықтай бұзды. Қазақтардың өзгерген өмір сүру салты діни

әдет-ғұрыптардың жойылуына және қазақ халқының көпшілігінде атеистік көзқарастың қалыптасуына ықпал етті. КСРО ыдырауының басталған кезеңінде Қазақстан Орта Азиядағы ең «зайырлы» мемлекеттердің бірі болды. Исламның «тұрмыстық» нысанда болуы, тұрғындардың көп бөлігі қазақтар болып табылатын, республиканың оңтүстік аудандарында байқалды. Қазақстанның солтүстік аймақтарындағы діншілдік деңгейі, жергілікті қазақтар өте тығыз байланыс жасаған, орыс тілді халықтардың деңгейімен бірдей болды. Қазақтар мен орыстардың көпшілігі, басқа азаматтар сияқты кеңестік атеизмді ұстанды. М.С.Горбачевтің либералды реформаларының барысында және 1991 ж. КСРО-ның құлауынан кейін қазақтар арасында протестанттар мен мұсылмандар белсенді миссионерлік жұмыс жүргізе бастады. Бұған қоғамда қалыптасып жатқан психологиялық ахуал да жағдай жасады. Өз балаларына тиянақты діни білім бергісі келгендер, оның ішінде балаларын шетелде оқытуға дайын адамдардың саны көбейді. Бұл адамдар идеологиялық және саяси бағыттарын танып-білместен, түрлі шетелдік рухани орталықтармен әртүрлі байланысқа шықты.

Қазақтарға көптеген діни сәйкестік тән. Исламның тәңірлікпен, шамандықпен, аруақтар культімен діни синкретизм құбылысы кең тараған. О.Е.Жанайдаров: «Прототүркілік «Тәңір», парсылық «Құдай», арабтың «Аллах» сөздері әр түрлі тілдерде бір мағынаны білдіреді. Қазақтар өзінің табиғи қабілеттілігі себепті олардың үшеуін де қолданады, осылайша: «Тәңір жарылқасын!», «Құдай сақтасын!», «Алла-тағала байлық-береке берсін!» дейді. Аталған әр жағдайда жоғарғы құдай – аспан құдайы – Тәңір туралы айтылады. Мұсылмандықты қабылдағанына қарамастан, қазақтар өздерінің түп-тамырын, өздерінің негізгі діні – тәңірлікті ұмытқан жоқ». Халық мәдениетіндегі дәстүрлі діншілдік пен жаңадан қабылданған діншілдіктің бірігуі қоғам санасында, салттық тәжірибеде көрініс табады. Мысалы, үйлену той, жерлеу салттарына дәстүрлі тәңірлік дін мен шамандықтың көптеген элементтері енген. С.Орынбековтің синкретизмнің қазақтардың діни санасын қалыптастырудағы рөлі туралы керемет сөзі бар: «Протоқазақтардың діни көзқарасының синкретизмі – діни көзқарастардың керемет қоспасы болып табылады, оған өз кезегінде қазақтардың басқа халықтарға деген толеранттығына айналған ашықтығы жағдай жасады [7, 228 б.]. Ұлттық мәдениеттің, тілдің, біздің ұлттық болмысымыздың жоғалуына орыс тілде сөйлейтін қазақтарды жиі кінәлайды. Оларды «шала-қазақтар» және өз тегін білмейтін мәңгүрттер деп атайды. Өкінішке орай, өзінің ұлттық санасын ұмытуға ұмтылушылық туған тілді еркін меңгерген мұсылман-қазақтардың арасында да байқалады. Мәселе исламның дінді ұстанушылар өмірінің барлық салаларын: өзін-өзі ұстауды, тойды қайда және қалай өткізуді, баланың есімін кім деп қоюды, нені қашан жеуге болатындығын реттейтіндігінде. Кез келген дін – халықтың тек рухани емес, материалдық мәдениетінің негізі. Дәл осы жерде «таза ислам» мен

қазақ мәдениетінің қақтығысы, қарама-қайшылығы орын алады. Хиджаб, никаб, толарсаққа дейін шалбар кию – арабтардың киімдері мен ұлттық мәдениетін насихаттау. Жаппай исламға берілу, кеңестік режим сияқты, біздің мәдениетімізге де қолайсыз әсер етеді. Бұрындары, кеңестік режимде, қазақ мәдениетінің орыс тілді ортада ассимиляциялану қаупі болса, қазірде ислам қауымдастығына толықтай еніп кету қаупі төніп тұр.

XIX ғасырда Шоқан Уәлиханов бізді осы туралы ескерткен болатын. Шоқан Уәлихановтың қазақ халқының әлеуметтік, мәдени және рухани қалыптасуы туралы алаңдаушылығы оның «Даладағы мұсылмандық» атты еңбегінде анық көрініс тапқан: «Мұсылмандық біздің қанымыз бен жанымызға әлі сіңіп үлгермеді. Ол болашақта халықтың бөліну қаупін тудырады. Қырғыздар арасында Мұхаммедтің атын да білмейтіндер көп, біздің шамандар даланың көп жерлерінде өз мәнін жоғалтпаған. Ресейдегі әулие Нестор кезіндегідей біздің далада қазір қос дін кезеңі орын алып тұр. Біздің кітаптар ежелгі Русь кітаптарындай өз көнелігін өзі қудалап келеді. Татар молдаларының, ортаазиялық ишандар мен жаңа ілім прозелиттерінің ықпалынан біздің халық барған сайын жалпымұсылмандық бейнені иеленіп барады. Діндар қырғыздар Меккеге баруды бастады; біздің баяндар ұлттық қиссалардың орнына халықтық өлеңдерге салынған мұсылмандық апокрифтерді айтып жүр» [8].

Қазақстан Республикасында кейбір дерек көздерінің мәліметтері бойынша қазіргі таңда мемлекет ішінде саны 495 адам болатын 24 радикалды сәләфистік джамааттар бар көрінеді. Сәләфия – ислам дамуының әр түрлі кезеңдерінде ерте мұсылмандық қауымның өмір салты мен сенімдеріне бейімделуге шақырумен айналысқан мұсылмандық діни қайраткерлерді біріктіретін исламдағы бағыт [9]. Сәләфиттер барлық мұсылмандар Алла алдында тең, ал қазақтардың «жергілікті» исламы қатты өзгеріске ұшыраған деген тезисті алға тартып, ұлттық, өзіндік нәрселердің барлығын жоюға шақырады. Олар арабтардың әдет-ғұрыптарын, олардың заң деңгейі – шариятқа шығарылған көзқарастарын ұстануды зорлап міндеттейді, бөтен тұрмыс пен мәдениетті орнатады. Қазақ мәдениетін жоққа шығаратын ислам қазақ ұлтының ежелгі дәстүрлі діні деп атала алмайды. Бұл жас адамдар Қазақстан мұсылмандарының ресми дінінен теріс айналды, өйткені ол мұсылмандар өз кезегінде, сәләфиттердің ойы бойынша, Қазақстандағы мұсылмандар құқығын шектеген биліктен бас тартпады. Олардың көбісі ашықтан-ашық: мен Аллаға сенемін, бірақ мешіттердің имамдарына сенбеймін дейді.

Қазақстанда ұлттық дін жоқ. Плюралистік қазақстандық қоғамда діни идентификация мен діншілдікте өзіндік таңдау элементі бар. Исламның қазақтың діни санасындағы басымдығы дінге сенушілердің сапалық және сандық құрамына байланысты. Қазірде Қазақстан мемлекет аумағынан кеткен немесе қазіргі шекараларының сыртында қалған этникалық қазақтарды

репатриациялау саясатын жүргізіп жатыр. Соңғы 2 онжылдықтың өзінде ресми деректер бойынша Қазақстанға 1 миллионға жақын этникалық қазақтар көшіп келген. Оралмандардың көбісі исламды өз діні деп санайды. Бүгінде біздің халық таңдау алдында тұр: өз ұлылығымызды қайта жандандыру үшін қандай жолды таңдауымыз керек? Сондықтан барлығымыз мұқият болып, қазіргі күнге тарихи призмадан қарап, ойлануымыз, біздің өте ауыр жағдайда екенімізді түсініп, сезінуіміз қажет. Біз не өз ұлттық мәдениетімізді, тілімізді, дәстүрлерімізді сақтап қаламыз, не өзіміздің ерекшелігімізді мәдениетімізді жоғалтамыз.

Әдебиеттер

1 Казахстанская Правда. 24.10.1995. – С. 2.

2 *Косиченко А.Г.* Религиозное сознание казахстанцев и проблемы совершенствования религиозной политики в Республике Казахстан // Состоявшийся Казахстан, устремленный в будущее: материалы научно-практической конференции (г. Алматы, 10 декабря 2013 г.) / отв. ред. Б.К. Султанов. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2013. – 128 с.

3 *Кишибеков Д.К.* Ментальная природа казаха. – А.: Ғылым, 2005. – С. 15.

4 *Орынбеков М. С.* Қазақ сенімдерінің бастаулары. – А., 2002. – 11 б.

5 Религиоведение. Энциклопедический словарь. – М.: Академический проект, 2006. – С. 125.

6 *Құнанбаев А.* Өлеңдер, поэмалар, аудармалар, қара сөздер. – Алматы: Мектеп, 2007. – 248 б.

7 *Орынбеков М.С.* Генезис религиозности в Казахстане. – А., 2005. – С. 17.

8 *Уалиханов Ш.* 5- томдық. / Қазақ ССР Ғылым Академиясы. – Т. 4. – А., 1985. – 71 б.

9 *Ибрагим Т. К. Сагадеев А. В.* ас-Салафия, // Ислам: энциклопедический словарь / отв. ред. С. М. Прозоров. – М.: Наука, 1991. – С. 204.

Резюме

Сулейменов П.М. Особенности формирования религиозного сознания в Казахстане

В статье рассматриваются проблемы религиозного сознания начиная с времен до нашей эры до сегодняшнего времени. Религиозное сознание является частью общественного сознания и есть мнения, что оно берет начало с межличностной коммуникации. Мировоззрение и вера составляют основу внутренней духовной жизни личности и определяются внешним характером человека. В религии вера является определителем личностного развития и направленности. Вера в Тенгри и Умай, поклонение духам своих предков, развитие ислама и шаманизма определяют особенности культуры, религиозного мировоззрения и психологического

своеобразия казахского народа. В статье говорится о том, что анализ поведения человека следует начинать с его веры. Убеждения, сохранившиеся с давних времен до наших дней, не потеряли свою уникальность. Поэтому сейчас нужно глубоко и всесторонне исследовать формирование и особенности развития религиозного сознания в казахском обществе.

Ключевые слова: Аллах, «бог», (тенгри), Умай, шаманизм, поклонение духам предков, атеист, этнос, ислам и т.д.

Summary

Suleimenov P.M. Features of Formation of Religious Consciousness in Kazakhstan

The problems of the religious consciousness considered in the article as from times before our era before present-day time. The religious consciousness is part of public consciousness and there is opinions that it rises the interpersonal communication. The world outlook and faith forms the base to internal spiritual life to personalities and is defined by external nature of the person. A finder of the larval development and directivities is in the religions faith. The Faith in the Tengri and Umay, worship spirit their own limit, development of the Islam and shamanism defines the particularities of the culture, religious of world outlook and psychological distinctive quality of Kazakh folk. In article is spoken about that analysis of the behavior of the person follows to begin from his faith.

The beliefs ad with old times before our days, have not lost its unique. So presently it is necessary deeply and all round research shaping and particularities of the development of the religious consciousness in Kazakh society.

The keywords: Holy, Goad Shamanism, to Believe in Spirit of Ancestors, Atheist, Fortune-Teller, Ethnos, Islam.

*Шамшат Әділбаева*¹

¹ Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті

**ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНА ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
МОРАЛЬДЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ
ХАДИС ПЕН СҮННЕТТІҢ ОРНЫ**

Аннотация. Ислам дінімен түркі халықтары мұсылман-арабтардың Орта Азияға жасаған алғашқы жорықтары кезінде-ақ таныса бастаған. Осы кезеңнен бастап олардың мәдениетіне өз үлесін қосып, діни өмірінде маңызды рөл атқарған Ислам діні моңғол шапқыншылығына дейін Мәуереннәһрде Бухари, Тирмизи, Матуриди, Кәләбази, Түркістан аймағында Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Иасауи, Жүсіп Баласағұн, Ахмет Іүгінеки секілді ғұламаларымен алтын дәуірін бастан кешірген. Қазақ хандығына дейінгі кезеңде қазақ халқының моральдық-этикалық дүниетанымына ислам дінінің әсері үлкен болғаны белгілі. Ал сол ислам дінінің екінші қайнар көзі болып саналатын хадис пен сүннеттің орны қаншалықты болғанын қазақ топырағында туып, ғұмыр кешкен әрі шығармаларын жергілікті халықтың тілінде жазып, олардың рухани өміріне жаңаша бетбұрыс жасап, әсер еткен үш үлкен мұсылман ойшылдың (Жүсіп Баласағұн, Ахмет Іүгінеки және Ахмет Иасауи) еңбектерінде қолданған хадистерін анықтауға тырысамыз.

Түйін сөздер: Хадис, сүннет, пайғамбар, дүниетаным, түркі әдебиеті

Түркі халықтары Ислам дінін қабылдағаннан кейін түркі әдебиетінің жаңа үлгілері туындаған. Біз бұл әдебиет өкілдерінің тек үш шығармаларына ғана тоқталып өтуді жөн көрдік. Бұлар – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі», Ахмет Іүгінекидің «Ақиқат сыйы» және Ахмет Иасауидің «Хикметтері». Бұл үш тұлға да қазақ топырағында өмір сүргендіктен қазақ ұлысын құраған тайпаларға олардың әсерінің көп болғаныны әрі олардың діни білімі жоғары болғандығын байқауға болады. Аяттар мен хадистерді жақсы меңгергендіктері және оларды шығармаларында тікелей немесе мағыналай қолданулары – осының айқын бір көрсеткіші.

Кез келген адам қоғамдағы құбылыстарға, дін, әдет-ғұрып, салт-дәстүр мен мәдениетке тәуелді болып, олардың әсерлерінен тыс қалмайтынын ескерсек, бұл үш шығарма олардың өмір сүрген ортасын суреттеп, ежелгі қазақ еліндегі Ислам дінінің ықпалы және халықтың діни ахуалының қандай деңгейде болғанын ұғынуға жол ашады.

Жүсіп Баласағұн және «Құтты білік»

«Құтты білік» – аты айтып тұрғандай, адамдарға екі дүниеде де құтты, пайдалы болу үшін тура жолды көрсету мақсатымен жазылған шығарма. Ал бұл асыл жол – Құран Кәрім және сүннет жолы. Ақын шығармасында осы екі негізгі қайнар көзге аудармашы болып, түркі халықтары түсіне алатын тілмен оларға жеткізбек болған. Мысалы, кітабының хазірет Пайғамбарға (с.а.с.) мадақ айтқан бөлімінде Оның сипаттарын:

Рахымды ием пайғамбарын жіберді,

Кісі ізгісі, ел сарасы жігерлі.

Түнек түнде шамы болды халықтың,

Саған, жұртқа нұрын шашты жарықтың!

Ол құдайдың елшісі, елім, білгейсің,

Сен содан соң тура жолға кіргенсің, – деп әсем тілмен маржан төгеді.

Пайғамбарымызды адамзаттың ең ізгісі, ел сарасы болғандығын, пайғамбар етіп жіберілгеннен кейін жатпай-тұрмай үмбетінің тілеуін тілегенін, сол үшін басына келген қайғы-бейнеттің бәріне төтеп бергенін айтып, қылығы хош, құлқы түзу, шырайлы, жібек мінез, ақылды, ақ пейілді, жаны жомарт, қолы ашық, мейірлі, қара жерде де, көкте де әзіз, бастаулардың басы, пайғамбарлардың соңғысы деп суреттейді [1]. Ақынның бұл өлең шумақтарынан Пайғамбарымызға деген ынтықтық пен терең сүйіспеншілікті көруге болады. «Пейіл бұрдым енді оның жолына» деп Алла елшісінің (с.а.с.) жолы адамдарды бақытқа жетелейтінін, «Сүйдім сөзін, сендім ділі онына» дей отырып, Пайғамбарымыздың (с.а.с.) хадистері мен сүннетін ұстануды халыққа уағыздайды. Өйткені сүннет – Ислам дінінің екінші басты тірегі.

Ақынның шығармасын көңіл сүзгісінен өткізгенімізде тікелей жүзге жуық хадисті қолданғанын көрдік. Сонымен қатар, ақынның кейбір ой-пікірлері хадистердің мағынасымен үйлесім тауып жатса, кейбір айтқан ойларының тікелей хадистерден туындағанын байқауға болады. Енді ақынның өз шығармасында хадистерді қалай қолданғанын, оларды халықтың көкірегіне құйып, «өмір» атты даңғыл жолда дәстүр етіп ұстанулары үшін насихаттағанын көру мақсатымен «Құтты біліктен» үзінділер берейік. Мысалы өлең жолдарында ақын былай дейді:

«Бай боламын десең жерді еңсеріп,

Көңіліңді байытып ал, ей серім!» [1, 267 б.]. Ал бұл өлең жолдарының Пайғамбарымыздың мына хадисінен туындағанын көруімізге болады: *«Шын байлық малдың көптігінде емес, көңілдің байлығында»* [2]. Яғни, *Пайғамбарымыз (с.а.с.) сонау VIII ғасырда хадисінде ақиқатында байлықтың малмен емес, адамгершілік қасиеттермен өлшенетінін айтқан болатын. Осы хадисті ақын өзінің шығармасында оңтайлы қолданып отыр.*

Сондай-ақ Пайғамбарымыз бір хадисінде бұл өмір туралы былай баяндаған: *«Бұл дүние мұсылман үшін түнек, кәпір үшін жаннат»* [3].

Жүсіп Баласағұн Пайғамбарымыздың осы хадисін өлең жолдары арқылы былай деп береді:

«Мұсылман үшін бұл дүние түнек,
Күдер үз, қайырым іздеме жүдеп» [1, 446 б.].

Ақынның өлең жолдарынан хадистердің мағынасымен үйлесім тапқанын, бұның өзі мұсылманшылықты ұстанған ақынның хадистерді өзінің өмір сүру менталитетіне айналдырғанын көруімізге болады. Мысалы Пайғамбарымыз (с. а. с.) хадисінде үмбетіне былай деп үйретеді: «*Мұсылман – мұсылманның бауыры, оған зұлымдық жасамайды, оны қатерге тастамайды*» [2, 3 б.] – десе, ақын осы хадистен өрбіген ойын жыр шумақтарына былай деп төккен:

« Мұсылманға мұсылман, біл, туысқан,
Туысқанмен жұлыспай, жөн, ұғысқан» [1, 500 б.].

Сол секілді хадисте: «*Сенен алыстағандарға сен жақында, саған бермегендерге сен бер, саған зұлымдық жасағандарды кешір*» [4] – делінсе, ақын оны жыр шумақтарымен былай насихаттайды:

«Алыстаса сенен туыс-қарындас,
Ей, бауырым, оларға өзін жақындас.
Егер, күшті күш көрсетіп қинаса –
Кешір оны, діннің жолын сыйласаң» [1, 333 б.].

Адал мен харамның ара жігін ажырату туралы хадисте былай айтылады: «*Адал да белгіленіп қойған, харам да белгіленген. Екеуінің арасында адал ма, харам ба екені белгісіз шүбәлі нәрселер де бар. Адамдардың көпшілігі мұны біле бермейді. Шүбәлі нәрселерден сақтанған адам дінін және намысын қорғаған болады*» [2, 39 б.].

Хадисте айтылған үкімді ақын өлең жолдарында былай деп береді:

«Дүниенің үш мәні бар бағарлық:
Бірі – адалдық, шүбә және арамдық.
Адалға – есеп, арамға – азап бұйырар,
Шүбә болса – сақтан, қарап түйіп ал!» [1, 343 б.]

Ақын оқырманын имандылыққа, жан тазалығына тәрбиелеуде құр насихат емес, мұсылмандардың Құраннан кейінгі дәлелі – хадистерді қолдана отырып, Ислам дүниесінің негізгі ой қазығын адамдар санасында жаңартып, жаңғыртып, осылайша қауымды мұсылмандықтың ізгі нұрымен сәулелендіре түседі. Әрі ақынның хадистерді қолдану барысында көп жерде «Хазіреті Пайғамбар былай деген еді» деп жатпай, тікелей өлең шумақтарының арасына енгізіп жіберуі сол кезеңдегі халықтың бұл хадистерден хабардар екенін де көрсетсе керек.

Ахмет Иүгінеки және «Ақиқат сыйы»

XII ғасырда түркі халықтарының рухани мәдениетінің қазығы болған Түркістан маңында Иүгінек деген қыстақта дүниеге келген Ахмет Иүгінеки

араб, парсы тілін игерген, өз кезінің білімді адамы саналған [5]. Ата-бабадан қалған қазынаға «Атабетул-хақайық», яғни «Ақиқат сыйы» атты гауһардай шығармасымен өз үлесін қосқан ақын дастанының өн бойында мұсылмандықтың асыл қасиеттерін халыққа уағыздайды. Адам сабырмен қиындықтарға төзіп, әділетті ту етіп, өз еңбегімен күн көріп, тіліне сақ болып, басқаны орынсыз тілдемей, айналасындағылармен тату-тәтті ғұмыр кешкені абзал. Себебі, мынау шолақ дүниеде адамдар бір-біріне қонақ, сол үшін өткінші өмірін дүниеқоңызданбай, құлқынның емес, Жаратушының құлы болып өткізгені жөн. Міне, осындай тақырыптарды өз шығармасында Пайғамбарымыздың «Дін дегеніміз – насихат» деген дәстүрін ұстанып, халқына имандылық өмір салтын көркем тілмен насихаттап, өзінің мұсылмандық борышын атқарған. Осы кезеңнің басқа да ақындары сияқты Иүгінеки де жыр-шумақтарын хадистермен безендіріп әрі осы хадистерді шығармасында қолдану арқылы өзінің діни білгірлігін танытқан. Ақынның шығармасын парақтағанымызда отызға жуық хадис қолданғанын көрдік. Алайда бұл жерде біздің көзімізге ілікпей қалған хадистер де болуы ықтимал. Енді осы шығармада қолданылған хадистерге тоқтала кетейік. Ақын шығармасында былай дейді: «Қолдардың ең құттысы берген қол» [6]. Ал бұл түсінікті мұсылмандардың санасына сіңіру үшін Алла елшісі хадисінде былай деп үйреткен болатын: «Жоғарғы қол төменгі қолдан жақсы. Жоғарғы қол – берген қол, төменгі қол – алған қол» [2, 18 б.].

Сондай-ақ ақын өлең жолдарында тәкаппарлық туралы былай дейді:

«Ұлымын деп менменсінбе, Тәңірі ғана тек ұлы,

«Ұлылық менде, сіз оны иеленбеңіз», – деген Ол» [6, 283-284 б.].

Ал бұл туралы хадистің толық мәтіні былай: «Алла былай деген: «Ұлылық менің шапаным, үлкендік менің жейдем, кім оларды менен алуға талпынса тозаққа тастаймын» [7].

Ақын өлең жолдарында: «Өзің үшін ойлағандарыңды мұсылман үшін де ойла» [6, 326-б.], – деп өсиеттесе, бұл туралы хадисте былай деп айтылған: «Өзің үшін қалағаныңды басқа адамдар үшін де қала» [8].

Алла елшісінің (с.а.с.) хадистерін оқырман қауымға осылайша жеткізе білген ақын олардың қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде ғұрып болып қалыптасуына атсалысып, тарихта халқымызбен бірге жасасып келе жатқан моральдық-этикалық қағидалардың тұқымын сол кезеңдерде-ақ еге білген. Халқымыз шын мәнінде сараңдықты емделмейтін ауру деп, одан қашқан, тіліне абай болып, үлкендерге құрмет, кішілерге мейіріммен қарап, біреудің басына іс түскенде «берген қол алған қолдан қайырлы» деп бір-біріне жәрдемдесуден қашпай, басқа келген қиыншылықтарға төтеп беріп, ұлттығы мен ұлылығын осындай түсініктер арқылы сақтап қалғаны ақиқат.

Ахмет Иасауи және «Хикметтер»

Қазақ халқының жүрегіне пайғамбарға деген сүйіспеншіліктің орнауына ат салысқан ғұламалардың бірі – Ахмет Иасауи бабамыз. «Ди-

уани хикметінде» Мұхаммед пайғамбарды (с.а.с.) кеңінен таныстырған ол Ардақты пайғамбардың отбасын, оның сәби кезінен бастап бүкіл өмірбаянын, үйленуін, уахи алуын, Исламды жаюын, осы жолда көрген қиыншылықтарын, Хақ жолындағы күресін, миражға шыққанын, аш-жалаңаштарды киіндіргенін, жетімдерге қамқор болғанын, қиналғандарға қол ұшын бергенін, бұл өмірде жолын таппай адасып жүрген жандарға тура жолды көрсеткенін, күндіз-түні ғибадат еткенін және өзінің жолымен жүретіндерге ақыретте шапағат ететінін адам жанына нұр себелейтін әсем өлең жолдарымен жырлаған.

Он сегіз мың ғаламға даңқы шыққан Мұхаммед,
Отыз үш мың сахабаға басшы болған Мұхаммед.
Жалаңаштар мен аштарға қанағат болған Мұхаммед,
Кемтарлық көрген үмбетке шапағат болған Мұхаммед.
Түнде жатып көз ілмей, тілейтұғын Мұхаммед,
Ғаріп пенен жетімге құрмет қылған Мұхаммед.
Жолдан азған күнәһарға қамқор болған Мұхаммед,

Күні түссе, әркімге пана болған Мұхаммед, – деген ақын шығармасының өн бойында Пайғамбарымыздың (с.а.с.) әртүрлі сипаттарын атай отырып, халықтың Оны жете тануына жол салған. Ахмет Иасауи өз шығармасында Пайғамбарымыздың (с.а.с.) мынандай сипаттарын ашқан: Нур-ы Худа (Алланың нұры), дост-ы Худа (Алланың досы), дүруд-ы Худа (Алланың дұғасы, мақтауы, сәлемі), уирд-і Худа (Алланың зікірі), сәйидул-мурсәлин (пайғамбарлардың мырзасы), хатәмул-әнбия (пайғамбарлардың соңғысы), рахмәтән лил-аләмин (әлемдерге рақым), фахр-ы аләм (әлемнің мақтанышы), туба-и кабе кәусәйн (каб кәусәйн туба ағашы), камер-і бағ-ы кәунәйн (кәунәйн бақшасының айы), һади әл-мудиллин (жолдан адасқандардың жол көрсетушісі), муқаддәм-і әнбия (пайғамбарлардың алдыңғысы), хабиб-ы Халық (Жаратушының сүйіктісі), хуласа-и халайық (жаратылғандардың негізі), асыл-ы усуд-ы аләм (әлемнің асылы). Ақын өзі Пайғамбарымыздың сүннетін берік ұстанып, оқушыларына да соны үгіттеген. Енді шығармасында қолданған хадистердің кейбіреулеріне мысал келтірейік:

Ақын: «Кәззаптар – үмбетім емес», – деді Расул сізге» – дейді [9].

Ақынның меңзеген хадисінде Алла елшісі (с.а.с.) былай деген: «*Бізді алдаған бізден емес (яғни, үмбетім емес)*» [4, 50 б.].

Пайғамбарымыз (с.а.с.) хадисінде: «*Жалғаншы жаннатқа кірмейді*», деп қатаң ескерткен [10]. Ақын осы хадистен түйген ойын шығармасында: «Жалғаншыға жаннат жоқ, олда-білла» [9, 299 б.], – деп жеткізеді.

Ахмет Иасауи бабамыз: «Маута Қабла ан тамутаға» амал қылғыл,
Бұл хадисті есіме алып тұрмын міне» – дейді [9, 251 б.]

Хадистің қазақшасы: «*Өлместен бұрын өліңіз*», – деген мағынаны білдіреді [3].

Ақын өлең жолдарында:

«Зұлымдар дозақ ішінде күйіп-жанғай,

Иманы бар қалыс болып, қайта шыққай» [9, 251 б.], – деген. Ал бұл ой хадисте былай беріледі: «*Жүрегінде зәредей иманы болған адам тозақтан қайтып шығады*» [8, 10 б.].

Сонымен қатар, Ахмет Иасауи осы шығармасында бұқара халықты Пайғамбарымыздың (с.а.с.) тура жолына бастап, соған шақырады:

Үмбет болсаң, Мұстапаға ерер болғыл,

Айтқандарын жан-тәніңмен сен де алғыл...

Сүндеттерін бекем тұтып, үмбет болғыл,

Күндіз-түні мадақ айтып, ұлпат бол [9, 401 б.].

Жоғарыда сөз болған үш ғұламаның еңбектерінен қазақ хандығы құрылмай тұрып, Қазақстанның қазіргі аумағында өмір сүрген халық міне, осы секілді хадистерді қолданып қана қоймай, тіршілігінің тірегіне, өмірінің өзегіне айналдырғанын аңғарамыз. Халқымыздың бойына сіңген жәрдемсүйгіштік, шын байлықты көңіл байлығы деп түсіну, бір-бірін мұсылман бауырым деп білу, ағайынмен тату өмір сүру, олар алыстаса да көңілін табуға тырысу, кешірімді болу, сабырлықты мұсылманға жарасар сипат деп мойындау, басқа бәле тілден екенін біліп, аз сөйлеп, көп тыңдау, дүниеге берілу – қателіктің бастауы деп сақтану, кәпір де болса ешбір жанға азап бермеу, «өлімнен ұят күшті» деп ар-намысын сақтау, жас жеткіншектерді ибалылыққа тәрбиелеу сияқты қасиеттер сол заманда ақ кемелдене түскен. Бұл – олардың Алла тағаланы Жаратушы ием деп мойынсұнып, Пайғамбарға ұқсап бағуының жарқын көрінісі еді.

Әдебиеттер

1 *Баласағұн Ж. Құтты білік* / Ауд. және түс. жазған А. Егеубаев. – Алматы, 1986. – 53-54 бб.

2 *Бухари Мұхаммад б. Исмаил. әл-Жамиус-сахих.* – Станбул, 1315. – С. 15.

3 *Муслим б. Хажжаж әл-Кушәйри. әл-Жамиус-сахих.* – Станбул, 1329. – С. 3.

4 *Әбу Дәуд Суләймән б. Әшаси әс-Сижистани. әс-Сүнән.* – Бәйрут. – 3 б.

5 *Сүйіниәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы.* – Алматы, 1997. – 146 б.

6 *Арат Решиит Рахмети. Атабетул-Хакаик.* – Станбул, 1951. – С. 251.

7 *Ибн Мажә Мұхаммад б. Язид. Әс-Сүнән.* – Каир. – С. 16.

8 *Тирмизи Әбу Муса Мұхаммад б. Сәурә. Әл-Жамиус-Сахих.* – Каир, 1935-1975. – 2 б.

9 *Хожә Ахмет Йасауи. Хикмет жинақ: Даналық Сыр.* – Алматы: Жалын, 1998. – 299 б.

10 *Хадис ансиклопедиси. Дай: И. Жанан.* – Т. 17. – Станбул, 1993. – С. 275.

Резюме

Адилбаева Ш.А. Роль хадисов и сунны в морально-этическом мировоззрении казахского народа до Казахского ханства

Тюркские народы начали ознакомление с религией ислам еще со времен первых нашествий арабов-мусульман на земли Средней Азии. С тех пор воцарился золотой век ислама, великие ученые как Бухари, Тирмизи, Матуриди и Калабази в Мауереннахре, и Абу Наср Аль-Фараби, Ходжа Ахмет Яссауи, Жусуп Баласагуни, Ахмет Иугнеки в Туркестане, внесли огромный вклад в развитие культуры и духовной жизни народа. Известно, что ислам оказала большое влияние еще до создания казахского ханства на морально-этическое мировоззрение народа. С целью глубже понять роль хадисов и сунны пророка, являющихся по значимости вторым истоком ислама, автор попытался раскрыть смысл хадисов, приведенных в трудах ученых, родившихся и живших на казахской земле, повлиявших на его духовный мир таких как Жусуп Баласагуни, Ахмет Иугнеки и Ахмет Яссауи.

Ключевые слова: хадис, сунна, пророк, мировоззрение, тюркская литература.

Summary

Adilbayeva Sh.A. The Role of the Hadith and Sunnah in the Moral and Ethical Outlook of the Kazakh People Before the Kazakh Khanate

Turkic nations began to acquaint with the religion of Islam after the first invasions of the lands of Central Asia by Muslim Arabs. Since then the golden age of Islam reigned, great scholars like Bukhari, Tirmidhi, Maturidi and Kalabazi in Mauerennahre and Abu Nasr al-Farabi, Hodja Ahmet Yassau, Zhusup Balasaguni and Ahmet Iugneki in Turkestan made an enormous contribution to the development of culture and spiritual life of the people. It is known that before the creation of the Kazakh Khanate Islam affected on the moral and ethical outlook of the people. And in order to understand better the role of hadiths and Sunnahs of the Prophet, which are the second source of the religion of Islam, we try to uncover the meaning of the hadiths mentioned in the writings of scientists who were born and lived on the Kazakh land, who wrote in the language of our nation that influenced on their spiritual world. They are Islamic thinkers: Zhusup Balasaguni, Ahmet Iugneki and Ahmet Yassau.

Key words: Hadith, Sunnah, Prophet, Outlook, Turkic Literature.

Наталья Сейтахметова¹, Мурат Смагулов²

^{1,2} Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

КОНЦЕПЦИЯ «ИНСАН АЛЬ-КАМИЛ» КАК МОДЕЛЬ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА И ЕЕ ЦЕННОСТНАЯ РОЛЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье рассматривается роль концепции «инсан аль-камиль» в исламском образовательном процессе. Концепция совершенного человека, выступая в качестве непрерывности образования, играет важную роль в формировании личности. Авторы обращают внимание на то, что модель совершенного человека можно рассматривать как свершение духовно-нравственной личности в процессе религиозного образования.

Ключевые слова: ислам, инсан аль-камиль, адаб, суфизм, исламская философия, исламское образование.

В средневековом исламском мире совершенство человека измерялось его справедливостью и искренностью намерения. Поэтому путь совершенного человека – это путь человека с милосердным сердцем и открытой к истине душой. В связи с чем в средневековом понимании совершенный человек – личность духовная.

Одна из центральных проблем в исламском образовании – проблема формирования совершенного человека – инсан аль-камиль, именно в ней реализовывалась исламская нравственная парадигма – «макарим аль-ахлак» благородного нрава, которая формировалась в текстах Корана и Сунне. Само же арабское слово «камал» или «камал(ун)» означает «совершенство», «целостность», «законченность». Слова, образованные от корня «камал», приобретают и такие значения, как «полноценный», «зрелый», «предмет роскоши».

Полисемантическое значение концепта «камал» можно выявить в суфийской, каламистской и адабной литературе. В суфизме появляется термин «инсан ал-камиль» – совершенный человек, в фальсафе – добродетельный человек, а в философской лирике Востока – человек-стойк, человек-скептик, совершенство которого заключалось в трагической мудрости. Уже первый арабский философ аль-Кинди в сочинении «О первой философии» провозгласил идею о том, что совершенствование умственных способностей приводит к утонченности души [1].

Термин «совершенный человек» в суфийской и, вообще, в мусульманской философии был широко применен Ибн Араби (1165-1240), хотя само

понятие совершенного человека как эталона и образца для подражания использовалось намного раньше.

Инсан аль-камил – совершенный человек – знаменитый концепт в фальсафа и суфизме, проецирующий идею универсального развития человека. Истоки этой идеи кроются в исламской религии. Идея универсальности в фальсафа заложена в творческой деятельности человека, благодаря которой человек проникает в универсальные структуры мира и овладевает ими, превращая всеобщие законы в предмет своего сознания и воли.

В суфизме идея универсальности или совершенства заключается в достижении человеком состояния озарения и слияния с Богом. И в фальсафа и в суфизме – совершенный человек – это духовно-нравственный человек, достигший гармонии с Богом, а значит, с самим собой. Стать совершенным человеком можно только благодаря процессу образования и познания [1, с. 124-125]. Отсюда становится очевидным, что с исламской точки зрения практически невозможно стать полноценным мусульманином без глубокого осознания исламской доктрины, философии, адаба, вероубеждения, непрерывного саморазвития, достижения новых научных, нравственных высот.

К примеру, Абу Ханифа разделял людей по степеням: полноценный человек, неполноценный человек, «никто». Полноценный человек, по мнению Имама Азама – это обладатель здравого ума, который имеет свое правильное понимание и советуется с другими. Неполноценный человек – это тот, который имеет свое правильное понимание, но не советуется или, наоборот, который не понимает правильно, но советуется. «Никто» – это тот, который не имеет своего правильного понимания и не советуется [2].

В произведениях Ибн Араби имеется несколько десятков синонимов этого термина, раскрывающих его содержание с различных сторон. И все они свидетельствуют, что «совершенство» в данном контексте имеет не морально-этический смысл, как может показаться на первый взгляд, а онтологический и гностический. Учение о «совершенном человеке» в действительности есть концепция Логоса (араб. «калима»), в которой можно выделить три главных аспекта: 1) онтологический (метафизический), 2) космологический, 3) ревелативный (богооткровенный) [3].

Последователь Ибн Араби, внесший нечто новое в концепцию о совершенном человеке, Абд аль-Карим аль-Джили выделяет три уровня совершенствования мусульманина – это конкретизация божественных атрибутов и имен; познание добродетельных качеств, сокрытых тайн; знание мудростей – за которыми идет четвертый – заключительный, итоговый, недостижимая стадия аль-кибрия, т.е. величественность, которая присуща лишь Творцу [4].

Помимо Ибн Араби большое значение в понимании исламского концепта имеет творчество мусульманских ученых, создавших и творивших

концепты, несущих личностный философский смысл. Так, например, исламский концепт «инсан аль-кабил» – совершенный человек наполнялся собственным личностным, авторским смыслом у аль-Фараби, Ибн Сины, Ибн Рушда, Ибн Баджжи, Х. Яссави, аль-Газали [1, с. 126].

Человек в праве выбирать между добром и злом. Посредством выбора ему дана возможность самовоспитания. По мнению аль-Газали, понятие совершенства употребляется для обозначения полной степени какого-либо качества или способности в противоположность ущербности или неполноте. Так, только Бог обладает полной, совершенной красотой, все остальное рядом с ним ущербно [5]. Аль-Газали связывает знания, благочестие и пророчество в единое целое и говорит: «Совершенный человек – это тот, чей свет познания не гасит света его благочестия, основа же благочестия – пророчество» [6]. Отдаление от скверных деяний и стремление к добродетели зависит от знаний человека, то есть знаний о положительных и отрицательных качествах характера. Знаний, указывающих верный путь. А раз так, то мусульманину подобает приложить все свои силы и усилия для достижения жемчужины и неиссякаемого источника знаний [7].

Мыслитель утверждал, что наилучшим из дел мусульманина считается получение знаний через диалог с высоко нравственными учеными и понимание смысла учений, растолковывающих суть мирской и загробной жизни. Истинные знания указывают на путь, который поможет избавиться от грубости, высокомерия, скверны, лжи, хвастовства и других отрицательных качеств. Поэтому человек должен понять первостепенную суть, значимость знаний и избавиться от невежества.

Философ аль-Газали в решении проблемы совершенствования человека считал основой концепцию касба (присвоения) и наставления «Науки о поведении». Совершенство человека определяется его нравственной мировоззренческой парадигмой, «совершенный человек по аль-Газали – человек, во всем положившийся на Бога. Он лишен земных желаний, все его помыслы направлены на духовное совершенствование. Проповедуя законы нравственной чистоты, аль-Газали считает, что нельзя человеку делать зла, зло не способствует совершенству, зло губит душу и сердце. Преодолеть свою гордыню – также один из принципов этической концепции ученого. Совершенный человек должен обрести покой души, он должен уничтожить в себе негативные чувства и направить свое сердце к Аллаху» [8].

Концепция совершенного человека играет важную роль в формировании и защите религиозного мировоззрения. Потому для формирования целостного и корректного восприятия, безусловно, требуются знание и чувства. По мнению исламских мыслителей, познать Создателя посредством чувств невозможно, поэтому в человеке изначально заложено шестое чувство – интуиция. Исламские философы объясняли его сущность, называя «светочем» или «лучом», апеллируя к аяту Священного Корана: «Неужели

же они не ходили по земле, чтобы у них оказались сердца, которыми они разумеют, или уши, которыми они слушают? Ведь не слепы взоры, а слепы сердца, которые в груди» (Коран, 22:46). Следовательно, уместным будет утверждение того, что светоч в каждом из нас является стержнем и опорой образования, утонченного познания [9]. Подобно этому идея «инсан аль-камил» нацелена на разумение сердец верующих освещением их истинного познания и веры, поскольку центральной идеей концепции инсан аль-камил является совершенствование и познание. В свою очередь, совершенствование – долгий путь познания, путь обретения веры. В чем же заключается смысл и суть совершенствования? Человек должен в совершенстве познать две основные вещи: постичь мир в абсолютном единстве и обрести великую, подлинную веру [1, с. 75], которые будут способствовать образовыванию в человеке человеческого.

Для мусульман идеалом совершенного человека является Пророк Мухаммад, он достиг состояния совершенного человека, а значит с исламской точки зрения наилучшая модель духовной жизни – это жизнь Посланника Аллаха. Суфии считают, что если они во всем будут следовать примеру Пророка, то, возможно, они смогут достичь уровня духовного просветления. Посланник Аллаха является образцом правильного отношения к этому миру и поведения, как описано в Коране. Отсюда берет свое начало отношение мусульманина к Пророку, которое воплощается в модели взаимоотношений Учителя и Ученика, сохранившая свою преемственность через образовательный процесс в различных ее формах.

Учение совершенного человека тесно связано с развитием суфийской психологии, известной как «суфийская наука о душе». Некоторые суфии считают, что только один человек в течение определенного периода времени, столетия может стать идеальным человеком или аулия, и этот человек, как правило, остается незамеченным. Большинство же суфиев, однако считают, что потенциал для достижения уровня универсального человеческого имеется в каждом.

Концепция «совершенного человека» – «инсан аль-камил» в суфизме, прежде всего, связана с теорией познания, но, «совершенный человек» у суфиев – это не добродетельный человек аль-Фараби, совершенно-мудрый Ибн Баджжи и Ибн Рушда, полный добродетелей морально-этического характера, проникшийся светом науки и философии, благодаря чему превратившийся в мудрого правителя, заботящегося о счастье и благополучии своих подданных. Это человек совсем другой. Человек, открывший только для себя путь познания и это познание является для него не средством к достижению внешних жизненных целей, а смыслом его жизни.

Если добродетельный человек у философов арабо-мусульманского средневековья овладевает знаниями для того, чтобы стать кем-то, то у суфиев овладение знанием – исключительная внутренняя потребность,

лишенная прагматизма [1, с. 74]. Мыслители Средневековья считали, что нравственное совершенствование невозможно в одиночку, поэтому долг человека – служить обществу. Люди, изолирующие себя от окружающих, не могут быть ни щедрыми, ни справедливыми, они лишают себя возможности обрести добродетель и уподобляются неодоушевленным телам. В своих философских произведениях восточные философы связывают мудрость души с храбростью и воздержанностью, гармония которых порождает справедливость. Эти добродетели определяются как мера, отрицающая крайности, где человек способен совершенствоваться в теоретическом и практическом отношении, накапливая знания и улучшая характер.

Азиз Насафи, еще в XIII веке раскрывал концепт совершенства таким образом: он утверждал, что тот, кто достиг состояния «инсан аль-камил» – достиг наивысшей степени четырех атрибутов: добрые дела, добродетель, хорошие манеры и познание истины. Качества человека, достигшего совершенного духовного состояния, включает в себя свободу от страхов, жадности, агрессивных импульсов, подчинения нафсу, а также покаяние, воздержание и самообладание, терпение, упование на Господа и довольство дарованным.

Идея высоконравственного потенциала, сокрытого в человеке берет свое начало в интерпретациях коранического текста. Толкователи аята «Он научил Адама всевозможным именам» (Коран 2:31) солидарны с мнением о том, что под словами Всевышнего подразумевается знание всех творений и предметов, а также их значений, заложенных в сознании человека. Также нельзя отрицать заложенный смысл в упомянутом аяте всех имен Аллаха, поскольку только человеку было открыто знание божественных имен. Благодаря этому знанию человек достигает совершенства, изначально сокрытого в Адаме, прародителе всего человечества.

Аль-Фараби останавливается на основных четырех источниках добродетели человеческой личности: доброте теоретической или назария, философской, большой этической и искусстве, основанной на знаниях. Высокий разум и доброе сердце должно быть у человека достигшего совершенства, «любить правду и тех, кто на ее пути, – пишет Аль-Фараби – питать нетерпимость ко лжи и тем, кто подталкивает к ней; пребывая над порицаемым стремиться к высоким целям мироздания, имея почитающий благо высочайший дух» [10]. Главная цель совершенного человека, мусульманина – впитанные разумом познания обратить в желания сердца, и воплотить в жизнь каждую благую науку [11].

Смысл человеческого существования заключен в нравственном совершенствовании. Проблема совершенства связывалась с приобретением мудрости, истинного знания. Высшая мудрость означает быть добродетельным человеком, поэтому совершенный человек – высоконравственный, добродетельный человек. Добродетель обретается в процессе совершен-

ствования человека и становится необходимым качеством души человека, регулирующим условием подлинно человеческого существования. Нравственное совершенство достигается поступками, которые противоположны присущему человеку пороку.

Отличительной чертой суфизма является признание роли наставника, ведущего ученика по мистическому пути, направляющего его на истинный, посвященный путь. Наставник представляется как человек, обладающий всеми человеческими добродетелями, являющийся воплощением справедливости. Без такого наставника, несущего ответственность за него, ученик не в состоянии пройти до конца путь постижения истины, так как наставник для ученика не только образец для подражания, но «другое «я» верующего, которое в конце концов, через согласие на глубочайшую преданность и связь между учителем и учеником перестает быть «другим».

Как и суфии, аль-Фараби говорит о силе нравственного примера и считает основной задачей совершенного человека образование и воспитание тех, кто не способен сам по себе осознать начала бытия. Воспитание должно быть направлено на формирование целостного человека, обладающего нравственными добродетелями, совершающего хорошие поступки на основе доброй воли и свободного выбора. Подобное возможно, когда индивид формируется среди себе подобных [12].

Известный востоковед М. Степанянц [13] отмечает, что суфизм не принимал идею извечного существования двух начал – доброго и злого. Им свойственно понимание добра и зла как проявления объективной реальности Бога. Однако, несмотря на объективное понимание добра и зла, человек в суфийском учении свободен и имеет право сделать свой выбор. Умение правильно сделать выбор – одно из назначений человека, который хочет встать на путь истинный в поисках достижения совершенствования и счастливой жизни, как в земном мире, так и потустороннем.

Совершенным человеком в суфизме мог стать каждый, кто прошел мистический путь, испытал себя лишениями и опытом и стал атрибутом Истины. По оценке видного исследователя А. В. Смирнова [14], суфизм является последним и крупным течением средневековой арабо-мусульманской философии, которое впитывает в себя опыт достижения предыдущего развития арабской философской мысли. Суфизм не только критически оценивает достижения рациональной арабской философии, но и в то же время создает программу нового пути, которая ведет человека к постижению высших духовных ценностей на пути очищения и духовного совершенствования.

Бесспорно, важным компонентом совершенного человека является нравственность. Только лишь при развитии нравственности вместе с разумом и интеллектом человечество в силах достигнуть своего совершенства [15]. Основатель ханафитской школы имам Абу Ханифа говорил: «Изучать науку разрешается тогда и лишь в той мере, которая позволяет ему призы-

вать людей к совершению добра и отказу от греховного» [16]. Безусловно суть этой мысли ученый черпал из основ религии, наставлений Пророка: «Совершеннейший из людей – тот, кто любит ближних своих и делает им добро без разбора, хороши ли они или дурны».

Мусульманский философ аль-Атгас, размышлявший над концепцией совершенного человека, считал, что муаддиб, т.е. обладающий адабом способен взаимодействовать с многогранной Вселенной, при этом сохранив свою индивидуальность. Перед ним открывается возможность достижения уровня и состояния духовного и вечного счастья в обоих мирах. Процесс достижения этого состояния непременно связан с «та’диб» – привитие адаба, который подразумевает полное осознание своего долга, ответственности перед Творцом и непрерывную борьбу за самосовершенствование [17].

Среди средневековых мусульманских ученых и философов предпочтение отдавалось, в первую очередь, знаниям, как религиозным, так и светским. Когда какой-либо представитель адаба пользовался методом двух видов знания, религиозного и нерелигиозного, он мог превозносить «ильм аль-адаб» как знание, служащее важной цели «очищения и совершенствования сердец», однако при этом вынужден был признать, что предпочтение все-таки отдается другому знанию, тому, которое готовит человека к спасению на том свете.

Эзотерические дисциплины, такие, как алхимия, претендовали на знание «искусства», а также «науки», как, например, в заглавии одной из работ кодекса Джабира: «Об уверенности в правильности науки». К примеру, Фахр ад-Дин ар-Рази в начале комментария к работе Ибн Сины «Ишарат» пускается в традиционное восхваление знания: «Все сердца соглашаются и все умы сходятся во мнении, что знание есть самое исключительное счастье и наивысшее совершенство и достоинство, а люди знания – это самые выдающиеся и известные люди». Затем с помощью слова «особенно», он делает вывод, что это относится, в частности, к испытанным философским наукам, и, следовательно, лишь они одни представляют действительное, заслуживающее внимания знание [18].

Средневековый мыслитель Ибн Сина пытается показать естественный процесс восхождения человека на пути к совершенству. Человек, таким образом, обретает смысл в жизни, он упорно, неустанно двигается вперед и развивается, воспитывает в себе добродетельные качества, чтобы достичь самого сокровенного в своей жизни, слиться с Всевышним, с самим совершенством и уподобиться ему, став в своем роде его отражением.

Рекомендации по умственному и нравственному совершенствованию Ибн Сина изложил в «Саламане и Абсале». «Совершенный человек Ибн Сины, помимо философских устремлений, связан с медицинскими изысканиями. Совершенный человек изображен им в «Саламане и Абсале» как «мыслящая душа и бессмертный дух» [9, с. 14].

Литератор и филолог Абу Хилал ал-Аскари в своем труде «Поощрение поисков и желания приобрести знание» пишет: «Знание означает совершенство. Совершенен среди людей тот, кто понимает превосходство знания и, затем способен учиться, чтобы постичь его, а в результате вкушать сладость несравненного удовольствия, которое оно приносит» [18, с. 272-273].

Таким образом, концепция «инсан аль-каmil» играет одну из значимых ролей в исламском образовательном процессе. Достижение совершенства подразумевает познание мира, формирование нравственной личности и профессионала своей сферы, которое возможно воплотить в жизнь лишь через непрерывное образование и совершенствование образования.

Литература

1 Сейтахметова Н.Л. Философия исламского образования: история и современность. – Алматы, 2009. – С. 64.

2 Бурхан аль-Ислам аз-Зарнуджи. Методика приобретения знаний и завещание Абу Ханифы. – Изд. 2-е, испр. и допол. – Махачкала: Изд. дом «Ихсан», 2009. – С. 22.

3 Средневековая арабская философия: Проблемы и решения. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – С. 98.

4 Абд Ал-Карим Ал-Джли. «Совершенный человек» в мистическом знании предшественников и последователей. Глава 60: «Совершенный человек», или Мухаммед (благословит его Аллах и приветствует), как олицетворение справедливости творения (пер. с арабского О.И. Нисифоровой) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия. – 2010. – №4. – С. 85

5 Аль-Газали Абу-Хамид. Воскрешение наук о вере. («Ихйя улум ад-Дин»). Избранные главы / Пер. В.В. Наумкина. – М: Наука, 1980. – С. 307.

6 Абу Хамид Мухаммад аль-Газали ат-Туси. Возрождение религиозных наук / Пер. с араб. яз. книги «Ихйа’ улум ад-дин». В десяти томах. – Изд. 2-е. – Т. 1. – Махачкала: Нуруль иршад, 2011. – С. 309.

7 Абу Хамид Мухаммед ибн Мухаммед аль-Газали. Ихйя улум ад-Дин. – Египет: Дар аль-Иман, 1996. – Т. 4. – С. 101.

8 Мансурова А. Совершенный человек в суфизме // Мысль. – 2008. – №11. – С. 14-15.

9 Мейір Ж. Сенім туралы ойлар // Ислам және өркениет. – 2013. – № 31(316). – 12 б.

10 Қазақ руханияты: тарихи-философиялық және этномәдени негіздер. Ұжымдық монография / З.К. Шәукенованың жалпы редакциялауымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2013. – 126-127 б.

11 Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) Қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір / З.К. Шәукенова және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Т. 1. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – С. 253.

12 Коянбаева Г.Р. Идеал совершенного человека в философии аль-Фараби и суфизме // Эл-Фараби. – 2011. – №2(34). – С. 30-38.

13 *Степанянц М.Т.* Мир Востока. Философия: прошлое, настоящее, будущее. – М.: «Восточная литература» РАН, 2005. – С. 290-298.

14 *Смирнов А.В.* Великий шейх суфизма (опыт парадигмального анализа философии Ибн Араби). – Москва: «Наука» (издательская фирма «Восточная литература»), 1993. – С. 43-44.

15 *Харисова Л.А.* Ислам и духовно-нравственное воспитание школьников: методическое пособие. – Казань: РИЦ «Школа», 2001. – С. 39-40.

16 *Бурхан аль-Ислам аз-Зарнуджи.* Методика приобретения знаний и завещание Абу Ханифы. – Изд. 2-е, испр. и допол. – Махачкала: Изд. дом «Ихсан», 2009. – С. 17.

17 *Ибжарова Ш.А.* Сущность и эволюция идеи университета: философско-культурологический аспект: Монография. – Изд. 2-е. – Алматы, 2010. – С. 86-89.

18 *Роузентал Франц.* Торжество знания. Концепция знания в средневековом исламе / Пер. с англ. С. А. Хомутова. Предисл. и примеч. А. В. Сагадеева. – М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1978. – С. 240.

Түйін

Сейтахметова Н.Л., Смагулов М.Н. Кәміл адамның үлгісі ретіндегі «инсан әл-кәміл» тұжырымдамасы және оның білім беру үрдісіндегі құндылықтық рөлі

Мақалада ислами білім берудегі «инсан әл-кәміл» тұжырымдамасының рөлі қарастырылады. Кемел адам тұжырымдамасы, білім беру сабақтастығы ретінде тұлғаны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Авторлар, кемел адам моделін діни білім беру процесіндегі рухани-адамгершілік тұлғаны толықтыру ретінде қарастыруға болатындығына назар аударуда.

Түйін сөздер: ислам, инсан әл-кәміл, әдеп, сопылық, ислам философиясы, ислами білім беру.

Summary

Seitakhmetova N.L., Smagulov M.N. The Concept of «Insan Al-Kamil» as a Model of a Perfect Person and Its Value Role in the Educational Process

The article examines the role of the concept of «Insan al-Kamil» in the Islamic educational process. The concept of a perfect person, acting as a continuity of education, plays an important role in the formation of personality. The authors draw attention to the fact that the model of a perfect person can be regarded as the accomplishment of a spiritually moral personality in the process of religious education.

Key words: Islam, Insan al-Kamil, Adab, Sufism, Islamic Philosophy, Islamic Education.

МРНТИ 02.15
УДК 101.1

*Бағлан Кокумбаева¹, Гаухар Ахметова²,
Майра Кожамжарова³, Нина Смирнова⁴*

^{1,4} Павлодарский государственный педагогический институт
^{2,3} Павлодарский государственный университет им. С.Торайгырова

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» КАК НОВАЯ СТУПЕНЬ ДУХОВНОЙ ЭВОЛЮЦИИ (ПРОЕКТ)

Аннотация. В статье проводится философский анализ важнейших аспектов истории антропогенной цивилизации в контексте странового имиджа, или иначе, национально-государственной идентичности. Раскрываются сущность и значение диалога традиционной, индустриальной и постиндустриальной социокультурных реальностей (СР) и таких аутентичных констант, как Еңбек (труд), Аналық (Великое Женское Начало) и Ұлт (от ұл) (Великое Мужское Начало). Анализируются экзистенциально-эссенциальные основания философии и науки Казахстана.

Авторы стремились, образно говоря, построить из кирпичиков единый социокультурный космос и понять в этом пространстве место, вклад и предназначение независимой Республики Казахстан и ее народа. Успешное решение этих задач во многом зависит от выбора адекватных стратегии и тактики, то есть такой парадигмы, которая предполагает ясное видение перспективы развития.

Обосновывается положение о том, что пройдя от судьбоносного периода матриархата (Аналық) через прекрасную пору патриархат (Ұлт), независимая Республика Казахстан вступила в новую ступень, а именно: Мәңгілік ел, синтезирующую все лучшее из предыдущих эпох в крупном масштабе.

Избранный ракурс способствует изучению проблемы в культурно-историческом и метафизическом (глубинно философском) измерениях, исходя из сущностных оснований человеческого Бытия.

Ключевые слова: Мәңгілік Ел (Страна На века), Аналық (Великое Женское Начало), Ұлт (от ұл) (Великое Мужское Начало), Еңбек (труд), фарабитану, казак философиясы, түрк философиясы.

Диалектическое единство всеобщего, особенного и единичного – объективная закономерность антропогенной цивилизации, в которой содержатся как общечеловеческие черты, так и самобытные качества, отличающие одни этносы от других народов. И если всеобщее восходит к истокам человечества как единой целостности, то неповторимое, особенное детерминированы спецификой культуристорического развития этнических сообществ на обширной территории Великой Степи. Древней земли, которая получила сегодня подлинно народное имя «Ұлы дала елі».

Сложная и извилистая история казахов и Казахстана является предметом пристального внимания философов, ученых, деятелей литературы и искусства. Она также получила государственную поддержку: «Историческое сознание казахстанцев должно работать на сплочение, на формирование патриотического отношения к своему прошлому, настоящему и будущему. Наше восприятие истории должно быть цельным, позитивным и объединять общество, а не разделять. Чтобы поднять на должную высоту национальный дух, надо четко осознать, какова наша реальная история, культура, религия. Национальная история казахов, их этногенез должны рассматриваться как единый неразрывный процесс на протяжении тысячелетий» [1].

Эти вопросы важны не только в контексте истории, в условиях глобализации они приобретают особую остроту. Значимость проблемы определяется ее актуальностью не только во внутренней политике, но и во внешних коммуникационных связях, а именно: в аспекте национально-государственной идентичности. Вот почему осмысление и переосмысление социокультурной реальности (СР) Республики Казахстан в целостности и взаимосвязи общества и культуры – насущная задача философского-научного познания.

Если рассматривать проблему в цивилизационном (общечеловеческом) измерении, то социум прошел две стадии – традиционную и индустриальную – и вступил на путь постиндустриального развития. «Смена стадий и, соответственно, СР не означает полного исчезновения одной и внезапного возникновения новой. Некогда приобретенное не просто остается, оно становится базисом для появления нового. Это – длительный процесс, совершившийся в реальном хронотопе (Времени – Пространстве) Земли многими и многими поколениями. Движение этого процесса включает в себя переходную фазу, трансформацию и преобразование имеющихся оснований. На каком-то отрезке истории возникает нечто принципиально новое, то, что определяются как смена стадий и СР. Иными словами, характерна континуумность развития культурно-исторического процесса, имеющая различные локальные варианты.

Более того, именно континуумность, то есть преемственность как момент всеобщей связи, и есть та скрепа, которая обеспечивает не только жизнеспособность, то есть существование, но и сущность общечеловеческой цивилизации» [2]. Подобный теоретико-методологический подход продуктивен, с нашей точки зрения, для постановки и решения судьбоносных проблем «жизненного мира».

Что касается постиндустриальной СР, то она характеризуется философско-научным сообществом самым различным образом: модернизирующиеся нестабильные общества; общество мега-риска; общество потребления; общество знаний; постсекулярный мир; информационное общество; «общество четвертой формации» и т.д. и т.п.

Здесь не ставится задача анализа всех перечисленных определений. На наш взгляд, все определения имеют право на существование. В одних случаях скажем, при исследовании общества с точки зрения правовой, экономической и экологической культуры, целесообразны характеристики модернизирующиеся нестабильные общества, общество мега-риска или общество потребления. В других случаях, а именно: при анализе культурно-образовательной сферы, наиболее приемлемы определения общество знаний, либо информационное общество. С позиции анализа религиозной ситуации правомерен термин «постсекулярный мир».

Обобщая, отметим, что сегодня востребован новый взгляд в новых условиях, имплицитный важнейшие аспекты истории общечеловеческой цивилизации в контексте странового имиджа, или иначе, национально-государственной идентичности. Успешное решение этих задач во многом зависит от выбора адекватных стратегии и тактики, то есть такой парадигмы, которая предполагает ясное видение перспективы развития.

Такое видение у нас присутствует. Оно обнаруживается в том, что со-существовая «здесь» и «теперь» в добрососедских отношениях со всеми народами и государствами, страна последовательно следует по своему – казахстанскому – пути развития. Один аргумент тому тот факт, что здесь актуализированы как традиционная, так и индустриальная, и постиндустриальная СР. Здесь не место давать обстоятельный анализ каждой из СР, а потому перечислим лишь основные факты. Если говорить о первой стадии, в Казахстане к традициям относятся очень серьезно. «Историческая традиция и экономические возможности легли в основу разработки внешнеполитических задач и играют там определенную и важную роль. Эти задачи были поставлены Главой государства как первостепенные, и они нашли отражение во внешнеполитической концепции Казахстана.

Традиция оказалась одной из составляющих девиза председательства Казахстана в ОБСЕ (четыре «Т» – «траст» (доверие), «традишн» (традиции), «транспаренси» (транспарентность) и «толеранс» (толерантность). На этих же принципах (4Т) базируется Доктрина национального единства» [3].

Другой пример – это отношение к труду, которое различным образом интерпретируется в философско-научном познании. В аутентичной традиции наиболее исторически ранним словом, обозначающим трудовой процесс, является «жұмыс», близкое по смыслу русской пословице «глаза боются – руки делают». Понадобились многие и многие тысячелетия, чтобы труд стал осознаваться не только как насущная необходимость, но и как духовная потребность, как деятельность, облагораживающая и возвышающая человека. В казахском языке она обозначается словом «еңбек» (бек из беков), которое имеет значения: высокая должность; «очень», «настоящий»; словосочетание «бек жаксы» (очень хорошо).

В 2012 году, отвечая на вопросы: «каким должно быть наше казахстанское общество в условиях глобальной нестабильности, в условиях нового века, чтобы устоять перед глобальными ветрами? В чем наши нереализованные резервы и возможности? И что еще надо сделать, чтобы социальная политика стала устойчивой, созидательной?» – Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев объявил о необходимости построения Общества Всеобщего Труда. Таким образом, в условиях XXI века и глобальной конкуренции еңбек озвучен «как решающий национальный фактор», содействующий благосостоянию общества [4].

И, третий пример, отражающий и выражающий созвучие Времен в казахстанском проекте – это органичное взаимодействие женского и мужского начал, составляющих смысловую суть человеческого Бытия. В истории антропогенной цивилизации эти судьбоносные начала зафиксированы в определениях «матриархат» и «патриархат». Статус женщины и, как следствие, историческое значение матриархата исключительно велики. Это – начало становления общечеловеческой цивилизации. Сущностная особенность матриархата, получившая логическое продолжение в последующем, состоит в том, что в этот период были найдены ответы на главные вопросы, в том числе и на дискурс о бытии и должном. В этом контексте антропо-социокультурогенез определяется как судьбоносная ступень духовной эволюции, поскольку человечество имеет импульс для дальнейшего культурно-исторического развития.

К глубокому сожалению, ныне эти всеобщие основания человеческого рода чем далее, тем более предаются забвению. Исключение составляет евразийский континент, где получили высокое развитие оба Великих Начала, аргументом чему как языковой материал, так и фактологические данные. Так, Бартольд считает, что у всех кочевников положение женщин лучше, чем у оседлых мусульман и объясняет это тем, что женщина — верная помощница, переносящая наравне с мужчинами все тяготы суровой жизни [5]. Сохранение основ матриархата обусловлено тем, что в кочевом менталитете девушка – будущая мать, от которой зависит судьба рода, жуза, а значит, и всего народа, нации. Эта мысль зафиксирована в пословицах: «Қыз – ұлтты ұрпақпен ұластыратын ұлы күш» («Дочь – это великая сила, от которой зависит будущее нации»); «Қызды құрметте. Қыз – болашақтың анасы, арғы ұрпақтың әжесі» («Уважай девушку, от нее зависит твое будущее и будущее твоего потомства») и т.д.

Если перевести изложенное на философский язык, то на заре человеческой истории Ана родила Ұл (Сына), который создал Ұлт – нацию. Иными словами, здесь сохранены истоки антропологической универсальности как союза Великого Женского Начала (Аналық) и Великого Мужского Начала (Ұлт). В этом – суть футурологического проекта, масштабность и значимость которого сопоставимы с актуальными для современного челове-

ства проблемами, инициированными независимой Республикой Казахстан (идеи ядерного разоружения, съезда мировых и традиционных религий и другие).

Что касается второй стадии, то как известно, ее становление и развитие является достижением Запада, создавшем блестящее индустриальное общество, и, выдвинувшем на авансцену Истории научно-технический прогресс. Органическое своеобразие, типологическая особенность эпохи патриархата исконно-онтологически (А. Хамидов) определяется как «стабильная противоречивость, порождающая повышенный динамизм его саморазвития» [6]. Его становление и развитие имеет в качестве ведущей предпосылки условие, при котором мир погружается в совершенно новое для себя состояние – достижение прогресса по пути материальной цивилизации. Эпицентром этого этапа становится город, характеризующийся приоритетным развитием экономического фактора.

Таким образом, индустриальная цивилизация есть антитезис традиционной СР, не только утратившая первоисток и первосмысл, но и сознательно отказавшаяся, отмежевавшаяся от нее. Так, индустриальное общество выдвинуло в качестве альтернативы труду концепции «общества досуга», «посттрудового общества» [7]. Оно узаконивает гей-браки и другие негативные тенденции, способствующие разрушению оснований человеческого рода. И оно же созидает в качестве будущего цивилизации постиндустриальную СР.

Возникает резонный вопрос: а что перенял, и перенял ли Казахстан от грандиозных преобразований индустриальной цивилизации? – Будучи неотъемлемой частью Социума, Республика Казахстан не могла быть в стороне от происходящих трансформаций. Она вступила на путь модернизации и осуществляет созидание индустриально-инновационной экономики и общества всеобщего труда. В эпоху глобализации и безудержной гонки научно-технических достижений философско-научное сообщество страны направило и сосредоточило усилия на осмысление сокровищницы отечественной и мировой философской мысли, формирующие духовно-нравственный облик и смыслы современности. Тем самым оно содействует нейтрализации технократического менталитета, поскольку дальнейшее чрезмерное развитие техники может привести к катастрофе. Ее суть составляет целостное отношение «человек-мир», при котором личность, общество и социум интерпретируются во всей полноте ее качеств, включая внутренний, экзистенциальный уровень.

В качестве примеров можно привести такие направления философии и науки, как фарабитану, коркыттану, абайтану и шәкәрімтану, казак философиясы, түрк философиясы, көшпеліліктану (кочевниковедение), тәңіріліктану (тенгриановедение) и другие, где ведутся активные изыскания историками и философами, искусствоведами и многими другими учеными

социогуманитарного знания. Плодотворны в этой сфере компаративные исследования с тюрко-монгольскими народами, а также с западной номадологией [8]. Таким образом, философско-научное знание Казахстана развивается как комплекс наук «о духе», прежде всего, внося тем самым достойную лепту в востребованные человечеством судьбоносные проблемы бытия.

«В истории человечества произошло знаменательное событие: планета Земля вступила на новую ступень Эволюции. Это состояние требует от всех людей особой ответственности не только за свои поступки, но даже за эмоции и мысли», – пишет независимый исследователь Едихан Едихан Шаймерденулы Сабит [7, с. 3]. Вполне справедлива, на наш взгляд, точка зрения автора, согласно которому новая культурно-историческая ступень связывается с великим женским началом. Мать стоит в начале жизни, а потому женщины-матери особенно способны к принятию информации из космоса. Это знание будет давать им возможность оказывать решающее влияние на общественное сознание и избегать тупиковых путей в эволюционном движении человечества. А потому основному эволюционному принципу шестой ступени — Милосердию «больше всего соответствует Женское Начало» [9].

Сказанное означает, что содержание женского начала изменяется коренным образом. В традиционной СР мать являлась, прежде всего, хранительницей домашнего очага, уюта. В неоматриархате великому женскому началу предстоит созидать новую духовно-нравственную ступень Эволюции. Суть в данном случае в том, что эта сверхсложная задача по восхождению на самые трудные духовные ступени возлагается на великое женское начало.

Таким образом, пройдя от судьбоносного детства через прекрасную молодость, человечество вступило в новую ступень, а именно: постпатриархат или неоматриархат, синтезирующую все лучшее из предыдущих эпох в крупном масштабе. Предметное поле человеческого бытия в контексте настоящего исследования составляет континуальное поле, включающее духовно-практическое (или образно-интуитивное) целое матриархата и духовно-когнитивное (понятийно-дискурсивное) пространство патрилокальной эпохи. Совершенно очевидно, что деление, принятое в исследовании, условно. Вместе с тем, оно необходимо для более рельефного рефлексирования эссенциональных (сущностных) оснований будущего. Кроме того, подобный стереоскопический (объемный, масштабный) взгляд способствует философско-научному предвидению будущего человечества. Следовательно, приблизиться к адекватному пониманию СР возможно в том случае, если не упускать из виду этой всеобъемлющей целостности. В синхронном аспекте теоретически сконцентрированный взгляд позволяет выявить его основные тенденции и закономерности в целом и предложить прогностическую модель как новый путь развития человечества, актуальный в фу-

турологическом измерении. Отсюда, можно сделать вывод о том, что независимой Республике Казахстан исторически предназначено быть духовной элитой, предопределяющей Жол (Путь) человечества в будущее. В духовное будущее Мәңгілік ел.

Мыслящее человечество создало немало слов, имплицитных суть прогностических моделей. Мечта, фантазия, утопия, гипотеза, идея и другие содержат альтернативные интерпретации в зависимости от мировоззренческих ориентаций. Это сверх-задача, главная идея, с которой сверяются все остальные ценности и идеи; она вдохновляет общество к достижению новых высот. Как парусник остановится без ветра, так и человечество, без такой сверх-идеи останавливается в своем духовном и интеллектуальном развитии.

Такой базовой опорой, первым бесценным достоянием для нас стала «наша священная и достойная страна, Мәңгілік Ел. Более четырнадцати тысяч километров бесспорных границ спаяли нашу Родину в единый монолит. Они стали рубежами добрососедства со всеми сопредельными странами» [10]. В качестве остальных достояний взяты единство народа (второе достояние), исконная культура и родной язык (3-е достояние), созидание индустриально-инновационной экономики (4-е достояние), общество всеобщего труда (5-е достояние), столица Астана (6-е достояние), национальная безопасность и глобальное участие нашей страны в решении общемировых и региональных проблем (7-е достояние). Благодаря этим ценностям мы всегда побеждали, укрепляли нашу страну, множили наши великие успехи. В этих государствообразующих, общенациональных ценностях заключается идейная основа Нового Казахстанского Патриотизма» [11].

Разумеется, казахстанский путь Мәңгілік Ел предполагает решение множества созидательных задач. Одна из главных, это актуализация сущности казахстанского образования, наполнение его содержания подлинными ценностями, востребованными в современном социуме.

«Что может устоять и удержаться перед угрозой стандартизации и унификации? Нечто уникальное, бесценное, демонстрирующее миру такой опыт и такой образец культуры и социального устройства, который может стать достойным примером и образцом для многих других стран. У Казахстана есть что предъявить миру» [12]. – Это национальная идея о вечности Мәңгілік Ел, востребованная не только в региональном (казахстанском), но и в цивилизационном (общечеловеческом) ракурсах.

Литература

1 Официальный сайт Президента Республики Казахстан http://www.akorda.kz/ru/page/page_213672. Обращения 28.04.2013

2 Кокумбаева Б.Д. Диалог времен как объективная закономерность культурной интеграции // Казахстан и мировое пространство: культурная интеграция. Научно-практическое издание. – Алматы: Адал Бизнес Принт, 2014. – С. 242.

3 Казахская культура. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. http://ru.wikipedia.org/wiki/%CA%E0%E7%E0%F5%F1%EA%E0%FF_%EA%F3%EB%FC%F2%F3%F0%E0

4 Нурсултан Назарбаев. Социальная модернизация Казахстана: 20 шагов к Обществу Всеобщего Труда <http://kaznmu.kz/rus/%D0%BD%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%BD-%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0-%D0%B0%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5/>

5 Бартольд В.В. Сочинения. – Т. 7. – М., 1971. – С. 179-180.

6 Хамидов А.А. Категории и культура. – Алма-Ата: Ғылым, 1992. – С. 61.

7 Досуг Национальная социологическая энциклопедия <http://voluntary.ru/dictionary/573/word/dosug>.

8 Аршабеков Н.Р., Кокумбаева Б.Д. Кочевниковедение в современном философском контексте (к постановке проблемы) // Философия в современном мире: стратегии развития. Материалы I Казахстанского философского Конгресса (Алматы, 27-28 сентября 2013 г.). – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013. – С. 395-401; Кокумбаева Б.Д., Г.Темиртон (Садыкова) Сущность казахстанского философско-научного знания в ценностно-смысловом измерении // Казахстан и мировое пространство: культурная интеграция. Научно-практическое издание. – Алматы: Адал Бизнес Принт, 2014. – С. 293-302.

9 Жихан Желтоқсан (Едихан Шаймерденулы Сабит). Ақ Сарбаз. – Алматы, 2014. <http://xn--80aaa1brkt0a3m.xn--80ao21a/catalog/140616/140616-001.htm>. – 112 б.

10 О понятии Мәңгілік Ел в недавнем послании президента народу Казахстана 14.02.2014 <http://radiotochka.kz/1709-.html>

11 Мәңгілік Ел: между национальной идеей и патриотическим актом <http://www.ofstrategy.kz/index.php/ru/research/politic-research/item/443-po-predvaritelnyy-rezultatam-ekspertnykh-intervyu-u-predstavitelej-kazakhskoj-tvorcheskoj-intelligentsii-slozhilos-neodnoznachnoe-vospriyatie-dannoj-idei>

12 Нысанбаев Ә. Тәуелсіз Қазақстанның құндылықтар әлемі – Мир ценностей независимого Казахстана. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2011. – 258 б.

Түйін

Қоқымбаева Б.Ж., Ахметова Г.Г., Қожамжарова М.Ж., Смирнова Н.Е. «Мәңгілік ел» рухани эволюцияның жаңа сатысы ретінде (жоба)

Мақалада ел тағдыры немесе басқа сөзбен айтқанда, ұлттық-мемлекеттік сәйкестік аясында антропогенді өркениет тарихының маңызды аспектілеріне философиялық талдау жасалады. Дәстүрлі, индустриалды және индустриалдықтан

кейінгі әлеуметтік-мәдени ақиқат (ӘМА) диалогының және Еңбек, Аналық және Ұлт сияқты барабар константалардың мәні мен маңызы ашылады. Қазақстан философиясы мен ғылымының экзистенциалдық-эссенциалдық негіздемесіне талдау жасалады.

Авторлар, бейнелеп айтқанда, кішкене бөлшектерден бірыңғай әлеуметтік-мәдени әлем жасап, осы кеңістіктегі тәуелсіз Қазақстан Республикасы мен оның халқының орнын, үлесі мен тағдырын түсінуге тырысқан. Бұл міндеттерді ойдағыдай шешу тиісті стратегиялар мен тактиканы, яғни даму перспективасын анық көруді болжауға болатын парадигманы таңдауға байланысты.

Тағдыршешті Аналық кезеңнен тамаша Ұлт кезеңі арқылы тәуелсіз Қазақстан Республикасы жаңа кезеңге, атап айтқанда: алдыңғы дәуірлерден ең үздіктерін кең ауқымда жинақтайтын Мәңгілік елге аяқ басты деген болжам негізделеді.

Таңдалған ракурс мәселені адам Болмысының маңызды негіздемелеріне сүйене отырып, мәдени-тарихи және метафизикалық (терең философиялық) өлшемде зерттеуге көмектеседі.

Түйін сөздер: Мәңгілік Ел, Аналық, Ұлт, Еңбек, фарабитану, қазақ философиясы, түрік философиясы.

Summary

Kokumbayeva B.D., Akhmetova G.G., Kozhamzharova M.Zh., Smirnova N.E.
«Mangilik El» (Мәңгілік Ел) as a New Stage of Spirit Evolution (Project)

Annotation: The philosophical analysis of most major aspects of anthropogenous civilization's history in country image's context or, in other words, of national and state identity, is given in article. The essence and importance of dialogue between traditional, industrial, postindustrial social-cultural realities (SCP) and such authentic constants as «Еңбек» (work), «Аналық» (Great Feminine) и «Ұлт» (derivate from «ұл») (Great Machismo). Existential-essential bases of Kazakhstan's philosophy and science, is analysed.

Speaking in images, the authors want to build from bricks the social-cultural cosmos and understand in this space the place, contribution and mission of the independent Republic of Kazakhstan and its people. Successful decision of these tasks in many respects depends on the choice of adequate strategy and tactic, i.e. such paradigm, which assumes clear vision of development's perspective.

The provision is proved, that having passed from make-or-break period of matriarchy (Аналық) through beautiful time of patriarchy (Ұлт), independent Republic of Kazakhstan come in a new stage: Mangilik El (Мәңгілік Ел), which synthesize all the best of the previous eras in large scale.

The chosen foreshortening promotes studying of a problem in cultural and historical and metaphysical (deep philosophical) measurements, on the base the essential bases of human Being.

Keywords: Mangilik El (Мәңгілік Ел, Country for Ages), «Аналық» (Great Feminine), «Ұлт» (Great Machismo), «Еңбек» (Work), (Farabi-Studying), Kazakh philosophy, Turk philosophy.

Майгуль Мекебаева¹, Шахнат Халикова²

^{1,2} Казахский национальный университет им. аль-Фараби

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Молодежь является наиболее активной частью населения, но для ее действенного вовлечения в решение социально-экономических проблем и эффективного использования потенциала молодежи в интересах общества и самой молодежи необходимо, чтобы молодые люди имели возможность освоить соответствующие практики участия. Наиболее эффективным институтом легализации социальной активности молодежи и вовлечения ее в общественную жизнь являются молодежные общественные объединения, которые сегодня выступают важнейшим элементом гражданского общества, обеспечивая его преемственность. В связи с этим актуальным становится изучение тенденций развития казахстанских молодежных организаций, анализ потребностей и особенностей функционирования на современном этапе. В республике значительно увеличилось количество молодежных организаций. Появились молодежные крылья в политических партиях. Выстраивается, таким образом, система преемственности в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: молодежь, молодежные организации, молодежная политика.

Основным инструментом участия молодых людей в молодежной политике являются молодежные организации. Однако место и роль молодежных общественных организаций (МОО) в осуществлении молодежной политики сильно варьируются и до сих пор не имеют четкого определения.

Тенденция к количественному росту молодежных организаций все еще сохраняется, что доказывает их растущую роль и востребованность в общественной жизни. Кроме того, коренным образом начинает изменяться качественное положение МОО. В связи с серьезным усилением внимания государства к вопросам сотрудничества с молодежными организациями, расширением масштабов финансирования государством социально-значимых проектов, МОО все более приобретают характер системно интегрированных общественных структур, выполняющих функции социальной стабилизации и продвижения гражданских интересов.

К позитивным сторонам действующих на территории Казахстана молодежных организаций можно отнести ее относительную устойчивость, от-

существование политического экстремизма, а также конфессионально-ориентированных организаций, потенциально опасных для казахстанского общества.

При рациональном подходе к разрешению изложенных проблем сектор молодежных организаций сможет показывать достаточно высокую динамику развития и в будущем. Соответственно, ввиду относительной массовости и организованности МОО, степень их влияния на общественные процессы, будет постепенно возрастать.

В деятельности МОО можно выделить ряд характерных особенностей:

- конъюнктурный характер деятельности подавляющего большинства данных организаций. Показательным является их активизация не только в преддверии крупных событий политического характера (выборы и пр.), но и толчком является громкие политические процессы в стране (вступление Казахстана в Евразийский экономический союз и т.д.). Единственной организацией перманентно демонстрирующей какую-либо деятельность является Молодежное крыло «Жас Отан»;

- низкая популярность большинства организаций в среде молодежи. Это может быть обусловлено отсутствием у них рычагов для решения остро-социальных вопросов молодежи;

- отсутствие ярких лидеров молодежной среды, известных в масштабе страны.

Вместе с тем развитие молодежного неправительственного сектора в Казахстане сталкивается и с рядом проблемных моментов. К ним относятся:

- непонимание обществом и государством роли молодежных организаций;

- слабость информационного обмена между государственными структурами и молодежными организациями;

- несовершенство нормативно-правовой базы деятельности МОО;

- слабая социальная ответственность бизнеса;

- неравномерность развития молодежных организаций в разрезе регионов (почти половина всех МОО сосредоточена в Алматы, в то время как на сельском уровне они практически отсутствуют);

- внутренние организационные проблемы самих МОО.

В то же время можно выделить и некоторые недостатки:

- доминирование крупных молодежных организаций и нежизнеспособность вновь появившихся организаций (ежегодно создается большое количество молодежных организаций – однодневков);

- слабая связь молодежных организаций с политическими партиями, как следствие невозможность лоббирования своих интересов до уровня принятия политических решений и их исполнений;

- молодежные организации не приобретают характер системно интегрированных общественных структур, выполняющих функции социальной стабилизации и продвижения интересов молодежи;

- крупные молодежные организации «забирают» основную часть фондирования;
- активным участником молодежных организаций является студенческая молодежь.

Учитывая наличие серьезных проблем в молодежной среде (кризис в морально-нравственном воспитании молодежи, повышенная безработица, социальное расслоение, в том числе и по возможностям получения высшего образования, растущее непонимание между городской и сельской молодежью), прецеденты ее делинквентного поведения вполне реальны. Особую опасность представляет использование некоторыми молодежными организациями идей, потенциально способных вызвать конфликты по этнолингвистическому, конфессиональному и социальному признакам. При этом идеи активно трансполируются на молодежь.

Итак, во-первых, казахстанскую молодежь, в целом, можно охарактеризовать как аполитичную, к которой в большей степени относится сельская молодежь. Городская молодежь имеет «среднюю» степень активности и участия в общественно-значимых мероприятиях. Чаще всего представители студенческой молодежи являются участниками различных форумов, съездов, мероприятий городского значения в формате «групп поддержки». Они, также проявляют свою активность посредством участия в деятельности молодежных объединений (21,0%), в организации и проведении избирательной кампании (сбор подписей, агитационная работа и т.д.) – 13,0%. Не исключено, что аполитичная молодежь может поддержать крайне радикальные действия молодежных организаций, учитывая углубление экономического кризиса и ухудшение положение данной категории;

во-вторых, в основном молодежные организации слабо взаимодействуют как с молодежью, так и с государством. Приходится констатировать, что МОО не отражают реальной социальной структуры общества; многие молодежные организации не представляют интересов большинства молодежи, не имеют четкой направленности в деятельности, все больше превращаясь в манипулятивный инструмент достижения своих целей.

Молодежные и другие общественные организации в Казахстане начали активную деятельность с начало 2000-х годов, тогда их насчитывалось как минимум десяток республиканских молодежных или работающих с молодежью организаций гражданского толка. Но за последние 10 лет такие организации практически исчезли с поля деятельности. В 2005-2010 годах разрозненное состояние и хаотичное развитие молодежных организаций в некоторой степени определило формирование провластных молодежных организаций, оппозиционных молодежных организаций и национал-патриотических организаций.

Наиболее крупными молодежными общественными движениями пропрезидентского толка являются МК «Жас Отан» НДП «Нур Отан», «Кон-

гресс молодежи Казахстана», Альянс студентов Казахстана, ОЮЛ «Союз молодежи Казахстана», молодежное общественно-политическое движение «Кайсар», Общество молодых профессионалов Казахстана, «Лидер XXI века».

Провластные молодежные организации, защищающие существующее политическое руководство, имеют общие черты. Во-первых, общность мотивации: ставка на реализацию карьерных амбиций, самореализацию, получение расширенных возможностей продвижения. Мотивация участия в этих организациях носит преимущественно корыстный характер, в то время как идейная основа здесь либо вторична, либо просто декоративна.

Кстати, именно мотивация является главной проблемой провластных молодежных организаций: предоставление молодежи возможности политического карьерного роста в системе государственного управления.

В данный момент провластные молодежные организации сократили количество организованных массовых политических мероприятий. Наблюдается снижение акций, направленных на решение остросоциальных вопросов молодежи. Снизилась и частота появления в СМИ лидеров молодежных организаций.

Исходя из характера этих движений, можно сделать вывод: для дееспособности этих организаций как превентивная мера через создание некоего образа «врага» в лице внешних сил. Ведь при каких-либо изменениях в политическом раскладе сил, если власть столкнется с падением популярности в обществе, а ее политическое будущее окажется под вопросом, мотивация участия молодых людей в таких организациях, сразу же окажется неработоспособна.

Оппозиционные молодежные организации, существовавшие недавно, либо прекратили свое существование, либо были закрыты властью, либо мягко встроились в группу поддержки партии НурОтан, либо остались в оппозиционном поле без сколько-нибудь существенной поддержки населения, политического влияния и инструментов работы. По своему отношению к власти большинство общественных движений молодежи имели, скорее, протестный характер.

Предстоящая электоральная кампания, активизация казахстанской оппозиции с национал-патриотами, определенное воздействие внешнего фактора были импульсом для видимого оживления оппозиционных молодежных движений и организаций. Такие движения и организации можно условно можно было разделить на умеренные, оппозиционные, национал-патриотические.

К умеренным оппозиционным молодежным организациям можно было отнести: Социалистическое сопротивление Казахстана» (Соц.Сопр Казахстана) – на тот момент был единственной активно действующей политической организацией, которая охватывала почти все регионы Казахстана;

молодежное демократическое объединение «Жастар 2012», «Союз патриотической молодежи Казахстана», (наиболее «раскрученный» молодежный «бренд»), движение «Айбат», движение «Абырой», молодежное крыло ОСДП «Азат», движение «Алаш», молодёжное объединение «Жас Азамат», РОО «Лидер XXI века», общественное движение «Ар.Рух.Хақ», движение «Ел болашағы», общество молодых профессионалов, движение «Кахар», «Союз патриотической молодежи Казахстана» и т.д. Общественную организацию «Нур отар» можно отнести к анархической.

Поле умеренных оппозиционных объединений организационно было очень слабо, что вполне объяснимо: с одной стороны, для привлечения молодежи, они были вынуждены радикализироваться, у них не было собственного лояльного ресурса, способного «заполнить улицу». Однако, с другой стороны, они выступали за преобразования социально-экономической и политической сферы общества. Молодежь, которая готова была работать с умеренными оппозиционными организациями, в большей степени была прагматична и менее идеологизирована, в то время как реально радикальные молодые люди скорее пошли бы в национал-патриотические молодежные организации. Проблема умеренных оппозиционных организаций в том, что они не были способны выдвинуть конкурентоспособные проекты для самореализации молодежи.

К молодежным организациям национал-патриотической направленности, проявляющие большую активность в общественно-политической жизни страны в последнее время относятся: движение «Болашак» (лидер – Д. Бабамуратов), молодежный клуб «Рух пен тіл» им. М. Шаханова (лидер – Ж. Мамай), движение «За свободный Интернет». Целевая аудитория обеих организаций – студенческая молодежь. Кроме того, в социально значимых дискуссиях активную позицию занимали молодежные организации «Абырой» и «Азамат».

Следует подчеркнуть, что движение «Рух пен тіл» было настроено более радикально, инициировали различные акции протеста, выступали с обращениями от имени студентов по проблемам государственного языка, проводили пресс-конференции, выражая недовольство социально-экономическим положением казахстанской молодежи и политической ситуацией в стране.

Молодежные движения инициировали обращение на имя Главы государства «Мы требуем перемен!» от имени молодежи Казахстана, в котором заявили о том, что тоже являются политической силой, с которой необходимо считаться. Свои требования они доведут до внимания общественности и власти путем проведения митингов. Ухудшение экономического положения привело к активизации различных общественных объединений, в частности, молодежных организаций. Деструктивный эффект деятельности национал-патриотических организаций значительно амортизируется малой

популярностью последних в молодежной среде вообще, а также аполитичностью молодых людей.

Большинство молодежных студенческих движений и организаций придерживается нейтральной по отношению к власти позиции, поскольку казахстанская молодежь в своем преобладающем большинстве не проявляет к политике самостоятельного интереса. Они, по сути, остаются искусственными, аморфными структурами, и чаще возникают в период активизации социально-политических процессов в стране, также за ее пределами;

Надо предположить, что разобщенность оппозиционных молодежных организаций определена следующими причинами:

во-первых, представители оппозиционных молодежных организаций имели разные взгляды на политическое будущее страны и представлялись идеологически разными политическими группами молодежи;

во-вторых, на разрозненность оппозиционных молодежных организаций влияла и ситуация с внутренними противоречиями и разногласиями оппозиционных партий и движений. В связи с чем, консолидация оппозиционного лагеря представляется недолгосрочной и неперспективной в ближайшее время; анализ деятельности молодежных организаций в последнее время выявил развитие следующей тенденции: существенное снижение деятельности провластных молодежных организаций и возрастание общественно-политической активности оппозиционных молодежных организаций;

- усиление роли общественных организаций в решении проблем молодежи. Именно низкая активность и низкий уровень значимости молодежных объединений и являются первопричиной того, что большая часть молодых людей проявляет симптомы «социального инфантилизма» в отношении участия в деятельности организаций, радеющих за права и интересы молодежи;

- современным молодежным национал-патриотическим организациям в целом может быть дана следующая характеристика:

с одной стороны, можно говорить о достижении молодежных национал-патриотических движений определенного уровня политической зрелости, и активные молодежные организации, могут привлечь на свою сторону большую часть молодежи, так как они провозглашают защиту интересов учащейся и рабочей молодежи. Также националистически настроенные казахские организации могут сыграть роль стратегического ресурса для той политической силы, которая сумеет их канализировать определенным образом, однако, с другой стороны, значительной части таких организаций и их лидерам присущи неорганизованность, низкий уровень политической культуры и склонность к конфликтному поведению.

На основе Закона «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» общие положения молодежной политики приобретают региональную специфику, преобразуются в систему правомерной деятель-

ности региональных органов государственной власти, органов местного самоуправления. Законы направлены на обеспечение реализации ГМП; на разработку и реализацию программы в сфере ГМП; на разработку нормативных правовых актов в области ГМП. Местные исполнительные органы должны обеспечить реализацию ГМП в регионах, разрабатывать региональные программы и осуществлять их финансовое обеспечение.

Молодежная политика реализуется на нескольких уровнях: государственном, региональном, местном.

В зависимости от уровня, ответственными за реализацию молодежной политики являются министерства, ведомства, Советы и иные координирующие и совещательные органы.

На государственном уровне ответственным органом является Департамент воспитательной работы и молодежной политики МОН РК.

Также существует ряд консультативно совещательных органов, в частности:

- Совет по молодежной политике при Президенте;
- Совет по делам молодежи при Правительстве.

В их компетенцию входит: выработка рекомендаций по определению приоритетов, формированию и реализации государственной политики в отношении молодежи; информирование высших должностных лиц (в т.ч. Президента и Премьер-министра) о ситуации в молодежной среде и анализ эффективности реализации государственной молодежной политики.

Советы обладают следующими полномочиями: вносить Президенту и Правительству предложения по совершенствованию государственной молодежной политики; участвовать в подготовке официальных документов по вопросам молодежи, рассмотрении и обсуждении соответствующих проектов нормативных правовых актов; взаимодействовать и привлекать к своей работе представителей государственных органов и гражданского общества; сотрудничать с международными организациями в сфере молодежной политики.

В числе структур *государственного уровня*, ответственных за реализацию молодежной политики, также присутствуют:

- Молодежный Парламент Казахстана (МПК). Предполагается, что через него молодежь может решать свои проблемы и принимать участие в законотворческой деятельности. Основная задача МПК – инициирование и продвижение законопроектов, направленных на обеспечение прав молодежи РК;

- Конгресс молодежи Казахстана (КМК). КМК координирует деятельность более 250 молодежных организаций страны. Целями КМК являются реализация Государственной молодежной политики и обеспечение сотрудничества гос.органов и молодежных организаций; поддержка деятельности молодежных НПО; разработка и реализация социальных молодежных проектов; поддержка молодежных инициатив.

На региональном уровне органами, ответственными за реализацию молодежной политики являются Отделы молодежной политики при акиматах областей и районов, а также Советы по делам молодежи при акимах областей и гг. Астана, Алматы.

Также для реализации *молодежного сотрудничества* в области молодежной политики существуют структуры наднационального уровня: Совет руководителей государственных органов молодежных организаций стран СНГ и ШОС; Оргкомитет по проведению военно-спортивных игр ОДКБ, и пр.

В целом, учитывая субъективный характер изложенных проблем, думается, что при рациональном подходе к их разрешению МОО смогут показывать достаточно высокую динамику развития и в будущем. Соответственно, ввиду относительной массовости и организованности МОО, степень их влияния на общественные процессы, в том числе и в плане развития гражданского общества, будет постепенно возрастать.

Анализ структуры основных проблем, с которыми в процессе деятельности сталкиваются региональные молодежные организации, показала, что «проблемное поле» в их деятельности формируется в большей степени за счет:

- во-первых, наличия большого количество органов, занимающихся реализацией молодежной политикой, которое затрудняет процессы управления и влияния и эффективность снижается в разы, так как происходит нецелевое использование средств,

- во-вторых, отсутствие систем координации отношений между молодежными организациями и между молодежным движением и государственными структурами, являющейся одним из путей реального включения молодежного движения в управление молодежной политикой,

- понимания конечной цели реализации молодежной политики государственными органами, что приводит к нацеленности органов на проведение мероприятий культурно-досугового плана и разовых акций,

- сильных организационных возможностей государственных органов,

- региональных, местных целевых программ, направленных на решение задач молодежи.

Молодежные организации характеризуются малочисленностью и слабой активностью самих молодежных организаций, недостатком информации о деятельности молодежных организаций, о грантах и проектах, отсутствием: прочной социальной базы, достаточных финансовых средств (слабо развита инфраструктура у МОО, недостает офиса, соответствующей институциональной базы), своих каналов массового вещания (блоги, сайты, группы), слабым освещением СМИ.

Можно сказать, что сегодня в Казахстане не существует единой стратегии совместных действий молодежных движений как государственных, так и общественных организаций; в стране не существует определенного ме-

ханизма координации и устойчивой системы государственной поддержки общественных объединений; партнерство, сотрудничество и информационная обеспеченность между молодежными государственными и общественными организациями еще очень слабы и т.д.

В документах слабо прописаны механизмы формирования и деятельности молодежных общественных организаций, аспекты сотрудничества МОО с органами власти, поддержка общественных организаций в области работы с молодежью, социально-воспитательной, физкультурно-оздоровительной и спортивной работы.

Литература

1 *Ибрагимова Г.Е.* К вопросу о перспективах молодежной политики в Казахстане // <http://do.gendocs.ru/docs/index-248665.html>.

2 Государство и общественные объединения // http://knowledge.allbest.ru/law/3c0b65635b2ad69a4d43b88421216d26_0.html.

3 Молодежные организации Казахстана смогут стать операторами некоторых бюджетных программ // <http://inform.kz/rus/article/2536595>.

4 Молодежные движения и организации Казахстана. Реестр от «Литер» // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1139564820>.

Түйін

Мекебаева М.А., Халикова Ш.Б. Қазақстандағы жастар ұйымдарының дамуының негізгі тенденциялары

Мақалада авторлар Қазақстандағы жастар ұйымдарының даму шарттарын зерттейді. Мақалада әлеуметтік белсенділік факторы ретіндегі өмірлік құндылықтар, жастар ұйымдарының қалыптасуындағы және дамуындағы мәселелік қарама-қайшылықтар, белсенді және әрекет етуші жастар ұйымдарының сипаттамасы, елдегі жастар қозғалысының ұйымдастырушылық қамтамасыздануы талданады және осы мәселелерді кемелдендіру шаралары ұсынылады.

Түйін сөздер: жастар, жастар ұйымдары, жастар саясаты.

Summary

Mekebayeva M.A., Khalikova Sh.B. Main Tendencies of Youth Organisations Development in Kazakhstan

The authors investigated the conditions for the development of youth organizations in Kazakhstan. It is analyzed values of life as a factor of social activity, the problems of contradiction in the development of youth organizations, the characteristics and positioning of the most active and effective youth organizations, organizational support of the youth movement in the country. Authors propose measures for their improvement.

Keywords: Young People, Youth Organizations, Youth Policy.

*Галия Темиртон*¹

¹ Центральный государственный музей РК

**К ИСТОРИИ МИРОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ
(в контексте изучения процессов культурной интеграции,
социокультурной модернизации)**

Аннотация. В статье на основе исторического материала рассматриваются вопросы оформления на исторической арене «государственных организмов» в ходе глобальных циклов интеграции-дифференциации, результатом которых являются современные процессы глобализации. Одним из ярких характеристик этих циклов и мощной характеристикой развития человечества представлено пространственное распространение культурных достижений одних обществ, в другие. При этом особое внимание уделено изучению процессов прогрессивного развития культуры как наиболее важных способов формирования и возникновения в будущем новых моделей социокультурного устройства.

На историко-философском материале показаны процессы движения человечества в сторону все большей социализации и интеграции и, таким образом, прослежена мировая история общественной эволюции, как пути к состоянию единого глобального мира.

Ключевые слова: история, динамика культуры, интеграция, культурная диффузия, культурные круги.

Культура во все времена была предметом философского анализа. Понять и оценить явления культуры стремились и мыслители прошлого. К тому же понимание и оценка культуры рассматривались в контексте ее влияния на ход истории человечества, во взаимодействии с социумом (обществом) и личностью как «печати», представителя этой самой культуры и общества. Хотя и невозможно полностью отождествлять развитие общества и культуры, но также и невозможно отрицать развитие культуры вне общества. Культура, как известно, является одним из важных факторов целостности общества и, будучи динамичной, участвует в формировании качества общественных взаимодействий и взаимоотношений, в создании и трансляции ценностных основ социума, а также обеспечивает условия для приспособления к внешней среде и получения новых знаний о мире. Процессы динамики культуры, ее многообразие форм выражения являются частью глобальной истории человеческого социума и должны рассматриваться «как целое, <...> способное восстанавливать целостность человека» [1].

Уже на ранних этапах существования цивилизации люди отмечали существование грани между природным и человеческим миром, которую видели в нравственном начале и отметили позже как культуру (Гомер, Гесиод, Лукреций, Платон, Аристотель и др.) [2; 3; 4; 5]. Одним из первых трудов, где были даны научные представления о культуре является книга выдающегося римского оратора, философа Марка Туллия Цицерона (106-43 до н.э.) «Тускуланские беседы», где культурой обозначено все то, что создается человеком в отличие от того, что создается природой и тем самым отмечено отличие форм человеческой жизнедеятельности от биологических (природных). В основе его бесед с Брутом о смерти, о боли и добродетели, лежит гуманистическая идея об идеальном человеке, придерживающегося законов полиса, умеющего защищать свою землю и способного любить и наслаждаться прекрасным: «Было бы и лучше и справедливее признать, что все противное природе – зло, а все согласное с нею – благо. Если это признать, а словесную игру отбросить, то останется одно: с полным основанием мы объединяем все нравственное, пристойное, правильное, что порой мы называем общим именем добродетели, тогда как все остальное, что считается телесным благом и довольством, называем мелочью и вздором; и с полным основанием мы думаем, что из зол позор несравнимо превосходит все остальные, даже вместе взятые. <...> А поэтому, если только ты признал, что позор нам хуже боли, – значит, боль и впрямь ничто. Ибо если кажется тебе позорным для мужчины стонать, стенать, вопить, сетовать, терять от боли мужество и силу, а нравственность, достоинство, пристойность ты хранишь и блюдешь, меряешься по ним и сдерживаешь себя, – тогда и боль, конечно, отступит перед доблестью и ослабеет перед собранностью души» [6].

Усвоение определенных моральных норм человеком, развитие чувства справедливости и прекрасного было целью совершенствования личности, который не должен был терять единства с универсальным миропорядком, созданным природой. Достижение такого идеала становилось целью культуры античности, которой было присуще понятие вечности как циклического воспроизведения (повторения) модели золотого века, основанного на признании универсальных законов о вечности космоса, как начала следующего нового витка развития общества. Мысли о прогрессе истории и человечества были не чужды древним философам, но в поисках идей, связанных с повторами в истории, античные авторы не могли составить цельное представление цикличности истории, хотя бы потому, что «на глазах историков возникали, расцветали и гибли державы», поэтому идеи циклизма относились «к миру в целом, к космосу» [7].

Культура в античности являла собой разумное и рациональное начало, способное привнести гармонию и порядок в жизнь социума, отдельной личности, тогда как в средневековье стала пониматься как иррационально-

чувственное начало, уступив место почитанию высших сверхъестественных сил – идее о божественном провидении, абсолютном совершенстве, регулирующих ход мировой истории. Исторический прогресс, развитие культуры в средневековье рассматривались как переход от низших форм к высшим, в соответствии с моральными установками и ценностями общества, на пути к духовному совершенствованию [8]. Тем не менее, было бы большим упрощением полагать, что преемственность между эпохами, культурами протекала безоблачно. В известном произведении хрониста Видукинда Корвейского, автора «Деяния саксов», стоявшего у истоков формирования раннефеодального немецкого государства, современника и летописца крупнейших событий, связанных с формированием новой государственности представляет яркую хроникальную картину определения черт образования политических структур, оформления на исторической арене государственных организмов, «которым суждено было сыграть большую роль в последующей истории континента» (евразийского – прим. автора) [9]. Данное историческое произведение, описывающее развитие и становление феодальных обществ на примере становления Саксонской державы, укрепления христианского духовенства, охватывает историю порой жестких (жестоких) взаимоотношений и взаимовлияний многих народов, в частности европейского континента и является памятником, в определенной степени характеризующим проблемы преемственности между античностью и средневековьем. Произведение все же описывает различные исторические события о *взаимодействиях* римских и «варварских» структур, которые в научной литературе были описаны учеными по-разному: «Разрыв существовал. Германцы создали государство и право сами, не используя римские структуры» (Г. Вайтц) или: «Разрыва не было. Римские структуры постепенно впитали варварские элементы» (Фюстель де Куланж) [10]. Не вдаваясь глубоко в контекст произведения, в котором раскрываются взаимовлияния различных структур средневековья, складывающихся на фоне угасающих античных государств, отметим лишь, что при этом особый интерес вызывают не только новые политические «образования» интегрирующие (здесь: вбирающие – прим. автор.) в себя общественно-политические «структуры» и социокультурный опыт прежних, но и то, что данная авторская хроника и сама явственно представляет собой синтез (здесь: синтез как взаимопроникновение – интеграция – прим. автор.) традиционных культурных форм – подражания античному эпосу и средневекового историографического жанра: «на форму изложения Видукинда оказал влияние безусловно жанр мима (фарса) и близкий к нему жанр менестрелей. В Саксонии IX-X вв. под мимами имелись в виду рассказчики, выступавшие под разными видами. Это были иногда шуты, балагуры, певцы, сказители, иногда просто разносчики политических новостей» [9]. Данная хроника – яркий пример «культурной диффузии» – «пространственном распространении культурных достиже-

ний одних обществ в другие (например, греческих в восточные и наоборот). Проникновение новых идей и влияний из культуры донорской (т.е., приносящей изменения) в культуру реципиент (т.е., воспринимающую) – это не автоматическое приложение, но мощный стимул развития» [11]. Исследовавший явления культурной диффузии Л. Фробениус в своей концепции о «культурной провинции» считал, что «как организм, культура может быть пересажена на другую «почву», и в новых условиях она приобретет иное направление развития. Новые культуры рождаются из соприкосновения и взаимодействия старых» [12]. И, хотя предложенные Л. Фробениусом формы «передвижения» культур основаны на его изучении культур африканских народов и в определенном смысле «мифологичны» – «культура растет сама по себе, без человека, без народа», тем не менее, не отрицают сложности процессов, включающих как устойчивое развитие, так и изменчивость; сохранение достижений прошлого и их дальнейшего развития.

Ученые-диффузионисты, изучавшие принадлежащие одному конкретному центру – «культурному кругу» – диффузию элементов культур и, анализируя их пространственно-временные характеристики на основании сходных в разных культурах моментов отмечали «тенденционность» данного процесса и, в отличие от абстрактного рассмотрения культур присутствующим эволюционистам, ставили вопрос о конкретно-исторических связях и, как результат, взаимопроникновении и взаимовлияниях культур различных народов.

В этой связи, рассматривая с точки зрения диалектики, где глобальная история представляет собой непрерывное движение, основанное на всеобщей связи, изменении и развитии бытия: взаимосвязях процессов интеграции и дифференциации, исторические эпохи соответственно можно условно разделить на своеобразные «эпохи дифференциации» и «эпохи интеграции». При этом отметим, что исторические события «интеграционных» эпох более известны и широко раскрыты историками, потому как характеризуются образованием «стабильных мировых империй» и «универсальных государств» (по Пантину), нежели эпохи дифференциации, связанные с разделением, разнонаправленностью – «децентрализацией» развития международной системы. История показывает, что возникновение империй, «универсальных государств», как правило, связаны с завоеваниями и торговлей, колонизацией, миграцией и т.п. В этом случае происходило распространение культуры в географическом и социальном пространстве по горизонтали (диффузия). В этих случаях повышалась степень интенсивности культурных контактов, что приводило скорому усвоению инородных элементов. Но необходимо отметить, что усвоение чужеродных элементов, как результат синтеза взаимодействия разнородных элементов – возникновение нового направления, стиля – происходит в сферах, недостаточно развитых. Там, где национальные ценности устойчивы, культура способна

сохранить самобытность при нововведениях. И только наличие определенной социальной группы, готовой сознательно или бессознательно принять различные нововведения в образ своей жизни и деятельности, могут способствовать возникновению в будущем новых моделей социокультурного устройства. Кстати, рассматривая культурную диффузию, как способ распространения культуры, необходимо помнить, что традиция также является одним из основных форм «распространения» (*«по кругу»* – курсив наш) и передачи культуры преемственным способом – от поколения к поколению и является способом передачи по вертикали.

Российский ученый В.И. Пантин, изучавший циклы и волны глобальной истории отмечает, что «историю любого города, любой страны или цивилизации нельзя понять без ее связи с историями других городов, других стран и цивилизаций, которые влияют друг на друга и являются взаимозависимыми. <...> на рубеже I и II вв. н.э. могущество Римской империи в Средиземноморье, Кушанской империи в Средней Азии и Индии, Ханьской империи в Китае достигает наивысшей точки. По существу, большая часть известного тогда мира оказывается поделенной между несколькими крупнейшими империями, которые поддерживают друг с другом торговые и дипломатические отношения. Внутри этих суперимперий границы не просто «прозрачны», их фактически нет. Различные технические, социально-политические, научные идеи и нововведения распространяются весьма широко, причем не только внутри великих империй, но и между ними, преодолевая границы и огромные расстояния. Вот, например, некоторые свидетельства взаимодействия наиболее удаленной от Средиземноморья Индии с Китаем, греческим и римским миром: в первые века нашей эры усилились торговые связи Индии с Китаем, которые осуществлялись через Великий шелковый путь, а также морем. В Китай были направлены индийские посольства буддистские миссии... Новый период связей Индии с Западом начался после похода Александра Македонского, когда греки непосредственно познакомились с Индией, ее населением, традициям этой страны. В кушанскую эпоху упрочились контакты Индии Римом, туда с щедрыми дарами направлялись индийские посольства. Римляне установили свои фактории на юге страны... Влияние античного мира особенно было заметно в период создания индо-греческих государств в Северо-Западной Индии, а затем кушанский период. Оно проявилось в искусстве (гандхарска скульптура), науке, философии...» [1]. Если проанализировать приведенную «историческую справку» с позиции теории культурных кругов как одного из вариантов диффузионизма (по Гребнеру), то она дает достаточно «широкую» характеристику о пространственно-временных и конкретно-исторических связях разных государств и народов и взаимовлиянии культур. Уязвимость теории Ф. Гребнера составляет положение о том, что перенос культуры в другие общественные, природные условия приведет к совершенно иному ее

развитию, возникновению на ее основе новых элементов. Иными словами, автор представлял культуру как «конгломерат или просто эклектическое соединение предметов материальной культуры и обрядов, верований» [13]. Но взаимопроникновение культурных норм и черт в культурной диффузии происходит, похоже, все же, не стихийно. Народы заимствуют, как правило, те элементы культуры, которые более понятны и близки к их собственной культуре или те, что позволит им развиваться [14]. Поэтому в результате культурной диффузии происходит обеспечивающее взаимосвязь объединение элементов и частей взаимодействующих культур, составляющее определенную целостность, что собственно является основным показателем культурной интеграции. При этом взаимодействующие культуры могут находиться в разных географических положениях, а общества иметь различные аспекты социальной организации.

Известный американский лингвист и естествоиспытатель, один из основателей современной антропологии Франц Боас в своей работе «*Evolution of Diffusion?*» [15], рассматривая клановые подразделения обществ Северо-тихоокеанского побережья и, описанных американским социологом Эли Кляу Парсонсом культурных аспектов социальной организации народа тева, приходит к мнению, что «окраинным» регионам в сравнении со «срединными» («переходные типы») характерны «очерченные формы» социальной организации. Однако это вовсе не означает, что первые непременно самобытны, а срединно-промежуточные – эклектичны. То есть, «проникновение новых идей – это не автоматическое приложение к некоему типу культуры, но мощный стимул развития <...> служит доказательством диффузии» [16].

В рассмотренных теориях прогрессивного развития культуры (эволюционизм) и культурной диффузии как пространственно-временного перемещения черт и элементов культуры, посредством «культурных кругов» были заложены идеи социокультурной динамики, основанные на исторических судьбах культуры одних или других народов. Теория культурного взаимодействия между народами, как и любая научная теория, имеет своих сторонников и критиков. Так, тот же диффузионизм сложился как теория отрицания эволюционистской теории развития культур, как собственно и «теория культурных кругов», ну, а об ошибочных положениях школы «культурных кругов» писали в свое время, к примеру, советские ученые, критикуя выводы ее сторонников об особой исторической роли одних и не самостоятельности в развитии других, народов [17; 18].

Тем не менее, невозможно оспорить роль заимствований, диффузии, миграции как исторической реальности в развитии человечества, потому как история сама «является продуктом взаимодействий, вовлекающих все народы мира» [19].

Литература

- 1 *Пантин В.И.* Циклы и волны глобальной истории // http://www.k2x2.info/istorija/cikly_i_volny_globalnoi_istorii/index.php
- 2 *Гесиод* (VIII-VII до н.э.). Эллинские поэты. – М., 1999.
- 3 *Аристотель* (384-322 до н.э.) Афинская полития. – М., 1936.
- 4 *Платон* (427-347 до н.э.) Политик. Соч. в 3-х томах. – Т. 3. – Ч. 2. – М., 1972.
- 5 *Полибий* (200-120 до н.э.) Всеобщая история. – Т. 2. – СПб, 1995.
- 6 *Цицерон Марк.* Тускуланские беседы // <http://romanbook.ru/book/8105987/?page>
- 7 *Семенов Ю. И.* Философия истории (общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней // <http://referati.me/istorii-filosofiya/filosofiya-istorii-semenov.html>
- 8 *Уколова В.И.* Античное наследие и культура раннего средневековья. – М.: Наука, 1989. – 319 с.
- 9 *Видукинд Корвейский.* Деяния саксов // <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Widukind/vved1.phtml>
- 10 Средневековый город // <http://900igr.net/zip/istorija/Srednevekovyj-gorod.html>
- 11 Проблема смены исторических типов культур (античность и Средневековье) // <http://worlds-culture.ru/index.php?action=full&id=499>
- 12 Культурная мифология Л. Фробениуса. Теория культурных кругов Ф.Гребнера // <http://www.pravoznavec.com.ua/books/148/10419/39>
- 13 Теория культурных кругов Ф. Гребнера // <http://www.countries.ru/library/ideas/diffusionism/tccgrebner.htm>
- 14 Культурная диффузия как форма межкультурной коммуникации // http://its-journalist.ru/Articles/kul._turnaya_diffuziya_kak_forma_mezhkul._urnoj_kommunikacii.html.
- 15 *Boas F.* Evolution or Duffusion? // *American Anthropologist*. N.S. –Vol. 26 (1924). – P. 340-344.
- 16 Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – 2-е изд. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. – С. 344.
- 17 *Белик А.* Культурология. Антропологические теории культур // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Belik/_02.php.
- 18 *Максимов Е. В.* Миграции в жизни древних славян //Славяне и Русь (В зарубежной историографии) – Киев: Наукова думка, 1990 – С. 5-11 // <http://janaberestova.narod.ru/maksimov.html>.
- 19 *Бентли Дж.* Межкультурные взаимодействия и периодизация Всемирной истории // *Время мира*. вып.2 / Дж. Бентли. – Новосибирск, 2001. – С. 173-203.

Түйін

Темиртон Г. Әлемдік интеграцияның тарихы хақінде (мәдени интеграция және мәдени-әлеуметтік модернизация процесстерін зерттеу контекстінде)

Мақалада тарихи материалдық мәмілелер негізінде жаһандық интеграция-дифференциация циклдарының нәтижесінде тарихи аренада «мемлекеттік ағзалардың» пайда болғандарының және олардың нәтижесінде қазіргі заманғы жаһандандудың орын алғаны қарастырылған.

Аталмыш циклдардың және адамзаттың дамуының қуатты даму ерекшелігінің сипаттамалары ретінде бір қоғамның мәдени жетістіктерінің басқа қоғамға кеңістік деңгейде таралуы арқылы көрсетілген.

Сонымен қатар, болашақтағы мәдени-әлеуметтік қалыптасудағы маңызды жаңа модельдерінің қалаушы ретінде мәдениеттің прогрессивті даму процесстеріне зор мән берілген. Осы орайда, тарихи-философиялық материалдар негізінде адамзат қозғалысының үрдістерінің әлеметтану және кірігуі жағына қарай жүруі және осылайша, қоғамдық эволюцияның әлемдік тарихы бірегей ғаламдық әлем құрудың жолы ретінде анықталығыны айтылған.

Түйін сөздер: тарих, мәдениеттік динамика, интеграция, мәдениеттік диффузия, мәдениеттік «оралыстар».

Summary

Temirton G. World History of Integration (in the Context of Study of Processes of Cultural Integration, Sociocultural Modernisation)

The article deals with on the basis of historical material the formation on the historical arena of «state organisms» in the global cycles of integration-differentiation, which are the results of modern globalization. One of the striking characteristics of these cycles and powerful features of human development shows the spatial distribution of the cultural achievements of one society to anot.

The special attention is spared to the processes of progressive development of culture as one of methods of forming and origin in the future of new models of sociocultural device.

On the historical and philosophical material are shown the processes of movement of humanity towards ever greater socialization and integration and thus traced the history of the world of social evolution as the way to the state of a single global world.

Key words: History, Dynamics Of Culture, Integration, Cultural Diffusion, Cultural Circles.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР • НАШИ АВТОРЫ

Абдрасилов Тұрғанбай Құрманбайұлы – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушы, PhD докторы

Айтымбетов Нұркен Ысқақұлы – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының ғылыми қызметкері, PhD докторы

Амангелді Сапабекұлы Жанбатыр – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті дінтану және мәдениеттану кафедрасының 2-курс PhD докторанты

Аташ Берік – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті философия кафедрасының доцент міндетін атқарушы, философия ғылымдарының докторы

Ахметова Гаухар Галымовна – проректор по НР и МС Павлодарского государственного университета им. С.Торайгырова, кандидат философских наук, доцент

Әбдіраманова Айгүл Темірханқызы – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты

Әділбаева Шамшат Амангелдіқызы – Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің исламтану кафедра меңгерушісі, PhD докторы

Байдаров Еркін Уланович – ведущий научный сотрудник Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МОН РК и Евразийского научно-исследовательского института (ERI) при МКТУ имени А. Ясави, кандидат философских наук, доцент

Борецкий Олег Михайлович – доцент кафедры философии факультета философии и политологии КазНУ имени аль-Фараби, кандидат философских наук

Бузунова Ирина Владимировна – преподаватель ФГБОУ ВПО «Магнитогорский государственный технический университет им. Г.И. Носова», кандидат психологических наук

Габитов Тұрсын Хафизұлы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, философия ғылымдар докторы

Жандосова Шолпан Мұлькимановна – ученый секретарь Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, доктор PhD

Кокумбаева Баглан Джиенишаевна – профессор Павлодарского государственного педагогического института, доктор философских наук, доцент

Ким Людмила Михайловна – доцент кафедры политологии и политических технологий факультета философии и политологии КазНУ имени аль-Фараби

Кожамжарова Майра Жанайдаровна – заведующая кафедрой философии и культурологии Павлодарского государственного университета имени С.Торайгырова, кандидат философских наук, доцент

Кульжанова Жулдизай Тимеркановна – старший преподаватель Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина, кандидат философских наук

Қалдыбай Қайнар Қалдыбайұлы – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушы, PhD докторы

Мекебаева Майгуль Адамовна – старший преподаватель кафедры политологии и политических технологий КазНУ имени аль-Фараби, кандидат политических наук

Нурматов Жахангир Ешбайевич – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушы, PhD докторы

Нигметжанов Қуанышғали Галимбекович – профессор кафедры экономики, основ права и философии Павлодарского государственного педагогического института, доктор философских наук

Сейтахметова Наталья Львовна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, доктор философских наук, профессор

Смагулов Мурат Нурмухамбетович – научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

Смирнова Нина Евгениевна – доцент Павлодарского государственного педагогического института, кандидат философских наук

Сүлейменов Пірімбек Мұхамбетұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің оқытушысы, саяси ғылымдарының кандидаты, доцент

Темиртон Галия (Садыкова) – ученый секретарь Центрального государственного музея РК, кандидат философских наук

Халикова Шахнат Бахитжановна – старший преподаватель кафедры политологии и политических технологий КазНУ имени аль-Фараби, кандидат политических наук, доктор PhD

АДАМ ӘЛЕМІ

Жылына төрт рет шығады

Издается четыре раза в год

Редакция мекен-жайы:

050010,
Алматы қаласы,
Құрманғазы көшесі, 29
Философия, саясаттану
және дінтану институты

Адрес редакции:

050010,
город Алматы,
ул. Курмангазы, 29
Институт философии, политологии
и религиоведения

Меншік иесі: Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі Ғылым комитетінің «Философия, саясаттану және дінтану институты» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны (Алматы қ.)

Собственник: Республиканское государственное казенное предприятие «Институт философии, политологии и религиоведения» Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (г. Алматы)

Басылып отырған материал авторларының көзқарасымен редакция алқасының пікірі сәйкес келмеуі мүмкін.

Журналда жарияланған материалдардың, деректердің, айғақтардың, тәсімдердің, сандық көрсеткіштердің, жарнамалардың растығы авторлардың жауапкершілігінде.

Журналдағы деректерді пайдаланғанда туннұсқаға сілтеме жасау міндетті.

Мнение редакционной коллегии может не совпадать с точкой зрения авторов публикуемых материалов.

За достоверность публикуемых в журнале материалов, сведений, фактов, схем, цифровых данных, рекламы ответственность несут авторы.

При использовании материалов, опубликованных в журнале, ссылка на источник обязательна.

Компьютерде жинақтаушы *Л. Токтарбекова* Компьютерное обеспечение

Теруге 16.03.2017 ж. берілді. Басуға 24.03.2017 ж. қол қойылды.
Форматы 70x1001/16. Есепті баспа табағы 8,8
Тапсырыс № 50.

Сдано в набор 16.03.2017 г. Подписано в печать 24.03.2017 г.
Формат 70x1001/16. Уч. изд. л. 8,8
Заказ № 50.